

MICHAL ŠMIGEL – PETER MIČKO

EVAKUÁCIA V ZNAMENÍ ÚTEKU

**(Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku
v roku 1944)**

Banská Bystrica 2006

Publikácia vyšla v rámci riešenia grantového projektu Vedeckej grantovej agentúry Slovenskej akadémie vied a Ministerstva školstva Slovenskej republiky (VEGA) č. 1/1214/04 „Ukrajinskí utečenci na Slovensku na konci 2. svetovej vojny“.

EVAKUÁCIA V ZNAMENÍ ÚTEKU

(Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944)

Autori:

© PhDr. Michal Šmigel', PhD.

© PhDr. Peter Mičko, PhD.

Recenzenti:

Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Jazykové korektúry:

PhDr. Peter Mičko, PhD.

Mgr. Jana Šišjaková

Grafické úpravy:

PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Resumé:

Mgr. Katarína Turečeková (ang.)

Štefan Kruško (rus.)

Vydala:

Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (2006)

ISBN 80-8083-317-6

OBSAH

Obsah.....	3
Namiesto úvodu:	
Evakuácia sovietskych utečencov pred postupujúcim východným frontom na Západ (1943-1944).....	4
Útek z Ukrajiny.....	9
Prípravy na prevzatie utečencov z Generálneho gubernátu na Slovensko.....	21
Začiatok utečeneckej akcie.....	33
Kaminského brigáda (RONA) v tranzitnej preprave cez Slovensko.....	43
Azyl na Slovensku.....	48
Štruktúra utečencov na Slovensku a ich pracovné zapojenie v krajine.....	60
Utečenci v priestore a víre SNP.....	71
14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien № 1) na Slovensku.....	77
Transportovanie utečencov na Západ.....	90
Ukrajinskí, ruskí a poľskí utečenci a sovietska repatriačná akcia na Slovensku (1945-1947)	98
Doslov.....	108
Pramene a použitá literatúra.....	110
Summary.....	117
Резюме.....	118

Namiesto úvodu:

EVAKUÁCIA SOVIETSKYCH UTEČENCOV PRED POSTUPUJÚCIM VÝCHODNÝM FRONTOM NA ZÁPAD (1943 – 1944)

Nemecký ústup zo Severného Kaukazu, vyhlásený vojenskou správou 1. januára 1943, znamenal aj odchod miestneho sovietskeho civilného obyvateľstva spolupracujúceho s nemeckou okupačnou správou a taktiež tých, ktorí sa radšej rozhodli ustúpiť z dosahu boľševickej moci. Odchod, respektíve evakuácia obyvateľstva sa organizovala postupne od východu, takže nebola motivovaná panikou ani bezprostredným ohrozením. Utečenecké tábory mimo bojového pásma zaistovala nemecká tylová služba, ale vznikali aj neorganizovane, hneď za nemeckým frontom. Utečenci sa na začiatku domnievali, že nemecký ústup je dočasnou záležitosťou, a verili v čo najrýchlejší návrat do svojich rodísk. Ako uviedol S. Auský, počet utečencov by bol ďaleko väčší, keby vedeli, že nemecká správa sa už nevráti.

Vojenské neúspechy nemeckej armády v priebehu roka 1943 však pretrvávali, preto bolo potrebné hľadať dlhodobé riešenie problému sovietskych utečencov. Ustupujúcemu civilnému obyvateľstvu boli určené zvláštne komunikácie, pretože súčasne ustupovali aj nemecké jednotky a dobrovoľnícke útvary zložené z príslušníkov ZSSR. Vznikala zložitá tylová situácia, hoci všetky nemecké poľné veliteľstva mali povinnosť poskytnúť prechádzajúcim utečencom akúkoľvek možnú pomoc. Utečenci (a s nimi aj ich dobytok) trpeli nedostatkom potravy, znášali útrapy utečeneckých táborov, boli vystavení výčinom počasia a dokonca aj bombardovaniu sovietskym letectvom.¹

Vojenská situácia na východnom fronte nútila presúvať utečenecké tábory neustále na západ – zo Severného Kaukazu najprv na Kubaň a Don, neskôr sa tábory sústreďovali na severnom pobreží Azovského a Čierneho mora, až sa ocitli na území východnej Ukrajiny. Po ďalších nemeckých prehratých bitkách boli utečenci presúvaní na západ od Dnepra – za nemeckú obrannú líniu (budovanú od jari roka 1943), ktorá vzhľadom na neúspešné vedenie vojny v tomto roku bola Nemcami považovaná za poslednú hranicu ústupu. Pod náporom sovietskej vojenskej ofenzívy sa aj táto nádej čoskoro rozplynula.

¹ AUSKÝ, Stanislav: Kozáctvo (Poslední nástup a zánik). Praha 2003, s. 104.

Putovanie za nádejou

Ťaženie beznádeje? Prúd núdze? Kavalkáda biedy? Jeden z pochodov do nemilosrdnej sibírskej krajiny, do vraždiaceho kanála ľadového mora, ako ich bolo vidno za 20 rokov boľševických dejín na tisíce? Nie! Keby tu mala platiť historická paralela, potom by sa malo myslieť na ťaženie Búrov, ktorí so ženami a deťmi, kárami a volmi a nádejou v srdciach hľadali na severe útočisko pred britskou mocou. Sú to národy Kaukazu, obyvatelia kaukazského predhoria. Muži, ženy a deti z Kubáne a Tereku, ktorí dobrovoľne opustili svoju vlasť a tiahli s nemeckými vojakmi, ktorí sa vzdialili od nepriateľa v priebehu zimných bojov.

Žiadny nemecký bajonet ich nepoháňal, žiadny rozkaz ich nevyhnal z ich príbytkov a žiadne nemecké komando nevyprázdnilo obce a kolchozy. Keď sa jedného dňa dali na pochod na západ naši kaukazskí vojaci, aby sa vyhlí obklúčeniu, boli to títo muži a ženy, ktorí prišli k nemeckým vojakom a chceli, aby ich títo zobrali so sebou. Nebol medzi nimi nikto, kto by nevedel, čo to znamená. Stovky kilometrov v ostrých snehových búrkach s deťmi a celým majetkom nasledovať Nemcov. Vedeli toto všetko možno lepšie ako nemeckí vojaci sami. Vedeli, že niektorí nikdy nedôjdu do cieľa. Ale napriek tomu chceli ísť, a to nielen kvôli strachu pred sovietskymi hordami, ktoré by možno zaplnili nemeckými vojakmi zanechané medzery. Bola to hrôza pred tými dvadsiatimi rokmi, ktoré ležia za nimi a nádej na budúcnosť, ktorú so sebou niesli nemeckí vojaci, aj keď tiahli späť na západ. Toto putovanie ľudu v predhorí Kaukazu bolo putovaním za nádejou a toto ťaženie bolo ťažením dôvery. Radšej namáhavo putovať za šedými kabátmi nemeckých vojakov, ako byť znovu zaplavení vlnou starého otroctva! Prosili úpenlivo o to, aby mohli ísť spolu s nemeckými vojakmi a nemeckým veliteľom. Nepadlo vždy zaľahko dať prosiacim povolenie na putovanie, lebo nekonečné prúdy mužov, žien a detí, saní a vozov mohli upchať cesty tak, že by sťažili vojenské operácie, ale zobrali ich so sebou, lebo videli, že panicky neutekali, ale sa dobre naladení chystali na ďalekú cestu na západ, že si dobre premysleli, prečo chcú tiahnuť s Nemcami.

S ústupom nemeckej armády ďalej na západ sa zvyšoval aj počet utečencov. Predovšetkým postup východného frontu na hranice západných zväzových republík (Estónsko, Lotyšsko, Litva, Bielorusko a Ukrajina) znamenal ďalší masový útek obyvateľov týchto krajín, ktoré vo svojom postupe v roku 1944 prekročilo líniu sovietskej západnej hranice a ocitlo sa v strednej, neskôr aj západnej Európe. Na základe týchto okolností sa zrejme Sovietom, Nemcom aj civilným utečencom zdalo, že z územia Sovietskeho zväzu odchádza ďalšia vlna politickej emigrácie. Svojím rozsahom a politickou motiváciou to bola najväčšia utečenecká akcia 2. svetovej vojny.

Rok 1943 sa takto stal počiatkom jedinečného spoločenského javu, keď obyvateľstvo utiekalo pred postupujúcou vlastnou armádou. Už tento samotný fakt (v dobovom kontexte) naznačoval, že na území Sovietskeho zväzu niečo nie je v poriadku. Logické by bolo, keby sa civilné sovietske obyvateľstvo v dôsledku približujúceho sa frontu aktívnejšie zapájalo do protifašistického odboja, partizánskeho hnutia či iným spôsobom dávalo najavo svoj nesúhlas s okupačným režimom, respektíve všemožne podporovalo „Veľkú vlasteneckú vojnu“ sovietskeho ľudu v boji proti „fašistickým hordám“, okupujúcim ich krajinu. Nastal však opačný trend. Časť obyvateľstva, hlavne zo sovietskych zväzových republík, pod ochrannou rukou okupačnej armády a s jej pomocou utekala pred prichádzajúcou vlastnou armádou, prešla na územie susedných krajín a pred postupujúcim frontom sa presúvala čoraz ďalej na Západ – do všetkých priľahlých krajín, ktoré sa ešte nachádzali pod nemeckou okupáciou alebo vplyvom. Už táto samotná skutočnosť naznačovala rozsah a hĺbku nespokojnosti sovietskeho obyvateľstva s moskovským totalitným komunistickým režimom, respektíve so snahou o jeho znovunastolenie na území ich krajín. Hovoríme v podstate o historikmi vymedzenej tzv. druhej (pooktóbrovej) emigračnej vlne zo Sovietskeho zväzu v rokoch 2. svetovej vojny. Jej počet sa odhaduje na milióny. Časť tejto vlny sa v roku 1944 dotkla aj územia Slovenska, keď tisícky sovietskych obyvateľov utekali do vtedajšej Slovenskej republiky (1939 – 1945) v snahe nájsť neodkladnú pomoc, úkryt a starostlivosť vo svojom zúfalom postavení.

Koncom leta 1944 teda územie Slovenska zasiahol jeden z prúdov uvedenej utečeneckej vlny zo ZSSR, najmä západných oblastí Ukrajiny a juhovýchodného Poľska. Zo západnej Ukrajiny jedna časť utečencov postupovala ešte južným smerom – cez územie Maďarska do

Rakúska (rumunská vláda odmietla prijať utečencov zo ZSSR).² Druhá časť smerovala cez južné Poľsko do Nemecka a na Slovensko, respektíve cez územie Slovenska do Maďarska a Rakúska.

* * * * *

Podľa historičky L. Harbuľovej proces pooktóbrovej (druhej) emigračnej vlny zo sovietskeho Ruska, respektíve ZSSR (20. – 80. roky 20. storočia) je možné rozdeliť na tri hlavné etapy.

Prvú etapu tvorí emigrácia obdobia občianskej vojny a prvých porevolučných rokov (1917 – 1922). Druhá etapu predstavuje emigrácia z rokov druhej svetovej vojny (1939 – 1945). Jej počet vyčíslujú historici na milióny a tvorili ju aj ľudia, ktorí aktívne spolupracovali s nemeckými okupantmi, či príslušníci protisovietskych vojenských formácií. Do tejto etapy možno zaradiť aj skupiny ľudí, ktorých vyviezli do pracovných táborov v Nemecku a ktorí sa po vojne z rôznych dôvodov nevrátili späť do Sovietskeho zväzu. Tretiu a poslednú etapu tvorí emigrácia odchádzajúca zo Sovietskeho zväzu v 70. – 80. rokoch 20. storočia.³

Podľa tohto členenia predmetný utečenecký prúd, ktorý zasiahol územie Slovenska na prelome júla – augusta 1944, sa zaraďuje do druhej emigračnej vlny a jej druhej etapy v súhrnom hodnotení emigrácie zo ZSSR.

Dejiny sa akoby zopakovali. Pripomeňme, že v prvých rokoch existencie 1. Československej republiky (1918 – 1938) územie krajiny zasiahla ruská a ukrajinská (najmä haličská) emigrácia z prvej etapy pooktóbrovej emigračnej vlny. Dotkla sa predovšetkým českých krajín a Podkarpatskej Rusi, v menšej miere aj Slovenska. V duchu slovanskej súdržnosti a antibolševického zamerania vtedajšia československá vláda dokonca cieľavedome uskutočňovala prílev emigrantov zo sovietskeho Ruska a na ich podporu uskutočnila humanitnú tzv. Ruskú pomocnú akciu (1921 – 1937). Ich počet v prvej polovici 20. rokov 20. storočia sa vyčíslil na približne 20-tis. ruských a takmer rovnaký počet ukrajinských emigrantov (v neskorších rokoch však postupne klesal).⁴

² Napriek rumunskému odmietnutiu prijať utečencov zo Sovietskeho zväzu, časť evakuantov z južného Ruska a dva kozácke pluky na územie Rumunska prenikli. Ich ďalší osud však nie je známy. Na základe tejto skúsenosti vydalo veliteľstvo nemeckého tylu výslovný zákaz evakuácie do a cez Rumunsko. AUSKÝ, S.: Kozáctvo (Poslední nástup a zánik), s. 107.

³ HARBULOVÁ, Ľubica: Ruská emigrácia a Slovensko (Pôsobenie ruskej pooktóbrovej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919 – 1939). Prešov 2001, s. 8.

⁴ K problematike bližšie pozri: HARBULOVÁ, Ľ.: Ruská emigrácia a Slovensko (Pôsobenie ruskej pooktóbrovej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919 – 1939), s. 17-44; VIDŇANSKYJ, Stepan:

Príchod ukrajinských, poľských a ruských (z veľkej časti haličských) utečencov v druhej etape – v roku 1944, však padol na plecía Slovenska.⁵ Rovnako sa prejavila slovanská vzájomnosť a protikomunistické politické zameranie. Predbiehajúc udalosti si dovoľíme tvrdiť, že ich príchod, prevzatie a následné rozmiestnenie v krajine bolo najväčšou humanitárnou utečeneckou akciou, akú Slovensko vo svojej histórii doposiaľ uskutočnilo a zažilo.

Ukrajinská emigrácia v medzivojnovom Česko-slovensku. In: Historický časopis, roč. 40, 1992, č. 3, s. 370-385.

⁵ Porovnaj ZILYNSKYJ, Bohdan: Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948. Praha 2000, s. 12-13.

ÚTEK Z UKRAJINY

Nás zaujímajú predovšetkým príčiny úteku ukrajinského obyvateľstva zo svojej domoviny a odhodlanie pustiť sa na neľahkú cestu putovania Európou zmietanou vo vojnovej agónii. Tieto skutočnosti treba vidieť v súvislosti so situáciou, ktorá vznikla na Ukrajine v 20. a 30. rokoch, a zvlášť v jej západných oblastiach na prelome 30. – 40. rokov 20. storočia a v období 2. svetovej vojny.

Krátke obdobie vlastnej štátnosti (1917 – 1921), hoci aj zmietanej v kolobehu rýchlo sa meniacich politických systémov, občianskej vojny a bojujúcich intervenčných armád, bolo pre Ukrajincov dôležitým medzníkom vlastného národno-uvedomovacieho procesu. Boli si vedomí toho, že susedné krajiny ich pozbavili vytúženej štátnosti, rozdelili ich územie a obyvateľstvo vystavili asimilačnému a národnostnému útlaku. Vtedajšie svetové veľmoci (predovšetkým Veľká Británia a Francúzsko) k ich otázke zostali ľahostajné a prvorado sledovali záujmy Poľska (v rámci versailského systému), nehovoriac už o tom, že do vnútorných procesov bolševického Ruska odmietli zasahovať. Dovolíme si tvrdiť, že na úkor ukrajinských emancipačných snáh a práv na sebaurčenie národa zachovali status quo vo východnej Európe bez akéhokoľvek predpokladu politických dôsledkov v budúcnosti. Obyvateľstvo krajiny rozdelenej medzi Pilsudského Poľsko a bolševické Rusko v oboch prípadoch znášalo následky existujúcich režimov.

Po roku 1921 sa postavenie Ukrajincov v Poľsku značne zhoršilo. Poľský vládnucci režim neuznával práva národnostných menšín, z ktorých ukrajinská (takmer šesťmiliónová) bola najpočetnejšia. Ukrajinská kultúra, a zvlášť školstvo boli obmedzované alebo takmer zničené. Národný útlak sa spájal s ťažkým sociálnym postavením a všeobecným obmedzovaním občianskych práv. Na časté prejavy nespokojnosti ukrajinského obyvateľstva odpovedala poľská vláda masovými represáliami. Pri pacifikácii oblastí národnostných menšín len v roku 1930 vypálili poľské trestné oddiely viac ako 800 ukrajinských a bieloruských dedín. Postavenie ukrajinského obyvateľstva v Poľsku sa síce mierne zlepšilo v polovici 30. rokov 20. storočia, stále však bolo ďaleko od normálnej situácie.

V oveľa zložitejších podmienkach existovali Ukrajinci, ktorí sa ocitli v sovietskej Ukrajine. Ich život bol poznamenaný vývojom v Sovietskom zväze – násilnou kolektivizáciou, likvidáciou inteligencie a strednej vrstvy, prenasledovaním cirkví a potláčaním náboženských

prejavov, centralizmom, národnostnou intolerantnosťou a rusifikáciou obyvateľstva – teda všetkým, čomu sa hovorí diktatúra proletariátu v podmienkach Sovietskeho zväzu, vrátane kritického sociálno-ekonomického zúboženia obyvateľstva. Stalinské zločiny, ako represálie voči obyvateľstvu, likvidácia tzv. buržoázných nacionalistov, deportácie „kulakov“ a „podkulačnikov“ a umelo uskutočňované hladomory (1933-1934) – genocída ukrajinského národa, vytvárali podmienky pre šírenie a rast obrovskej nespokojnosti, ktorá bola boľševikmi ustavične potlačovaná.

Bolo len otázkou času, kedy nespokojnosť (šíriaca sa tak na ukrajinských územiach, ako aj medzi ukrajinskou emigráciou v Európe) prerastie do podoby tzv. extrémneho ukrajinského nacionalizmu. V snahe rozvinúť boj za oslobodenie Ukrajiny od „okupantov“ a vytvorenie nezávislého ukrajinského štátu boli aktívnejšie emigrantské zložky, pôsobiace vo viacerých politických, vedeckých a vojenských zoskupeniach a organizáciách (išlo predovšetkým o vyššie a intelektuálne vyspelejšie vrstvy spoločnosti, ktoré navyše pôsobili v demokratickom prostredí Európy). Na ukrajinských územiach potom vytvárali podzemné siete, organizovali „kulacké“ povstania, diverzie a vzbury proti jestvujúcim režimom v Poľsku a ZSSR. Postupne sa z celej masy emigrantských zoskupení vykryštalizovala Ukrajinská vojenská organizácia a neskôr aj jej politická (ideologická) základňa – známa ako Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN).⁶ Keďže v poversaillskej Európe Nemecko bolo jedinou revizionistickou silou, ktorá mohla rozpútať vojnu a zmeniť tak medzinárodný poriadok, OUN sa začala orientovať na Berlín a vyhľadávať spoluprácu s nemeckými vládnymi a armádnymi činiteľmi. Pritom vojnu Nemecka proti ZSSR, ako aj proti

⁶ Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN) bola založená vo Viedni v roku 1929. Vytvorila sa zlúčením nacionalistických organizácií – Skupiny ukrajinskej nacionalistickej mládeže v Prahe, Légie ukrajinských nacionalistov v Poděbradoch a Zväzu ukrajinskej nacionalistickej mládeže v Lvove. Svoju činnosť OUN nadväzovala na Ukrajinskú ľudovú republiku (1917-1919) a hlásala snahy pokračovať v boji za zvrchovaný, nezávislý a slobodný Ukrajinský štát. V 30. rokoch 20. storočia sa poloilegálna OUN stala najaktívnejšou silou na západnej Ukrajine, najmä v Haliči, a tiež v emigrácii. Počas vojny aktívne spolupracovala s Nemcami. V roku 1940 v OUN došlo k rozkolu. Najväčšia frakcia pod vedením Stepana Banderu (tzv. banderovci) sa postupne od Nemcov oddelila a v lesoch západnej Ukrajiny (Halič a Volyň) založila vlastnú armádu – známu pod názvom Ukrajinská povstalecká armáda (UPA). V rokoch 1943 – 1945 bojovali proti boľševikom – sovietskym partizánom a Červenej armáde, Poliakom aj proti Nemcom. Iná frakcia, pod vedením Andrija Meľnyka (tzv. meľnykovci) držala s Nemcami až do konca vojny. Frakcia sa podieľala v roku 1943 na založení a vzniku ukrajinskej 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) – 14. divízia granátnikov zbrani SS (Halič č. 1), ktorá bojovala pod nemeckým velením a bola oficiálnou protiváhou banderovskej UPA.

Poľsku, pokladalo vedenie OUN za jediná reálnu možnosť dosiahnutia nezávislosti Ukrajiny. Po uchopení moci nacistami v Nemecku nadobúdali tieto plány reálnu podobu.⁷

Najväčšie údery začalo v roku 1939 znášať západoukrajinské obyvateľstvo. Po sedemnástich dňoch od prepadnutia Poľska nacistickým Nemeckom (na základe paktu Molotov-Ribbentrop) – 17. septembra 1939 – prepadol Poľsko aj Sovietsky zväz, a tak posunul svoje hranice približne na čiaru tzv. Curzonovej línie, čím bolo k ZSSR pripojené vtedajšie územie východného Poľska (teritórium dnešného západného Bieloruska a západnej Ukrajiny). Zmeny politického systému a sociálno-ekonomických štruktúr, ku ktorým došlo v pripojených oblastiach Ukrajiny (a tiež Bieloruska, neskôr aj v pobaltských republikách), boli rovnaké ako v priebehu dvadsiatich rokov na východnej Ukrajine. Územie bolo podrobené tvrdej sovietskej. Došlo k likvidácii politickej a kultúrnej infraštruktúry vytvorenej miestnou ukrajinskou inteligenciou, boli zakázané všetky ukrajinské politické strany a kultúrne organizácie. Nasledovala násilná kolektivizácia regiónu, prebiehali proticirkevné akcie, represie proti „buržoáznemu elementu“, masové deportácie obyvateľstva – začalo obdobie skutočného teroru proti vlastnému civilnému obyvateľstvu.⁸

Od roku 1940 sa stalo postrachom, dookola rozsievajúcim zdesenie a hrôzu, vyčíňanie oddielov Národného komisariátu vnútra (NKVD). Najväčší úder bol čekistami zasadený hlavne poľskému obyvateľstvu, ktoré sa proti svojej vôli ocitlo na pripojenom území. Vo februári 1940 sa začalo s deportáciami (pokračovali do mája 1940).⁹

⁷ Bližšie k problematike pozri: KOVAĽ, Mychajlo: Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945. In: Historický časopis, roč. 43, 1995, č. 4, s. 668-687; BOJKO, Olexandr – GONĚC, Vladimír: Nejnovější dějiny Ukrajiny. Brno 1997, s. 157-160. Tiež ŠMIGEL, Michal – SYRNÝ, Marek: Banderovci. Dve tváře ukrajinského nacionalizmu. In: História, roč. 4, 2004, č. 11-12, s. 17-20.

⁸ Zo západnej Ukrajiny a západného Bieloruska bolo deportovaných 318-tisíc rodín – 1 173 170 osôb, čo v tej dobe činilo približne desatinu tamojšej populácie. BOJKO, O. – GONĚC, V.: Najnovější dějiny Ukrajiny, s. 140-141.

⁹ Podľa najnovších údajov padlo za obeť týmto deportáciám najmenej 330-tis. osôb poľskej národnosti (HALCZAK, Bohdan – ŠMIGEL, Michal: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia „Visla“. In: Acta historica Neosoliensia, tomus 7. Banská Bystrica 2004, s. 189). Zároveň v roku 1940 sovietske NKVD v rôznych miestach ZSSR popravilo okolo 14 600 poľských vojenských zajatcov (HALCZAK, Bohdan: Lemkowszczyzna w latach 1944-1947. In: Pivdennyj archiv (istoryčni nauky). Vypusk XVI. Cherson 2004, s. 271). Podľa iného údaja moskovské Politbyro 5. marca 1940 uložilo NKVD zlikvidovať 25 700 dôstojníkov, úradníkov, statkárov, policajtov, „špiónov“ atď., ktorí sa nachádzali v sovietskych zajateckých táboroch alebo v ukrajinských a bieloruských väzniciach. BABEROWSKI, Jörg: Rudý teror. Dějiny stalinismu. Praha 2004, s. 154.

Pochopiteľne, režim nebral ohľad ani na deti, ženy, prestarnuté osoby – nikto nesmel zostať, aby nemohol podať svedectvá o tom, čo sa tam dialo. Postihovaní boli najmä zámožní a vzdelaní ľudia – úradníci, dôstojníci, policajti, sudcovia, učitelia, duchovní atď. Popri Poliakoch sa nebral ohľad tiež na Židov, ale ani na miestnych Ukrajincov. Ako uviedol J. Baberowski, „boľševici sa cvičili v sociálnej profylaxii, dohánali to, čo už dávno zvládli vo vnútri Sovietskeho zväzu: zbavovali spoločnosť sociálneho a etnického „zamorenia“, eliminovali z nej nepriateľa“.¹⁰

V réžii NKVD tisíce nákladných vozov smerovali do železničných staníc, kde obete nakladali do dobytčích vagónov a deportovali preč z oblasti. V skorých ranných hodinách nebolo počuť nič, okrem plaču detí, zavýjania psov a občasných výstrelův zo zbraní čekistov – spomínal jeden z tých, ktorí prežili desivé obdobie. Celé obce v zimnom počasi boli eskortované na železničné stanice. Malé deti umierali už počas transportu na stanicu, kde sa odohrávali príšerné scény. Deportovaní boli natlačení do vagónov, v ktorých museli vydržať aj niekoľko dní, než sa vlak dal do pohybu. Ľudia umierali často aj priamo na staniciach (nehovoriac o úmrtnosti počas prevozov v nevykúrených vagónoch).¹¹ Pre obyvateľov západnej Ukrajiny nastali surové časy. Bezohľadná násilná sovietyzácia a zavedenie nového poriadku na pripojených územiach, začiatky kolektivizácie, zatýkania a pokračujúce deportácie sa v ďalších mesiacoch stali realitou každodenného života na západnej Ukrajine.

Ďalší úder zažilo obyvateľstvo západoukrajinských území koncom júna 1941 – po prepadaní ZSSR Treťou ríšou. Odstupujúca Červená armáda, a najmä oddiely NKVD narýchlo likvidovali všetko, čo by mohlo poslúžiť nemeckému okupačnému vojsku. „Ustupujúci z Ľvova červenoarmejci strieľali do otvorených okien, do chodcov na uliciach, hádzali granáty do pivníc, v ktorých sa skrývali ľudia...“¹² Prvorado však likvidovali „nespolahlivý“ ľudský faktor umiestnený v sovietskych väzniciach. „Išlo o otvorené masacre, na európske pomery dovtedy nevídaného charakteru a rozsahu.“¹³ Ustupujúci

¹⁰ BABEROWSKI, J.: Rudý teror, s. 153.

¹¹ BABEROWSKI, J.: Rudý teror, s. 153.

¹² LACKO, Martin: Sovietske vojnové zločiny na západnej Ukrajine v lete 1941 a ich vplyv na bojovú morálku slovenského vojska. Politické vedy, roč. 8, 2005, č. 2, s. 66.

¹³ Podľa M. Lacka koncom jari 1941 sa vo väzeniach na západnej Ukrajine nachádzalo približne 40-tis. politických väzňov – Poliakov, Ukrajincov, ale aj príslušníkov iných národností. Po vypuknutí vojny na území ZSSR a v chaose, ktorý v Sovietskom zväze nastal, bolo jasné, že evakuácia osadenstva väzňov, ktoré

bolševický režim tak ukázal svoju skutočnú tvár. A preto sa nie je čomu diviť, keď obyvateľstvo západnej Ukrajiny (ako aj iných západných zväzových republík) s nadšením vívalo prichádzajúce nemecké vojsko, ktoré pokladalo za osloboditeľa od nenávidenej moskovskej tyranie, spojenca a garanta nezávislej Ukrajiny. Tretia ríša však mala s Ukrajinou iné plány.¹⁴

Počas okupácie Ukrajiny časť obyvateľstva kolaborovala s nemeckým okupačným režimom, začala pôsobiť v jej administratívnych, policajných či vojenských zložkách. Po spoznaní skutočnej tváre a plánov nemeckého nacizmu voči Ukrajine sa však väčšina obyvateľstva začala prikláňať na stranu banderovskej frakcie OUN, zložky ktorej pôsobili takmer v každej obci a mestečku najprv na západnej, neskôr aj na východnej Ukrajine. Ale časť Ukrajincov naďalej zostávala verná Nemecku (ako aj tzv. meľnykovskej frakcii OUN) a z ich radov sa v roku 1943 sformovala 14. Waffen-Grenadier Division der SS (ďalej 14. haličská divízia SS). Ako tvrdia niektoré zdroje, v dobe, keď sa táto divízia formovala, hlásilo sa do jej radov 80 000 až 100 000 dobrovoľníkov z haličskej mládeže.

S postupom Červenej armády, najmä v roku 1944, sa situácia na západnej Ukrajine zo dňa na deň komplikovala. Nervozita prevládala nielen medzi nemeckými vojakmi, príslušníkmi okupačnej administratívy, či miestnymi policajnými zložkami, ale aj medzi lojálnymi civilistami. Postupujúci východný front predznamenovali prví utečenci z Kaukazu, európskej časti Ruska a nakoniec východnej Ukrajiny. S Nemcami spolupracujúci Ukrajinci si dobre uvedomovali, čo ich čaká v prípade znovunastolenia sovietskeho režimu. Preto sa rozhodli zo svojho rodu odísť (v tomto duchu bola vedená aj príslušná propaganda nemeckých

praskali vo švíkoch, nebude technicky možná. Na rozkaz z Moskvy sa teda pristúpilo k fyzickej likvidácii týchto „kontrarevolučných elementov“. Vo väzniciach na Sovietmi okupovaných bývalých poľských územiach sa začala masová exekúcia, akú dovtedy nepamätala žiadna vojna v európskych dejinách. Vykonávali ju príslušníci NKVD za podpory Červenej armády. Najzrozsiahlejšie popravy sa odohrávali v mestách Ľvov, Luck, Ternopol', Dubno, Zoločiv, ale aj na mnohých iných miestach a celkový počet zavraždených väzňov dosiahol počet takmer 30-tis. osôb. LACKO, M.: Sovietske vojnové zločiny na západnej Ukrajine v lete 1941 a ich vplyv na bojovú morálku slovenského vojska, s. 66-67.

¹⁴ Spolu s nemeckou armádou na západnú Ukrajinu vstúpili aj ukrajinské vojenské jednotky (meľnykovský batalión Roland a banderovský Nachtigall), ktoré sformovala OUN s pomocou Nemecka. Nachtigall sa dostal o osem hodín skôr ako nemecké jednotky do Ľvova a z haličskej metropoly 30. júna 1941 vyhlásilo banderovské kridlo OUN nezávislosť Ukrajiny. Tento akt („akt 30. júna“) však Berlín neuznal. Poprední predstavitelia banderovskej frakcie boli zaistení a skončili v Sachsenhausene, niektorí za nepriateľský postoj k Tretej ríši boli fyzicky zlikvidovaní, a tak nič nebránilo Nemecku začať na Ukrajine realizovať svoje okupačné politicko-ekonomické plány.

úradov a meľnykovskej OUN).¹⁵ Ľudia, ktorí aj naďalej zostávali v službách Nemcov, evakovali svojich rodinných príslušníkov, očakávajúc, že čoskoro do emigrácie odídu aj oni sami. Popri týchto sa na útek začali pripravovať ďalšie zložky obyvateľstva (predovšetkým inteligencia), ktoré si jednoducho nechceli pripustiť myšlienku zotrvania v krajine spravovanej diktatúrou proletariátu.

Veľmi výstižne komentuje svoj útek z Ukrajiny v tejto súvislosti Fedir Pihido-Pravoberežnyj. Uvádza: „Z Kyjeva sme s manželkou odišli 21. septembra 1943, keď sa k mestu blížila sovietska armáda. Odišli sme celkom dobrovoľne, bez akéhokoľvek donútenia. Prečo? Otázka, hádam, zbytočná. A predsa, bez ohľadu na ťažkú čižmu nemeckého „osloboditeľa“, perspektíva opäť sa ocitnúť v objatí „milovaného otca a učiteľa“ so všetkými tými strašnými útrapami, ktoré sme prežili za dvadsaťpäť rokov, bola natoľko nenávisťou, že sme boli odhodlaní radšej umrieť niekde pod plotom v Európe, ako sa ocitnúť v „socialistickom raji“. Po druhé, zostať v ZSSR znamenalo naveky stratiť nádej opäť uvidieť našu jedinú dcéru, ktorá toho času pracovala v Nemecku. A ... nakoniec, verili sme, že bez ohľadu na to, ako skončí vojna, boj proti stalinskej tyranii bude pokračovať, a že bojovať bude lepšie a produktívnejšie budú na slobode, za hranicou.“¹⁶ Uvedené konštatovanie nepotrebuje komentár.

* * * * *

Nami sledovaná utečenecká zložka, pochádzajúca najmä z východnej časti Generálneho gubernátu – Haličského dištriktu, teda západnej Ukrajiny, ku ktorej sa pridala aj časť obyvateľstva z východnej Ukrajiny, priľahlých bieloruských území a z teritória európskeho Ruska, v dôsledku priblíženia sa frontu smerovala predovšetkým na územie juhovýchodného Poľska. Cieľom nemeckých úradov (koordinujúcich tento utečenecký prúd) bol jej ďalší presun do tylových priestorov za

¹⁵ V prvej polovici roku 1944 čelní predstavitelia meľnykovskej OUN rozdelili príslušníkov svojej organizácie na Ukrajinu na tzv. „jednotku“ a „dvojku“. Osoby označení ako „jednotka“ mali zostať na Ukrajine v hlbokoj konšpirácii, prenikať do sovietskych hospodárskych a administratívnych štruktúr, do armády, strany i Komsomolu a čakať na vyhlásenie „hodiny X“ – času výbuchu protikomunistického povstania. „Dvojkou“ boli označení tí meľnykovci, ktorých činnosť a postavenie bolo zviditeľnené a ľahko by mohli byť sovietskymi zneškodnení. Preto mali odísť do emigrácie. MOTYKA, Grzegorz: Ukraińska partyzantka 1942 – 1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa 2006, s. 129.

¹⁶ PIHIDO-PRAVOBEREŻNYJ, Fedir: Velyka Vitčyžšana Vijnja. Kyjev 2002, s. 158.

Odchod utečencov zo Sovietskeho zväzu

Zdroj: *Signál*, 1943, č. 23.

frontovými líniami. K nej sa pridali a boli pripravení na odchod aj ruskí (tzv. bieli) emigranti, ktorí emigrovali do Poľska už v medzivojnovom období a žili v okolí Varšavy, Ľublina či Krakova. Tento dav strhol aj časť poľských obyvateľov z radov etnických Ukrajincov a Lemkov (poľských Rusínov) obývajúcich juhovýchod Poľska (Lemkovinu)¹⁷.

Ako to vyzeralo na ukrajinskej Haliči pred príchodom Červenej armády popisujú vo svojej knihe Juraj Andruchowycz a Andrej Stasiuk: „Idú Rusi! – bolo počuť zo všetkých strán, – treba pakovať veci. Z východu sa posúvala línia frontu, Rusi sa približovali. Čo to znamenalo ľuďom nebolo treba vysvetľovať... V utečeneckom vlaku sa nachádzala haličská inteligencia: inžinieri, lekári, právnici, gymnaziálni profesori, redaktori novín. Všetci so ženami, deťmi, pomocníkmi v domácnosti, či s domácimi zvieratami. [...] Vlak sa ťahal pomaly, často dlho stál uprostred poľa či na odľahlých miestach, robil dlhé okľuky. [...] Za Ľvovom vlak dlho a pomaly smeroval na Przemysl, tam do neho nastúpilo niekoľko desiatok rodín ďalších utečencov. [...] Vtedy bol už mesiac máj, veľmi upršaný a studený. Za Krakovom sa vlak obrátil na juh, mal smerovať na Viedeň. Uviazol však na niekoľko mesiacov v horách na Lemkovine v blízkosti Krynyce a Muszyny. Utečenci dostali provizórne ubytovanie.“¹⁸

Utečenci sa už od apríla 1944 zdržovali predovšetkým v dedinách v blízkosti ciest, ktoré viedli na Slovensko. Najväčší počet utečencov sa sústredil na západnej Lemkovine v okolí Krynyce. Vo východnej Lemkovine sa utečenecké skupiny zdržiavali v okolí Komanča, Vysloku Veľkého, Čistohorbu a v tábore pre utečencov neďaleko mesta Sanok.¹⁹ V tábore boli tri kategórie utečencov.

Najväčšiu časť tvorili tí, ktorí za žiadnu cenu nechceli ostať pod boľševickou mocou. Bolo to obyvateľstvo väčšinou lojálne naklonené nastolenému nemeckému okupačnému režimu, aktívne či pasívne spolupracujúce s Nemcami, ale hlavne s ukrajinskými nacionalistickými zložkami zastrešenými OUN a jej vojenskými formáciami – UPA, 14.

¹⁷ Lemkovina (Łemkowszczyzna) – región v juhovýchodnom Poľsku ležiaci pozdĺž poľsko-slovenskej hranice na úrovni severovýchodného Slovenska v dĺžke okolo 130 km, šírke 20 – 30 km od hraníc. Do roku 1947 bol región obývaný rusínskym obyvateľstvom, Poliakmi nazývanými Lemkovia.

¹⁸ ANDRUCHOWYCZ, Juraj – STASIUK, Ahrzej: Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Srodkowa. Wołowiec 2001, s. 43-46.

¹⁹ RIPEC'KYJ, Modest: Istorija kuriňa „Rena“. In: Litopys Ukrajins'koji Povstans'koji Armiji, tom 33. Toronto-E'viv 2001, s. 101-102.

Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1),²⁰ bataliónmi „Roland“ a „Nachtigall“, rôznymi ukrajinskými nacionalistickými policajnými zložkami (Ukrainische Polizei, Polizeiregiment Galizien, Polizei Wachbau Brasslau, Komp. a Schutzpolizei), oddielmi ukrajinskej domobrany atď., respektíve boli rodinnými príslušníkmi slúžiacich v uvedených ukrajinských vojenských a policajných formáciách.²¹ Ďalej to bolo obyvateľstvo hlásiace sa k ideám samostatného Ukrajinského štátu bez boľševickej nadvlády. Osoby, ktoré jednoducho nechceli zažiť opätovné nastolenie stalinsko-sovietskeho režimu na svojom území, protisovietsky a antiboľševicky zmýšľajúca inteligencia, gréckokatolícky klérus, zbehovia z Červenej armády, ale aj ľudia, ktorí na vlastnej koži skúsili sovietsky represívny aparát a jedine v úteku videli svoju spásu. Bolo to teda obyvateľstvo, ktoré s príchodom Červenej armády a znovunastolením sovietskej moci očakávalo nové perzekúcie, prenasledovania a povojnové represálie,

²⁰ 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) – (ďalej 14. haličská divízia) sa začala formovať na západnej Ukrajine na podnet A. Meľnyka so súhlasom samotného vodcu Adolfa Hitlera. Oficiálne sa o divízii rozhodlo 28. apríla 1943. V máji – júni 1943 prebiehal nábor do jej radov a jeho hlavným strediskom bol Lvov (výsledok bol prekvapivý – do jej radov sa prihlásilo 80-tisíc, podľa nemeckých prameňov až 100-tisíc dobrovoľníkov, čo umožňovalo okrem plánovanej divízie sformovať aj päť policajných plukov – Galizische SS-Freiwilligen Regiment/Polizei). Oficiálne divízia vznikla 30. júla 1943 na základe rozkazu H. Himmlera a zároveň sa začalo s jej výcvikom (prebiehal najmä na území Ukrajiny; v Poľsku, Nemecku, Francúzsku a Čechách absolvovalo výcvik 350 dôstojníkov a 2000 poddôstojníkov). Za veliteľa divízie bol menovaný najprv brigadenführer a generálmajor zbraní SS Walter Schiman, od novembra 1943 velenie prevzal v tých istých hodnostiach Fritz Freitag. Plnú bojaskopnosť dosiahla divízia v máji 1944 (mala 15 229 vojakov a dôstojníkov). V júni 1944 bola nasadená do bojov na východnom fronte v rámci 13. armádneho zboru v zostave 4. nemeckej tankovej armády ako súčasť armád Severná Ukrajina. Po obkľúčení divízie (spolu s inými nemeckými jednotkami) pri Brodoch v polovici júla 1944 a obrovských ľudských stratách (tri štvrtiny jej príslušníkov zahynuli) bola stiahnutá z frontu a presunutá do Sliezska, kde vo vojenskom výcvikovom priestore Neuhammer bola nanovo doplnená a prešla komplexnou reorganizáciou. Blížiš: FREMAL, Karol: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spise o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica 2005, s. 391-392; TEJCHMAN, Miroslav: Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky. Praha 1999, s. 160-161.

²¹ Podľa ukrajinského historika V. Vjatrovyča: „Udalosti, ktoré naberali na obrátkach, vyžadovali od ľudí adekvátnu reakciu. V lete roku 1944, keď z územia Nadsjanňa (územie juhovýchodného Poľska obývaného etnickými Ukrajincami, názov od rieky San – *pozn. autor*) začal ústup Nemcov, sa medzi aktivistami ukrajinského oslobodeneckého hnutia prejavil zreteľný rozdiel. Časť z nich, prevažne členovia meľnykovskej OUN, sa rozhodla, že v tejto situácii bojovať s boľševizmom ukrajinský národ nemôže, keďže ho nezastavila ani nemecká armáda. Z toho dôvodu začali organizovaný odchod spolu s Nemcami na Západ, aby tam – v emigrácii – pokračovali v osloboditeľskom boji ukrajinského národa. Toho času sa banderovská frakcia tejto organizácie, značne početnejšia, rozhodla zostať a tvrdo sa pripravovať sa na stretnutie s okupantmi (rozumej Sovietmi – *pozn. autor.*)“. VJATROVYČ, Volodymyr: Sotennyj „Burlaka“. Lviv 2000, s. 26.

ktorých sa, pochopiteľne, bálo. Boli rozhodnutí postupovať s Nemcami na Západ.

Druhú časť tvorili utečenci, ktorí nechceli odísť z ukrajinských území, ale podľahli propagande a agitácii vedenej nemeckou administratívou i ukrajinskými nacionalistami vyzývajúcimi na odchod z krajiny do exilu. Neboli rozhodnutí, čo ďalej. Vyčkávali a tajne dúfali, že sa situácia na východnom fronte zmení a nemecký ústup sa zastaví. S nemeckou armádou sa chceli do svojich rodísk ešte vrátiť.

Tretia, počtom najmenšia, kategória utečencov pozostávala z tých, ktorí sa obávali samotnej blízkosti bojov a prechodu frontu cez ich rodiská. Kritické bojové okamihy (a snád' aj nebezpečné obdobie znovuzískavania moci Sovietov) chceli prečkať v blízkej cudzine – v lesoch a horách susednej Lemkoviny, respektíve severovýchodného Slovenska a boli odhodlaní neskôr sa do svojich domovov vrátiť.²²

Popri civilistoch sa začali koncentrovať aj ruskí a ukrajinskí príslušníci rôznych antisovietskych vojenských formácií spolupracujúcich s Nemcami, a taktiež rôzne iné politické a antikomunistické odbojové organizácie rôzneho druhu a zafarbenia. Celá táto masa (vrátane rodinných príslušníkov pochádzajúcich s vojenskými jednotkami) sa v druhom polroku roka 1944 koncentrovala v Poľsku, a preto bolo potrebné ju nasmerovať na ďalšie krajiny a režimy, ktoré vyhovovali a spolupracovali s vtedajším Nemeckom. Okrem samotného Nemecka, kam bola odsunutá časť týchto utečencov, bola pozornosť sústredená aj na Slovensko, Maďarsko, Rakúsko, prípadne na ďalšie krajiny na juhu a na západe.

Za týchto okolností bolo zrejmé, že sa Slovensko nevyhne prílivu utečencov z Východu. Časť haličských utečencov sústredených v priľahlej východnej Lemkovine začala totiž bez povolenia nemeckých a slovenských úradov a bez akejkoľvek organizácie v júli 1944 nelegálne prekračovať poľsko-slovenské hranice a usadzovať sa v prihraničných okresoch severovýchodného Slovenska. Na vlastnú päsť si zabezpečovali ubytovanie a svojvoľne sa pohybovali po mestách a obciach východného Slovenska. Keďže zápasili s hladom, potraviny si najčastejšie zabezpečovali žobraním, ale i krádežami. Takéto počínanie medzi

²² RIPEC'KYJ, M.: Istorija kuriňa „Rena“, s. 101-102.

domácim obyvateľstvom vyvolávalo nespokojnosť a zamestnávalo aj bezpečnostné zložky v okresoch.²³

Po dohode s nemeckými úradmi sa slovenská vláda pripravovala prijať skupinu utečencov, práve tú, ktorá sa už dlhšiu dobu sústreďovala pozdĺž slovensko-poľských hraníc a čakala jedine na povolenie vkročiť na územie republiky.²⁴ Bratislavská vláda mala záujem prijať utečencov, ale v organizovanom procese a iba civilistov, neozbrojených a takých, ktorých by mohla zapojiť do pracovného procesu vojnového slovenského hospodárstva. Ako uviedol vo svojom spravodajskom hlásení pre viedenskú oblastnú ústredňu Sicherheitsdienstu (SD)²⁵ vedúci spravodajskej siete IV ústrední SD Slovensko: „Slovenská republika prevezme na základe obojstranných dohôd a rozhodnutia slovenskej vlády určitý počet ukrajinských, poľských, a tiež aj ruských utečencov. 20 000 utečencov bolo doposiaľ premiestnených do Maďarska. Ďalších 30 000 odchádza do Ríše. Niekoľko tisíc utečencov by sa malo zapojiť do tunajšieho pracovného procesu“.²⁶

²³ Pozri situačné hlásenie okresného náčelníka v Medzilaborciach. In: LACKO, Martin: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944). Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939 – 1945. I. diel. Trnava 2005, s. 253.

Nasvedčuje tomu aj hlásenie okresného náčelníka vo Vyšnom Svidníku: „Ilegálna činnosť na území okresu, ako aj v susedných okresoch sa zdržujúcich ukrajinských a ruských utečencov v uplynulom mesiaci (júli 1944 – pozn. autor.) vyvrcholila v zločinecké výčiny týchto a ich pomocných živlov. Rôzne udalosti – skoro denne sa opakujúce – boli všeobecne označované ako činnosť partizánska. Teraz je však už známe, že o partizánov sa nejednalo, lebo nešlo o činnosť organizovanú, ale o zločinecké výčiny jednotlivcov, hlavne cudzích živlov, za podpory domáceho obyvateľstva, ktorá záležala hlavne v tom, že dávala cudzincom ubytovanie a vediac o ich trestných činoch a úmysloch, toto bezpečnostným orgánom neoznamovalo a pri pátraní a vyšetrovaní týchto trestných činov neprejavovalo veľkú ochotu a nechcelo ani vypovedať vo veciach dobre mu známym. Energickým zákrokom v okrese, za pomoci orgánov ÚŠB, zosilneného žandárstva a okresného úradu, podarilo sa v čase čo najkratšom verejný kľud a pokoj obnoviť, takže v okrese panuje t. č. úplný poriadok.“

Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty. 3. zväzok. Bratislava 1984, s. 309.

²⁴ Vojenský historický archív (VHA) Trnava, fond (f.) Ministerstvo národnej obrany Slovenskej republiky (MNO SR) 1939-1945, spisy dôverné 1940-1945 (2. časť: 1943-1945), krabica (k.) 429, číslo (č.) 474.063/1944. List nemeckého generála pri MNO.

²⁵ Sicherheitsdienst – Bezpečnostná služba riíškeho vodcu SS (Sicherheitsdienst des Reichsführers SS – SD).

²⁶ SCHVARC, Michal: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1939 – 1944 (od autonómie po Povstanie). Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944. Bratislava 2006, dok. č. 23, s. 429.

Nemeckí vojaci evakuujú sovietske obyvatel'stvo
(nemecká dobová propagandistická fotografia)

Zdroj: *Signál*, 1943, č. 23.

PRÍPRAVY NA PREVZATIE UTEČENCOV Z GENERÁLNEHO GUBERNÁTU NA SLOVENSKO

Rozhodnutím vlády Slovenskej republiky hlavné ťažisko utečeneckej akcie spadalo na ministerstvá obrany a vnútra, pravdaže za súčinnosti iných ministerstiev. Začiatočnú fázu prevzatia a organizovania starostlivosti o utečencov (teda ešte pred ich zaradením do práce) malo uskutočniť Ministerstvo národnej obrany (MNO) a po ich odtransportovaní do jednotlivých miest preberalo utečencov do svojej starostlivosti Ministerstvo vnútra (MV).

Za týmto účelom sa pri rezorte obrany približne po 20. júli 1944 začalo so zriaďovaním Veliteľstva starostlivosti o utečencov (VSU). Po personálnej stránke jeho chod mali zabezpečovať vojenské osoby z MNO. Predbežne bol ústredným spravovaním utečeneckej akcie poverený generál II. tr. Štefan Jurech z MNO – Vojenského vedeckého ústavu (VVÚ).²⁷

Prípravy na organizované preberania utečencov urýchlil fakt, že nemecké úrady v Generálnom gubernáte už 24. júla 1944 nahlásili príchod prvého transportu s ukrajinskými utečencami na Slovensko. Na MNO-VSU nastal mierny chaos, keďže sa celá agenda len rozbíhala. Teraz bolo potrebné okamžite konať a zabezpečiť predovšetkým prevzatie transportu a jeho prepravu do vnútrozemia. Touto úlohou bol poverený mjr. pech. Július Hanus z Vojenského dopravného veliteľstva (VDV) na MNO za asistencie vojenských osôb zo žilinského 11. pešieho pluku. V tejto situácii sa ako jediná možnosť javila preprava utečencov do ubytovacích priestorov vo vojenskom výcvikovom stredisku Lešť (okres Modrý Kameň) na strednom Slovensku. Zodpovedné osoby z MNO okamžite kontaktovali velenie Lešti a oznámili mu zámer zriadiť na mieste vojenského výcvikového tábora záchrannú stanicu pre utečencov z Ukrajiny a Poľska.

²⁷ JURECH Štefan (1898 – 1945), profesionálny vojak. Veliteľ vzdušných zbraní, rodoobranec, major na Zborovom veliteľstve v Trenčíne. V rokoch 1939 – 1941 plk. generálneho štábu, pracovník MNO a veliteľ 2. divízie v Banskej Bystrici. V rokoch 1941 – 1942 vojenský pridelenec Slovenskej republiky v Budapešti, Bukurešti, Sofii a vo Vatikáne. V rokoch 1942 – 1943 veliteľ Rýchlej divízie nasadenej na východný front. Od roku 1944 generál, veliteľ Vojenského vedeckého ústavu MNO v Trenčíne a od 30. júla 1944 zároveň veliteľ Veliteľstva starostlivosti o utečencov pri MNO. Po vypuknutí SNP na strednom Slovensku zajatý Nemcami a odvečený. Citované: SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1939 – 1944, dok. č. 23, s. 429, pozn. č. 29; CHREŇO, Jozef: Malý slovník slovenského štátu. Bratislava 1965, s. 84.

Dňa 25. júla 1944 mjr. J. Hanus nahlásil na VSU príchod prvého transportu utečencov. Súčasne výcvikovému táboru v Lešti oznámil: „Dňa 26. júla 1944 asi o 19.00 hod. dorazí do stanice Pliešovce-Sása prvý transport evakuovaných Ukrajincov počtom cca 1000 osôb. Pripravte pre menovaných ubytovanie a stravu podľa rozkazu MNO-Int., ktorý ste obdržali z Trenčína. Zariadte dopravu osôb, ktoré sú pešieho pochodu neschopné zo stanice Pliešovce-Sása do tábora Lešť. Ďalšie rozkazy obdržíte behom dňa 26. júla 1944 od náčelníka štábu MNO – Hlavné vojenské velenie (HVV).“²⁸

Toho času MNO konzultovalo niektoré stanoviská s MV a slovenskou vládou a v súvislosti s táborom v Lešti vydalo nasledujúci rozkaz:

„Rozhodnutím vlády prevedie MNO dočasne ubytovanie evakuovaných Ukrajincov v obvode Vojenského tábora (VT) Lešť. Za týmto účelom VPV (Veliteľstvo pozemného vojska v Banskej Bystrici – *pozn. autor.*) nariadi odoslanie všetkých sústredených a pochodových jednotiek do VT. Sústredené jednotky určené pre pole presunie do Trebišova, prípadne do Michaloviec. Až do ďalšieho rozkazu sa nebudú v Lešti ani v Harmanci sústreďovať jednotky určené pre pole.

Ubytovanie Ukrajincov vyrieši na mieste komisia pozostávajúca z: pplk. del. Vsevoloda Milodanoviča, veliteľa tábora, správcu tábora VT Lešť, zástupcu MNO – Intendencia na riešenie hospodárskych a ubytovacích vecí, MNO – stavebné oddelenie, MNO – vojenská správa (VS) – armádny hygienik, MNO – spravodajské oddelenie a zástupca VDV. Prípravnými prácami a zriadením tábora sa poveruje pplk. V. Milodanovič, ktorému VPV v Banskej Bystrici prideli 3 záložných dôstojníkov.

K dispozícii pre ubytovanie Ukrajincov budú tie časti výcvikového tábora (baraky), ktoré stoja. Rozšírenie prevezme do programu MNO – stavebníctvo, ktoré sa súčasne postará o improvizované stoly a lavice do stanov a na miestach výdaja stravy. Súčasne vyrieši otázku zásobovania vodou a záchodov.

Letecké poľahne pekárenské stany dodá Veliteľstvo vzdušných zbraní (VVZ) v Trenčíne a MNO-VS v počte asi 30. Miesto postavenia určí komisia. Stany dodá VVZ a MNO-VS na telefonické vyžiadanie

²⁸ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Fonogram od mjr. J. Hanusa.

pplk. del. V. Milodanoviča a na potrebný čas prideli mužstvo na postavenie stanov.

Zásobovanie až do ďalšieho rozkazu bude riešiť Vojenská správa, ktorá určí príslušnú HS. Táto HS dostane vždy vopred správu o počte ľudí transportov prekračujúcich slovenské štátne hranice cestou VDV, poŕažne staničného veliteľstva Pliešovce-Sása či Zvolen. Podrobný rozkaz o zásobovaní (stravovaní) vydá Intendencia MNO.

Na odvezenie pochodu neschopných príslušníkov transportov poskytne dopravné prostriedky VT Leš' (má 2 nákladné autá na benzín, 2 agregáty a 4 konské vozy).

Armádny hygienik vydá spolu so zástupcom zdravotníckeho odboru MV patričné rozkazy na prevedenie potrebných preventívnych zdravotných opatrení. Po zriadení tábora odovzdá evakuovaných do starostlivosti zdravotníckeho odboru MV. Do akcie sa zapojí tiež Slovenský Červený kríž, ktorý bude vyzvaný osobitne na prevzatie starostlivosti o evakuantov a najmä ich detí, vo veci občerstvenia a poskytovania prvej pomoci počas transportu na území Slovenskej republiky a mieste ubytovania.

MNO – spravodajské oddelenie zariadi v tábore potrebné po stránke spravodajskej podľa vlastného uváženia.²⁹

Následne VSU určilo za vykladaciu stanicu utečencov pre VT Leš' železničnú stanicu Pliešovce-Sása a požiadalo Vojenské dopravné veliteľstvo v Bratislave o zaktivovanie staničného veliteľstva v sile 3 dôstojníkov a 6 mužov. Zdravotnícky odbor MV toho času zriaďoval dezinfekčnú stanicu na ceste z Pliešoviec na Oremov Laz v priestore mlyna Lopaty. Keďže po príchode prvého transportu bolo zistené, že utečenci privážali so sebou aj dobytok bolo Ministerstvo hospodárstva SR vyzvané na prevedenie príslušných veterinárnych opatrení.³⁰

Ďalší transport (eventuálne to boli dva transporty) dorazil na pohraničnú železničnú stanicu v Čadci v noci z 26. na 27. júla 1944, vyplýva to z hlásenia žilinského okresného náčelníka, ktorý uviedol, že „od 27. júla 1944 prechádzali cez Žilinu transporty evakuantov z Poľského Gubernátu“, ³¹ ale aj z ďalších dobových dokumentov.

²⁹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Ubytovanie evakuovaných Ukrajincov.

³⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Dodatok č. 12 k rozkazu MNO z 26. júla 1944.

³¹ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 233.

Medzitým Štátny policajný úrad v Žiline 26. júla 1944 vyzval okresného zdravotníckeho referenta a štátnych obvodných lekárov v Žiline, aby sa v dňoch 26. – 27. júla 1944 dostavili na stanicu Nová Žilina k prehliadke transportu evakuantov z Poľska. K dispozícii sa im dávali aj židovskí lekári zo Štátnej nemocnice v Žiline, menovite Dr. Altmann, Dr. Gustin a Dr. Stein, ako aj primár prosekúry Dr. Klein. Vo svojich inštrukciách Štátny policajný úrad upozorňoval lekársku pohotovosť na železničnej stanici v Žiline, aby z transportov vylúčili osoby podozrivé z „horučenatých onemocnení a nákazlivých chorôb“. Tí mali byť odovzdaní na liečenie do Štátnej nemocnice v Žiline. Ďalej „osoby zavšivené z transportov vylúče, odvšivte a uvaľte na ne karanténu“. V prípade hromadného podozrenia mali žilinskí lekári telefonicky informovať zdravotnícky odbor MV v Piešťanoch. Súčasne ich Štátny policajný úrad vyzýval, aby v zápisnici z prehliadky uviedli budúcu predstavu organizovania zdravotníckej služby pri preberaní transportov.³²

Transport bol nemeckými orgánmi vopred nahlásený ako prevážajúci haličských gréckokatolíckych duchovných. Túto skutočnosť potvrdzuje aj zápisnica z lekárskej kontroly, v ktorej žilinský hlavný zdravotný komisár Dr. J. Gelec uviedol: „Táto prehliadka išla pomerne hladko a rýchle, lebo osoby v transporte pochádzajú z prostredia vzdelaného a čistého, ktorí skutočne ovládajú hygienu a dbajú počas transportu na čistotu.“³³

Uvedený transport bol na začiatku nasmerovaný do Nitry (z doposiaľ neobjasnených zámerov). Svedčí o tom spravodajské hlásenie expozitúry maďarskej kráľovskej pohraničnej polície v Komjaticiach, ktoré uviedlo, že „v posledných júlových dňoch prišlo do Nitry 600 – 800 gréckovýchodných popov, ktorí ušli pred postupujúcimi sovietskymi oddielmi z Poľska“.³⁴ Dňa 28. júla 1944 bol transport gréckokatolíckych duchovných pravdepodobne na rozkaz ministra vnútra Alexandra Macha prepravený z Nitry do oblasti Tatier.³⁵

³² Štátny archív (ŠA) Bytča pobočka Žilina, f. Okresný úrad (OÚ) Žilina 1923-1945, k. 54, č. D1-835/1944 prez. Nariadenie Štátneho policajného úradu v Žiline č. 3872/1944 prez.

³³ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 54, č. D1-835/1944 prez. Zápisnica napísaná dňa 27. júla 1944 v záležitosti prehliadky evakuovaných osôb z Poľska.

³⁴ Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty. 3. zväzok, s. 351.

³⁵ Vyplyva to z úradnej dokumentácie VSU, v ktorej figuruje rovnaký počet – 800 duchovných. Umiestnenie takéhoto počtu utečencov v Nitre nevyskytuje sa v žiadnych dokumentoch. VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverně 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o došlých utečencoch z 9. augusta 1944.

Pôvodne sa počítalo so zriadením záchytnej stanice pri Lešti na mieste vojenského výcvikového tábora. Skúsenosť prvých dní však ukázala, že z technických a iných príčin (hlavne kvôli vzdialenosti a predpokladanému prevzatiu veľkého počtu utečencov) by nebolo možné zabezpečiť potrebné množstvo železničných súprav na odsun utečencov do vnútrozemia, a preto sa upustilo od zriadenia takejto záchytnej stanice. VSU navrhovalo zriadenie záchytnej stanice v blízkosti poľsko-slovenských hraníc – v Čadci, a v priestoroch Lešti navrhovalo zriadiť sústreďovací tábor pre utečencov.

Uvedený návrh potvrdil minister národnej obrany gen. Ferdinand Čatloš osobitným rozkazom, na základe ktorého 27. júla 1944 bol vojenský výcvikový tábor pri Lešti zrušený a namiesto neho sa zriaďoval Tábor pre utečencov na Oremovom Laze dávajúci sa k dispozícii civilnému obyvateľstvu – utečencom z ukrajinskej Haliče. Za veliteľa tábora na Oremovom Laze gen. F. Čatloš ustanovil gen. II. tr. Š. Jurecha a za jeho zástupcu pplk. del. V. Milodanoviča. Obidvoch dňom 2. augusta 1944 pridieval aj rezortu vnútra, ktorému mal tábor podliehať. Zároveň si mal gen. Š. Jurech podržať doterajšiu funkciu veliteľa VVÚ, „ktorú však počas pridelenia k Ministerstvu vnútra nevykonáva, ale jej uskutočňovanie zverí plk. del. Dotzauerovi“. Doterajší veliteľ výcvikového tábora mjr. del. Alexander Korda mal po likvidácii tábora zostať „do 1. septembra t. r. na mieste, aby priechod bol správne dokončený. Za tento čas však preštuduje dobré možnosti zriadenia nového výcvikového tábora a podá návrh cestou VPV na MNO ohľadne priestoru a výstavby všetkým podmienkam vyhovujúceho výcvikového tábora“. Neskôr VPV v Banskej Bystrici malo zariadiť jeho ďalšie pridelenie, respektíve ponechanie v doterajšej funkcii, ale na mieste nového zriadenia tábora. Pre prvú potrebu velenia tábora pre utečencov na Oremovom Laze zaistilo MNO a Ministerstvo financií 5 mil. slovenských korún. Vyúčtovanie uvedenej a prípadných ďalších súm malo sa diať cez MV na vrub vojnových výdajov MNO.³⁶

Dňa 27. júla 1944 sa na Oremovom Laze zišla komisia pozostávajúca z pracovníkov jednotlivých rezortných oddelení MNO a MV a pod predsedníctvom pplk. V. Milodanoviča preskúmala možnosti na zriadenie v priestoroch VT Lešť tábora pre ukrajinských utečencov. Po

³⁶ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Tábor pre utečencov – zriadenie. Rozkaz ministra národnej obrany gen. F. Čatloša z 28. júla 1944.

obhliadke všetkých objektov komisia konštatovala, že toho času má tábor 12 drevených a 12 murovaných barakov schopných ubytovania. „Do jedného dreveného baraku sa dá normálne ubytovať na pričníach 150 ľudí, núdzovo 180. V jednom murovanom baraku normálne na lôžkach dá sa ubytovať 100 ľudí, núdzovo bez lôžok 150. Celkom v drevených a murovaných barakoch, ktoré sú k dispozícii schopné pre ubytovanie, dá sa normálne ubytovať 3000 ľudí. Núdzovo za horeuvedených podmienok dá sa ubytovať 3960 ľudí. Tento počet je možný len za predpokladu, že bude postarané o dostačujúce zásobovanie vodou a zväčšenie počtu záchodov.“ Za podmienok, aké boli toho času v tábore, bolo možné okamžite ubytovať len 1500 utečencov. Z tohto dôvodu komisia spísala celý rad požiadaviek, splnením ktorých sa mohlo zabezpečiť sústredenie väčšieho počtu utečencov v tábore. Išlo predovšetkým o pravidelné dodávky pitnej vody, dezinfekčných prostriedkov a prístrojov (taktiež mydiel, prestieradiel, petroleja, dreva atď.), dobudovanie hygienických zariadení, poľných spŕch, zriadenie ošetrovní s dostatočným množstvom medicínskeho personálu, poľných kuchýň, dodávku medikamentov a áut (vrátane sanitárneho). Komisia zároveň žiadala o vydanie podrobných smerníc ohľadom stravovania utečencov, výmery a preplácania výdavkov spojených s touto akciou. V prípade eventuálneho rozšírenia tábora, t. j. výstavby nových barakov, sa komisia jednoznačne uzniesla na tom, že od rozšírenia bude opustené, keďže tábor ležal mimo zásobovacích prameňov, a najmä bolo pamätané na veľký nedostatok pitnej vody.³⁷

Nasledujúceho dňa VT Lešť navštívil armádny hygienik pplk. zdrav. MUDr. Pavel Trusík. Je zaujímavé, že vo svojej správe z prehliadky náčelníkovi štábu MNO neodporúčal výcvikový tábor Lešť premeniť na tábor utečencov. Zdôvodňoval to vzdialenosťou tábora od železničných a cestných ťahov. Uviedol: „...od železničnej stanice Pliešovce-Sása vzdialený 12 km cesty, čo je tri pochodové hodiny.“ Ďalej poukazoval na to, že VT Lešť sa nehodí na karanténovanie a ubytovanie veľkého množstva utečencov kvôli svojej malej rozlohe, nedostatku pitnej vody a hygienických zariadení (obával sa možnosti vypuknutia epidémie), kvôli osvetleniu petrolejovými lampami (upozorňoval na možnosť vypuknutia požiaru), veľmi zlým možnostiam zásobovania a pomerne značnej vzdialenosti od nemocníc. Radil – „preto, ak sú dané aspoň dajaké možnosti, bolo by načim zriadiť pre

³⁷ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Zápisnica napísaná 27. júla 1944 v kancelárii Vojenského barakového tábora vo VT pri Lešti.

utečencov tábor v bývalých židovských táboroch v Seredi nad Váhom alebo v Novákoch“, ktoré disponovali všetkým tým, čo vo VT Lešť chýbalo, vrátane „väčšej možnosti kontroly“ utečencov.³⁸

Vzhľadom na alarmujúci nedostatok času rozhodnutie o zriadení sústredovacieho tábora utečencov na Oremovom Laze bolo ponechané v platnosti, hoci návrh o zriadení ešte jedného zhromažďovacieho strediska pre utečencov nebol prehliadnutý a počítalo sa s ním práve na mieste bývalého židovského tábora v Seredi. MNO a MV Slovenskej republiky prednostne vyvíjali úsilie na rozšírenie kapacitných možností tábora na Oremovom Laze (dňa 1. augusta 1944 letecký pluk v Piešťanoch dodalo 25 veľkokapacitných leteckých stanov)³⁹ a dodávku potrebného materiálu pre jeho uvedenie do činnosti.⁴⁰

Súčasne s uvedením do chodu tábora na Oremovom Laze zabezpečovalo MNO, prostredníctvom Posádkového veliteľstva (PV) v Žiline, všetko potrebné na aktivovanie záchytnej stanice v Čadci. Rozkazom náčelníka štábu MNO z 29. júla 1944 11. delostrelecký pluk dodal 11 poľných kuchýň, lôžkovú slamu, proviant, kuchárov a motorové vozidlo. Ako vo svojom hlásení uviedol veliteľ posádky pplk. del. Ján Kallo, „presvedčil som sa osobne za prítomnosti orgánov ministerstva vnútra a zistil som, že záchytné stredisko v Čadci je v úplnom poriadku“.⁴¹

V posledných júlových dňoch roka 1944 náčelník štábu MNO potvrdil vo funkcii veliteľa VSU gen. II. tr. Š. Jurecha, a to pri zastávaní jeho doterajšej funkcie na ministerstve. Zástupcami gen. Š. Jurecha na VSU boli npor. del. Ľudovít Gríger z 11. delostreleckého pluku a por. pech. v zálohe Imrich Paulík z 3. pechotného pluku.⁴² V prípade veliteľa tábora pre utečencov na Oremovom Laze došlo oproti predchádzajúcemu rozkazu k zmene. Bol ním menovaný pplk. del. V. Milodanovič. K dispozícii mu boli pridelení všetci dôstojníci a rotmajstri stáleho stavu

³⁸ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Hygienické závary vo VT Lešť – hlásenie.

³⁹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.229/1944. Stany pre ubytovanie evakuovaných Ukrajincov – zapožičanie.

⁴⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Poznámka pre ministerskú radu, bez čísla.

⁴¹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.616/dôv.1944. Hlásenie Posádkového veliteľstva Žilina z 2. augusta 1944. č. 1065/Dôv.1944.

⁴² VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944. VSU – zriadenie.

vojenského výcvikového tábora pri Lešti – strážny oddiel, 18. pracovná rota a návestný oddiel delostreleckej strelnice.⁴³

Dňa 30. júla 1944 na ústne požiadanie VSU nariadilo MNO aktivovanie záchytnej stanice pre utečencov v Čadci s úlohou zachytenia, stráženia a sprevádzania utečencov. Za veliteľa stanice bol menovaný mjr. pech. Július Hanus z MNO-VDV. Za jeho zástupcu npor. pech. v zálohe Leopold Horňák (3. pechotný pluk). Pre záchytnú stanicu v Čadci prideliť Posádkové veliteľstvo v Žiline asistenčnú jednotku v sile 2 dôstojníkov a 120 mužov, z nich 3 cyklistov ako spojky.⁴⁴ Pri čadčianskej záchytnej stanici bola zároveň zriadená odsunová stanica utečencov v Žiline.

Prípravná fáza utečeneckej akcie bola ostro sledovaná úradom nemeckého generála pri MNO pplk. Stitzingerom, ktorý už 28. júla 1944 písomne kontaktoval plk. gšt. Krnáča a rezortu obrany odporúčal zriadiť ďalšie záchytné stredisko pre utečencov z Poľska a Ukrajiny na severovýchodnom Slovensku. Na margo toho vo svojom liste uviedol: „V dôsledku udalostí na východnom bojisku, nastali vo východnom priestore Generálneho Guvernementu väčšie pohyby utečencov. [...] Organizovaný odsun civilných utečencov nemohol však byť napriek námahám príslušných civilných úradov v Generálnom gubernáte dosiaľ úplne podchytený. Treba preto rátať s prílivom utečencov tiež do priestoru severného a severovýchodného Slovenska.“⁴⁵

Pravdepodobne aj na základe tohto odporúčenia v posledných júlových dňoch roku 1944 VSU začala so zriaďovaním druhej záchytnej stanice na východnom Slovensku. Tá bola rozkazom MNO aktivovaná 2. augusta 1944 v Starej Ľubovni.⁴⁶ Za jej veliteľa bol vymenovaný mjr. jazd. Pavol Duchnovský z TSb, ktorému veliteľstvo 2. brigády TSb prideliť asistenčnú jednotku v sile 3 dôstojníkov a 120 mužov.⁴⁷ V blízkosti Starej Ľubovne – v Podolinci bola zriadená ďalšia odsunová stanica ukrajinských utečencov.⁴⁸

⁴³ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944.

⁴⁴ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944. VSU – zriadenie.

⁴⁵ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. List nemeckého generála pri MNO pplk. Stitzingera z dňa 30. júla 1944.

⁴⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. Obvodný notársky úrad (ObNÚ) Divin 1924-1944, k. 5, č. 127/1944dôv. prez.. Informácia OÚ v Lovinobani č. D1 – 788/1944.

⁴⁷ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944. VSU – zriadenie.

⁴⁸ ŠA Levoča, f. Žandárska stanica (ŽS) Stará Ľubovňa 1919-1947, k. 1. Pamätník ŽS Stará Ľubovňa 1919-1947; tamtiež f. ŽS Podolinec 1919-1947, k. 1. Pamätník ŽS Podolinec 1919-1947.

Súbežne VSU zriaďovalo Veliteľstvo sústredenia utečencov v Žiline. Jeho úlohou bola registrácia utečencov, ktorí prešli záchytnými stanicami, a ich odosielanie do jednotlivých miest na Slovensku. Za veliteľa bol určený stot. pech. Karol Repašský zo žilinskej posádky. Posádkové veliteľstvo v Žiline previedlo pod velenie K. Repaškého asistenčný oddiel pozostávajúci z 50 mužov a 1 poddôstojníka z povolania, úlohou ktorých bolo zabezpečovať stráženie utečencov v Žiline.⁴⁹

Úrad nemeckého generála pri MNO vyzýval slovenský rezort obrany, aby pri preberaní utečencov, najmä na východnom Slovensku, dbal na vojensko-strategickú stránku a upozorňoval na potrebu zvlášť organizovaného prevádzania utečeneckej akcie vzhľadom na isté nebezpečie, keďže „vojenské pohyby, ktoré v najbližšom čase budú potrebné, budú hatené utečencami, ktorí zapújú príjazd, hlavne priesmyky a hradské vedúce do Generálneho gubernátu. Úprava pohybov utečencov na Slovensku je síce vecou slovenských civilných úradov. Vo vojenskom záujme smiem však radíť, aby opatrenia civilných úradov boli zo strany slovenskej brannej moci zvlášť podporované, napríklad vojenským doprovodom utečeneckých prúdov, odtláčané na vedľajšie cesty, prípadne výpomoc proviantom (stanice pre napájanie, ubytovanie v táboroch alebo vedľa kasární, lekárske ošetrovania a pod.), aby podľa možnosti bol dosiahnutý usmerný odsun do zadného územia, určeného slovenskou civilnou správou, bez toho, že by boli záujmy vojsk rušené“.⁵⁰

V procese prípravných prác na prevzatie utečencov z Generálneho gubernátu sa súčasne dbalo aj na konkrétne smernice celého postupu preberania, manipulácie a nakladania s utečencami na území Slovenskej republiky. Za týmto účelom sa 28. júla 1944 uskutočnilo zasadnutie medziministerskej Komisie pre riešenie otázok spojených s evakuáciou obyvateľov Ukrajiny a Poľska na Slovensko pod predsedníctvom ministra vnútra A. Macha a za účasti zástupcov jednotlivých ministerských rezortov a zainteresovaných úradov. Komisia prerokovala všetky dôležité otázky spojené s prevzatím ukrajinských, ruských a poľských utečencov, udelením azylu

⁴⁹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Nariadenie MNO o zriadení Veliteľstva sústredenia utečencov v Žiline.

⁵⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. List nemeckého generála pri MNO pplk. Stitzingera z 30. júla 1944.

a povolenia k trvalému pobytu na území Slovenskej republiky, ako aj ich rozmiestnením v krajine.⁵¹

Bolo dohodnuté, že po prekročení slovenskej hranice všetci utečenci dostanú utečeneckú legitimáciu, na základe ktorej mali byť najkratšou cestou dopravovaní do záchytných staníc, kde mali prejsť zdravotnou prehliadkou.⁵² Po karanténe v záchytných staniach mali smerovať na VSU v Žiline, kde sa mali centrálné evidovať a následne mali byť rozdeľovaní a transportovaní do jednotlivých okresov Slovenska. Prepravu transportov malo riadiť VDV podľa pokynov veliteľa VSU. Povinnosťou Ústredného úradu práce Slovenskej republiky bolo utečencov zadeľovať do pracovného procesu v jednotlivých regiónoch.⁵³ Zároveň sa príslušným úradom nariaďovalo informovať obyvateľstvo Slovenska, že zo zdravotných dôvodov je s utečencami pred ich dodaním do záchytnej stanice zakázaný akýkoľvek kontakt (boli obavy, že „medzi utečencami budú aj infekčné choroby rôzneho druhu, najmä však týfus“).⁵⁴ Súčasne bolo obyvateľstvo vyzývané, aby sa k utečencom chovalo v každom ohľade slušne a bolo im a bezpečnostným úradom v každom čase nápomocné, hlavne pokiaľ ide o riadny a včasný odsun týchto utečencov do záchytnej stanice. Styk obyvateľstva s utečencami, ktorí prešli záchytnou stanicou a mali aj utečeneckú legitimáciu, bol bez obmedzenia povolený.

Verejnej vnútornej správe bola pridelená úloha postarať sa o núdzové hromadné ubytovanie pre utečencov, stravovanie, policajno-bezpečnostný a verejno-zdravotný dozor nad osobami došlými zo severných a severovýchodných oblastí hraničiacich s republikou. Žandárskym staniam, prípadne policajným úradom v mieste pobytu utečencov bolo nariadené vykonávať príslušný dozor nad správaním utečencov.⁵⁵ Liečebnú starostlivosť o utečencov a ich rodinných

⁵¹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944. Úradný záznam z 28. júla 1944.

⁵² ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1208/1944 prez. Obežník Prezídia MV SR č. 155/bD1/467-11/1944.

⁵³ Utečencov Ústredný úrad práce SR dával do zamestnania jednotlivcom alebo korporáciám, ktoré súčasne mali podľa vlastnej potreby o to požiadať príslušné úrady práce vo svojom regióne. V požiadavke mali podrobne uviesť, o akých robotníkov alebo robotníčky, respektíve zamestnancov ide, pre aký druh práce a aký počet. ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1157/1944 prez. Obežník Prezídia MV SR č. 152a-29/7-4/1944.

⁵⁴ ŠA Levoča pobočka Stará Ľubovňa, f. ObNÚ Podolinec 1923-1944, k. 4, č. 115/1944 prez. Nariadenie OÚ v Starej Ľubovni D1-572/1944.

⁵⁵ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 56, č. 230/1945 prez. Obežník Prezídia MV SR č. 151/b-D1/472-12/44.

príslušníkov mali zabezpečovať nositelia verejno-právneho poistenia a štátni obvodní (obecní, mestskí) lekári.⁵⁶ Záštitu nad utečencami sa podujal prevziať Slovenský Červený kríž, ktorý sa zároveň zapojil do akcie. Utečencom, a hlavne ich deťom mal zabezpečovať občerstvenie a poskytovanie prvej pomoci počas transportu na území Slovenskej republiky a v mieste ubytovania.⁵⁷

Okresným náčelníkom sa nariaďovalo postarať sa o hladký priebeh umiestnenia utečencov a vopred sústrediť žandárstvo a policajtov z okresu, rozdeliť rodinných príslušníkov do jednotlivých obcí svojho okresu podľa evakuačného plánu a upovedomiť o tom notárov a starostov, ktorí mali prevziať starostlivosť o utečencov. Na umiestnenie utečencov mali byť v prvom rade zaistené školské budovy a miestnosti, kde by sa hromadne ubytovali, až potom sa mali umiestňovať v jednotlivých domoch podľa evakuačného plánu.⁵⁸ Zariadenia tried mali byť uskladnené na bezpečnom mieste a zaobstarané malo byť dostatočné množstvo slamy pre prechodné ubytovanie azylantov (vzhľadom na blížiaci sa začiatok školského roku).⁵⁹ Obce zabezpečovali aj spoločné stravovanie utečencov. Strava mala byť jednoduchá, ale postačujúca.⁶⁰ Zároveň mali vyhľadať a zaistiť v obciach voľné maštale a humná pre kone i hospodársky dobytok utečencov a obstarat' aj krmivo.⁶¹ Všetky trovy za ubytovanie, stravovanie, ošetrovanie, prípadne liečenie a recepty na predpísané lieky pre utečencov hradila vojenská intendatúra v Bratislave.

Aby pri pohybe utečencov územím Slovenska nedochádzalo k ich dezorganizácii, vystavenie vstupných dokumentov prebiehalo na záchytných staniciach po prevzatí utečencov. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) mala následne vykonať centrálny súpis, založiť

⁵⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divin 1924-1944, k. 5, č. 128/1944dôv. prez. Opatrenia OÚ v Lovinobani týkajúce sa utečencov č. D1-809/1944.

⁵⁷ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Ubytovanie evakuovaných Ukrajincov.

⁵⁸ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divin 1924-1944, k. 5, č. 118/1944dôv., prez. Nariadenie OÚ v Lovinobani týkajúce sa umiestnenia utečencov v okrese č. D1-2489/1-1/8-1944.

⁵⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Štiavnica, f. Mestský úrad (MÚ) Banská Štiavnica 1923-1945, k. 7, č. 109/1944 prez. Telefonogram OÚ v Banskej Štiavnici (bez dátumu).

⁶⁰ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1216/1944 prez. Obežník Prezidia MV SR č. 155/b-D1/467-12/1944.

⁶¹ ŠA Banská Bystrica pobočka Rimavská Sobota, f. ObNÚ Klenovec 1872-1945, k. 70, č. 3213/1944 adm. Nariadenie Ministerstva hospodárstva SR o zverozdravotných opatreniach pri doprave zvierat utečencov z Ukrajiny č. Vet/c-5712/5/1944. Tiež ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Štiavnica, f. MÚ Banská Štiavnica 1923-1945, k. 7, č. 109/1944 prez. Telefonogram OÚ v Banskej Štiavnici (bez dátumu).

kartotečnú evidenciu a vydať každému utečencovi utečeneckú legitimáciu. Kartotéka mala byť vyhotovovaná v troch exemplároch všetkým utečencom nad 15 rokov. Jeden exemplár obdržal príslušný okresný úrad, ktorý ho mal následne postúpiť žandárskej stanici (kde tých nebolo – obecnému úradu)⁶² na vykonanie dozoru a urobenie úradných záznamov o správaní sa utečenca. Druhý exemplár mal dostať príslušný úrad práce, ktorého úlohou bolo začleňovať utečencov do práce. V prípade presunu na iné pracovisko postupoval kartotečný list súčasne s utečencom. Tretí exemplár malo obdržať pre centrálnu evidenciu MNO, konkrétne VSU.⁶³

Na základe kartotečných listov mohli týmto spôsobom žandárske stanice sledovať pohyb utečencov po krajine. V prípade, že by sa v obvode bezpečnostného orgánu objavil utečenec, ktorého kartotékou žandárska stanica nedisponovala, mal byť okamžite zadržaný a dôkladne preverený. V rámci mapovania pohybu utečencov bolo okresným náčelníkom nariadené podávať Prezídiu Ministerstva vnútra dvakrát mesačne hlásenia o ich pobyte.⁶⁴

Slovenská republika sa teda koncom júla snažila pripraviť na príchod ukrajinských, poľských a ruských utečencov. Do zriadených záchytných staníc mali byť utečenci prepravení hlavne železnicou a ich zaeľovanie malo prebiehať podľa toho, ktorá stanica bola bližšie k hraničnému prechodu. Po príchode na miesto určenia museli azylanti prejsť zdravotnou prehliadkou a následne ich Ústredný úrad práce mohol zaeľovať do zamestnania v jednotlivých okresoch Slovenska.⁶⁵

A. Mach z pozície ministra vnútra koncom júla 1944 informoval podriadené úrady a útvary na celom Slovensku nasledovným obežníkom: „Podľa rozhodnutia vlády Slovenská republika poskytne azyl ukrajinským, poľským a ruským utečencom. Títo utečenci budú prepravovaní na Slovensko asi všetkými pohraničnými prechodmi.“⁶⁶

⁶² ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 56, č. 230/1945 prez. Obežník MNO č. 776.012Dôv.-VSU-1944. Evidencia utečencov – manipulácia s kartotečnými lístkami.

⁶³ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Tomášovce 1932-1944, k. 5, č. 105/1944 prez.

⁶⁴ Hlásenia sa podávali vždy k 1. a 15. dňu každého mesiaca. Výkaz mal obsahovať: celkový počet utečencov v okrese; počet zamestnaných podľa pohlavia a ich rodinných príslušníkov; počet nezamestnaných podľa pohlavia a ich rodinných príslušníkov; poznámka, v ktorej sa uvedie dôvod, pre ktorý nastala zmena v celkovom počte utečencov v porovnaní s predošlým výkazom. ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1269/1944 prez.

⁶⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divín 1924-1944, k. 5, č. 127/1944 prez.

⁶⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1- 1157/1944 prez. Obežník Prezídia MV SR č. 152 a – 29/7 – 4/1944.

ZAČIATOK UTEČENECKEJ AKCIE

Organizované preberanie ukrajinských, ruských a poľských utečencov na slovenských pohraničných prechodoch sa teda začalo 30. júla 1944. Spočiatku sa predpokladalo, že takýmto spôsobom príde na Slovensko až 50-tisíc utečencov.⁶⁷

Je potrebné zdôrazniť, že ukrajinskí, poľskí a ruskí utečenci mali veľký záujem o azyl na Slovensku, ktoré bolo v zahraničí prítiažlivé, malo určitú popularitu i atraktivitu a to hlavne medzi Rusmi a Ukrajincami.⁶⁸ Ako uviedol D. Šmihula, samotná Slovenská republika pre mnohé ruské a ukrajinské antibolševické politické prúdy, organizácie a často aj uvedomelých ľudí, nehovoriac o pokrokovej inteligencii bola „príkladom malého kresťansko-slovanského, dobre organizovaného štátu, kde nevládnú komunisti, nie sú tu kolchozy a na čele je „sviaščenik“, ktorý si dokázal pomerne uspokojujúco vyrovnáť vzťahy s Treťou ríšou, takže sa mohol tešiť z rozsiahlej autonómie.“ Vedenie Slovenského štátu ustavične vyhlasovalo, že nevedie vojnu proti ZSSR v mene dobytia „lebensraumu“, ale svoju účasť na nej berie „za svätú vojnu proti židobolševizmu, ktorá má za cieľ oslobodiť bratský slovanský národ“.⁶⁹ Z tohto dôvodu, ako aj z množstva ďalších, sa utečenci chceli dostať predovšetkým na Slovensko. Veľmi často sa stávalo, že transporty tranzitne prechádzajúce územím Slovenska civilní utečenci ako aj príslušníci ruských a ukrajinských vojenských formácií v službách Nemcov (zbehovia) opúšťali a za každú cenu sa tu snažili usadiť.⁷⁰

⁶⁷ VHA Trnava, f. MNO SR 1939 – 1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944. VSU – zriadenie.

⁶⁸ Je opodstatnený názor, že vznik a existencia prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 mali veľký význam v národných dejinách. „V kritickom roku 1939 sa touto formou zachránila národná existencia slovenského národa, alebo prinajmenšom sa zabránilo jeho dlhoročnej okupácii nacistickým Nemeckom, ale najmä fašistickým Maďarskom, rozdeleniu národa a krajiny. Až do roku 1944 Slovensko a jeho obyvatelia boli uchránení od hrôz vojnového besnenia a ničenia. V tomto období nesmierne stúplo národné sebauvedomenie Slovákov. V každej oblasti spoločensko-hospodárskeho života – politickej, hospodárskej, vojenskej, kultúrnej atď., slovenský národ predovšetkým sebe, ale aj iným dokázal, že je schopný samostatne a úspešne si riadiť všetky svoje záležitosti, ktoré sú priamo alebo nepriamo spojené so štátnosťou, nezávislosťou a zvrchovanosťou. Musíme zdôrazniť, že sa to stalo v danej geopolitickej situácii v nesmierne ťažkých rokoch druhej svetovej vojny“. FREMAL, Karol: Slovenská republika po 29. auguste 1944. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica 2006, s. 14.

⁶⁹ ŠMIHULA, Daniel: Orientácia na ruskú alternatívu. Rusí a Ukrajinci na Slovensku. In: Literárny týždenník, roč. 11, 1998, č. 43, s. 13.

⁷⁰ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Nová Baňa 1923-1945, k. 37, č. 5835/1944. Útek Ukrajincov v nemeckých službách zo Spišskej Novej Vsi. Obežník ÚŠB č. 5835/2/1944.ÚŠB.

Vojna proti SSSR je aj tvojou vecou!

Židobolševickí krvilačnívci v Moskve pokúšajú sa svojím **tyranským a zverským** počínaním uvrhnúť celú **Európu** a s ňou cele **kresťanstvo** do krajnej **biedy** a do všeobecného **rozkladu**.

Hoci vytrbovali do sveta, že chcú vyničiť **otročiteľský kapitalizmus**, predsa sa bezočivo spojili s **vydieračským Anglickom**, len aby robotníkovi a roľníkovi ukradli **vlast', náboženstvo a prácu**.

Európa nastúpila do boja na záchranu svojej **kultúry, náboženstva a práce**.

Neprekonateľná nemecká branná moc, ktorá už toľkokrát dokázala svoju presilu, pod vedením najväčšieho štátnika a vojaka odstráni raz navždy toto **hniezdo nepokoja a rozvratu** na východe Európy. Hrdinskí Fínovia, Rumuni a ostatné národy dali svojich najlepších do boja proti židobolševickej hydre.

Za komunistickej nadvlády umreli milióny vraždou a hladom.

V prvých piatich rokoch bolševickej diktatúry v SSSR bolo zavraždených podľa vlastného priznania:

- 6.000 učiteľov a profesorov,
- 8.800 lekárov,
- 54.000 dôstojníkov,
- 260.000 vojakov,
- 105.000 policajtov,
- 48.000 žandárov,
- 128.000 úradníkov,
- 192.000 robotníkov,
- 355.000 vzdelancov,
- 815.000 roľníkov.

Do roku 1930 zavraždili komunistickí mocipáni:

31 biskupov, 1.600 kňazov, 7.000 mníchov.

Do roku 1935 bolo zavraždených a vyhnaných 40.000 kňazov.

Anglický arcibiskup canterburský vyhlásil, že počas hladu, zapríčineného hospodárskou anarchiou bolševickou, v SSSR roku 1933 zahynulo

šesť miliónov ľudí

Dnes Európa na čele s Nemeckom bojuje **za slobodu** utláčaných národov a za **sociálnu spravodlivosť**.

Bojuje za víťazstvo národov, čo chcú samostatne žiť a statočne pracovať.

Slovák! Slovenka!
Tento boj je aj твоjím bojom!

Slov. Grafia, Bratislava

Dokonca boli zaznamenané prípady, že slovenskí vojaci pri styku s takýmito transportmi Rusov a Ukrajincov nabádali k úteku, pomáhali im v tom a vychvaľovali aj „tunajšie pracovné a zárobkové pomery“ – sľubovali, že na Slovensku bez problémov dostanú zamestnanie.⁷¹

Podobne sa situácia vyvíjala na slovensko-maďarských hraniciach. Ukrajinskí a ruskí utečenci, ktorí boli odsunutí do Maďarska v júni – júli roku 1944, sa v auguste usilovali o prechod na slovenské územie. MV okamžite reagovalo na túto situáciu a nariadilo nepúšťať a nepreberať utečencov od maďarských pohraničných orgánov.⁷² Súčasne bolo miestnej štátnej správe a žandárstvu v okresoch nariadené „každý zistený prípad utečencov, ktorí sa odlúčili od transportu, alebo sa potulujú bez toho, aby mali utečeneckú legitimáciu, oznámiť ihneď žandárskej stanici, ktorá už ďalšie zariadi“. ⁷³ Znamenalo to odovzdanie osôb späť do štátu, z ktorého prišli. Vláda Slovenskej republiky sa totiž obávala a nechcela dopustiť, aby došlo k nekontrolovateľnému prílevu utečencov do krajiny. Celkom opodstatnene predpokladala, že týmto spôsobom by sa na území republiky pohybovalo množstvo cudzích osôb (vrátane nespoľahlivých a podozrivých živlov) a spôsobovalo by to aj ťažkosti s ich ubytovaním a zásobovaním.

Akonáhle nemecké tylové služby v Generálnom gubernáte dostali správy o pripravenosti Slovenskej republiky na prevzatie utečencov, začali s ich aktívnym odsunom. J. Andruchowycz a A. Stasiuk, mapujúc situáciu ukrajinských utečencov sústredených v blízkosti slovenských hraníc na poľskej Lemkovine, z tohto dôvodu uviedli: „Ale front sa približoval, bolo potrebné ísť ďalej, opäť pakovať veci. [...] Opäť bol pristavený vlak a ďalej už bolo Slovensko. Prešiel mnoho tunelov a mostov, zavesených nad nespokojnými vodami. Po obidvoch stranách sa ťahali hory, prerušované zaujímavými názvami miest a mestečiek: Stará Ľubovňa, Kežmarok, Poprad, Liptovský Mikuláš, Žilina, Púchov. [...] Vlak sa pohyboval nepravidelne – vyzeralo to tak, že berlínski stratégovia sami nevedeli, čo si s ním ďalej počať. Preto neustále improvizovali, usilovali sa ho vyvieť z poľa pôsobenia SMERŠu či červených Slovákov“. ⁷⁴

⁷¹ VHA Trnava, f. Veliteľstvo pozemného vojska (VPV), 1944, k. 41, č. 40/1944. Dôverný rozkazy VPV č. 1-36.

⁷² ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. 155/1944. Obežník Prezidia MV SR č. 155/b-D1/467-18/1944.

⁷³ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Štiavnica, f. MÚ Banská Štiavnica 1923-1945, k. 7, č. 107/1944 prez. Utečenci – prechod cez slovenské územie do Maďarska, č. D1/1103-31/7.

⁷⁴ ANDRUCHOWYCZ, J. – STASIUK, A.: Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Srodkowa, s. 47.

Železničné transporty utečencov (pravdepodobne na niekoľko dní zastavené) začali odznova a pravidelne prichádzať do Čadce od 30. júla 1944. Prvý z nich (v procese organizovaného preberania) mal 57 vozňov a prepravoval 800 osôb z okolia Krakova. Podľa armádnych záznamov to boli „väčšinou Ukrajinci, asi 180 Rusov. Sprevádzalo ich 5 mužov – Ukrajincov, ktorí strážili transport. Vedúcim transportu bol Dr. Konovalev, ktorý sa odvolával na dohodu medzi Slovenskom a Ukrajinským komitétom a udal, že cieľ ich cesty je Slovensko. Doklady nemali. Transport mal svojho lekára, lekárňu a ošetrovatelky. Príchod do Čadce o 1.58 hod. Transport bol mylne odoslaný do Žiliny, odkiaľ sa však vrátil pred 8. hod. dňa 31. júla 1944 znova do Čadce. Transport obsahuje samých inteligentov“. Hneď po prvej železničnej súprave nasledovala nadránom toho istého dňa aj ďalšia. Vlak prepravoval 27 vagónov s 265 osobami. „Nakladacia stanica je Rimanov pri Sanoku. Všetko sú Ukrajinci a Rusi, emigranti z Galície (Haliče – pozn. autor.), ktorí boli zhromaždení v okolí Sanoku. Z Rimanova odcestovali 25. 7. 1944. Cestovných dokladov nemajú. Veliteľom transportu je Alfréd Kozák a lekársky dozor má chirurg Dr. Baginský. Zbrane ani muníciu nemajú. Ich žiadosťou je zostať na Slovensku. Celkový zdravotný stav zdal sa byť dobrý.“⁷⁵

O tom, že situácia v prvých dňoch organizovaného preberania utečencov na územie Slovenska bola problematická a chýbala aj istá koordinácia akcie, svedčí hlásenie veliteľa žilinskej posádky pplk. del. J. Kalla z 3. augusta 1944. „Do dnešného dňa som nedostal žiadne smernice ani pokyny pre stravovanie uprchlíkov v Žiline. Transporty dochádzajú stále a z nich niektoré vôbec neohlásené záchytným strediskom v Čadci. Z vlastnej iniciatívy som zariadil ich stravovanie v stravovni hlavnej stanice a dnes som postavil pece v dvoch ďalších školách, kde sa ubytovávajú. Tiež som zariadil ich stráženie. Keďže zo začiatku bola reč len o Čadci, na Žilinu mi už strážne mužstvo nestačí ani hospodársky personál a gážiisti. Požiadal som VPV o výpomoc 1 dôstojníka a 50 mužov ako stráž. Intendanciu o 3 gážiistov hospodárskej služby a 12 kuchárov a hlavne o smernice. Doposiaľ nič nemám. Evakuanti sú v Žiline vyložení z transportu a ich zavazadlá u niektorého mimo nábytku činia až 10 q. Tieto sme museli z nádražia odvieŕť do pridelených ubikácií. Na dodávanie povozov a hlavne na APH doposiaľ

⁷⁵ VHA Trnava, f. A-55, k. 52, č. 103622/1944. Transporty prechádzajúce cez Čadcu. Hlásenie spravodajského oddelenia Veliteľstva 1. divíziej oblasti č. 3510/Dôv.zprav.1944.

tiež rozkazy nemám. Najzávažnejšie je to, že do dnešného dňa je tu 2600 utečencov a sociálny úrad zaregistroval len asi 300 a noví sa stále hromadia. Žiadal som pobočníka aj pána generála Jurecha o vydanie dispozícií, ktoré mi doposiaľ nedodali. Je treba orgán od tohto veliteľstva, ktorý by tieto transporty riadil a tiež nejaký personál od dopravníctva, čo tu doposiaľ nie je. Takto je obava, že sa tu nahromadí transportov a po stránke poriadkovej nastane neporiadok. Doposiaľ z vlastnej iniciatívy som potrebné zariadil, ale nemám potrebných gážistov a mužstvo. Prosim urýchlene zariadiť potrebné.“⁷⁶

Podobne aj na záchytnej stanici v Čadci ešte stále prebiehali práce spojené s dozabezpečením strediska hygienickými zariadeniami, kuchyňami atď. Do pozemných prác boli nasadení aj niektorí prichádzajúci ukrajinskí utečenci.⁷⁷ Na ich prechodné ubytovanie sa zároveň pripravovali miestnosti školských budov v meste.⁷⁸ Okresný náčelník v Čadci z vlastnej iniciatívy sústredil do mesta aj 60 žandárov za účelom udržiavania poriadku v meste, a tiež aby boli nápomocní vojenskému personálu záchytnej stanice.⁷⁹

Popri organizovaných transportoch, smerujúcich cez záchytné stanice v Čadci a Starej Ľubovni, utečenci z priľahlých poľských území prechádzali na Slovensko aj v peších neorganizovaných skupinách prostredníctvom ďalších slovensko-poľských hraničných prechodov. Táto situácia vznikla pravdepodobne v dôsledku nedorozumenia medzi MNO a MV Slovenskej republiky. Hoci boli jasne stanovené pravidlá, že prevzatie utečencov v prvej fáze utečeneckej akcie uskutoční rezort obrany, minister vnútra A. Mach nariadil podriadeným pohraničným útvarom (Finančným strážam) na severovýchodnom Slovensku umožniť prechod utečencov na územie republiky. Nasvedčuje tomu záznam Armádneho veliteľstva na východnom Slovensku: „Na hraniciach Slovensko – Generálny Gubernát, najmä v priestore od Muszyny po Palotu zhromažďuje sa už po určitý čas veľké množstvo utečencov. Na požiadania ministra vnútra povoľuje sa prechod týchto utečencov na

⁷⁶ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.616/dôv.1944. Hlásenie Posádkového veliteľstva Žilina č. 1065/Dôv.1944 z 3. augusta 1944.

⁷⁷ ŠA Bytča pobočka Čadca, f. OÚ Čadca 1923-1945, k. 94, č. D1-746/1944. Hlásenie záchytného strediska pre utečencov v Čadci č. 1/1944.

⁷⁸ ŠA Bytča pobočka Čadca, f. OÚ Čadca 1923-1945, k. 94, č. D1-772/1944. Zaistenie školných budov v Čadci – uvoľnenie.

⁷⁹ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 233. Tiež ŠA Bytča pobočka Čadca, f. OÚ Čadca 1923-1945, k. 94, č. D1-746/1944. Hlásenie Okresného žandárskeho veliteľstva (OŽV) Čadca z 1. augusta 1944.

územie Slovenska.“ Na základe tohto rozhodnutia Armádne veliteľstvo na východnom Slovensku zriadilo z vlastnej iniciatívy zmiešané pohraničné komisie na preberanie utečencov (pozostávajúce z veliteľa, spravodajského orgánu, pomocného personálu, lekárov, veterinárov, bezpečnostných a doprovdných orgánov) a prechod utečencov určilo cez hraničné prechody v miestach Radošice – Palota, Čeremcha – Čertižné, Muszyna – Ľubotín a tiež smerom na Plavnicu a Starú Ľubovňu. Podriadeným vojenským útvarom zároveň zakázalo prijímať utečencov na iných pohraničných prechodoch. V prípade „ilegálneho presiaknutia“ nariadilo utečencov sústrediť na jednom mieste podľa rozhodnutia veliteľa divízie a následne ich s doprovodom odtransportovať do tábora na Oremovom Laze. Zmiešané pohraničné komisie mali uskutočniť „osobnú a zavazadlovú prehliadku, odobratie zbraní, respektíve traskavín a lekársku i veterinársku prehliadku“. „Dobytok, u ktorého je obava, že je nakazený chytľavou chorobou nesmie byť prepustený. Nesmie sa pripustiť, aby utečenci boli okrádani, alebo aby sami mohli, alebo museli krahnúť. Dobytok nesmie byť odobratý, ale len vykúpený,“ – uviedlo.

Armádne veliteľstvo na východnom Slovenskom zároveň zriadilo zhromažďovacie stanice v Orlove-Plaveči a v Medzilaborciach, kam boli velitelia zmiešaných komisií povinní dopraviť nimi sústredných utečencov.⁸⁰ Z týchto staníc mali byť utečenci železničnými transportmi prepravovaní do Margecian (kde ich sprievod mali prevziať „orgány zápoľné“ – oblasť VPV) a následne do železničnej stanice Pliešovce-Sása, respektíve na miesto určené MNO či VPV (v skutočnosti transporty organizované zmiešanými komisiami na východnom Slovensku boli dopravované na VSU v Žiline). Vo svojich smerniciach Armádne veliteľstvo upozorňovalo: „Kladiem dôraz na bezpečnostné opatrenia od prevzatia utečencov komisiami, cez naloženie počas transportu až po Margecany, a to na opatrenia poriadkové, zdravotnícke a veterinárske. Po stránke bezpečnostnej treba s utečencami zaobchádzať tak ako so zajatcami. S utečencami treba zaobchádzať prisne, ale slušne.“⁸¹

Preberanie utečencov na viacerých pohraničných miestach zapríčiňovalo okrem ťažkostí pri ich súpise aj zvýšené výdavky spojené s ich ojedinelým transportovaním do záchytných staníc. V dôsledku

⁸⁰ Z toho istého dôvodu Prezídium Župného úradu v Prešove zriadil „koncentračné zberne“ v Humennom a Prešove. ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa 1940-1945, č. j. 2817/1944 prez.

⁸¹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy tajné 1938-1944, k. 25, č. 71209/1944. Obežník Armádneho veliteľstva č. 7341/Taj.4.odd.1944 z 31. júla 1944.

toho MNO rozhodlo, že prechod utečencov bude povolený výhradne cez hraničné prechody v blízkosti zriadených záchytných staníc v Čadci a Starej Ľubovni.⁸² Prechod cez iné pohraničné miesta bol utečencom zakázaný (svoju úlohu zohralo aj to, že vzhľadom na približujúci sa východný front územie východného Slovenska bolo armádnym obranným pásmom). Žandárskym staniciam, pohraničným pasovým kontrolám a finančným strážam pohraničných okresov severného a severovýchodného Slovenska bolo nariadené, aby utečencom znemožňovali prístup na Slovensko cez iné hraničné prechody okrem uvedených dvoch a informovali ich o zriadených záchytných staniciach v bezprostrednej blízkosti prechodov, kde bolo všetko pripravené na ich prevzatie.⁸³ Na základe týchto pokynov 5. augusta 1944 Armádne veliteľstvo zastavilo činnosť zmiešaných komisií na východnom Slovensku a všetkých utečencov sústredených pri slovenských hraniciach začalo presmerovávať na záchytnú stanicu v Starej Ľubovni. V nových inštrukciách uviedlo – „dirigujte všetkých utečencov po území Generálneho Gubernátu, t. j. odkazujte ich na to, že nesmú u Vás prejsť, ale len cez územie Gubernátu až po Pivničnú a potom na Starú Ľubovňu.“⁸⁴ Doteraz prebraní utečenci mali prejsť dezinfekciou a železničnými transportmi mali byť prevezení do Žiliny.

Pre utečencov, ktorí by nelegálne prenikli na územie východného Slovenska, štáb Armádneho veliteľstva zriadil osobitnú komisiu pre utečencov v Prešove. Jej úlohou bolo „prijímať utečencov zachytených bezpečnostnými orgánmi, strážiť ich, zamedziť ich styk s civilným obyvateľstvom a odovzdať k transportovaniu“. Za veliteľa komisie bol určený npor. Samuel Sadák a k dispozícii mu bol daný lekár, veterinár a 10 mužov od 11. strážnej roty.⁸⁵

Prehľad o situácii na záchytných staniciach spolu s odtransportovaním utečencov do vnútrozemia podáva veliteľ VSU gen. Š. Jurech v úradnom zázname z 8. augusta 1944: „Dňom 30. júla je zriadená záchytná stanica v Čadci, ktorá preberá utečencov došlých

⁸² VHA Trnava, f. MNO SR 1939 – 1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944. VSU – zriadenie.

⁸³ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Tomášovce 1932-1944, k. 5, č. 106/1944 prez. Opatrenia OÚ v Lovinobani týkajúce sa utečencov č. D1-819/1944 prez.

⁸⁴ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy tajné 1938-1944 „Armádne veliteľstvo“, k. 25, č. 71221/1944. Smernice Armádneho veliteľstva pre prechod utečencov – 1. doplnok č. 7379/Taj.4.oddel.1944 z 5. augusta 1944.

⁸⁵ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy tajné 1938-1944 „Armádne veliteľstvo“, k. 25, č. 71260/1944. Rozkaz Armádneho veliteľstva č. 7392/Taj.4.oddel.1944 z 8. augusta 1944.

Registrácia utečencov nemeckými úradmi

Zdroj: *Signál*, 1943, č. 23.

Putovanie Európou

Zdroj: *AUSKÝ, S. A.: Dobrovolníci. Európska politika a druhá svetová válka. Praha 2002.*

z Generálneho Gubernátu, dezinfikuje ich, lekársky prehliadne a odošle do Žiliny (z dôvodov ubytovacích pomerov), kde sú registrovaní a vydané im utečenecké legitimácie. Potom sú stadiaľ zaslaní na Oremov Laz, prípadne do Krupiny. Doposiaľ prešlo touto stanicou 5000 utečencov (podľa iného dokumentu rovnako datovaného – 5476 ľudí, 311 koní, 4 ošípané, 4 nákladné autá, 175 vozov a 4 psi – *pozn. autor.*). Z toho bolo do 7. augusta odoslaných do tábora Oremov Laz 850 utečencov (ako v predchádzajúcom zdroji – 919 ľudí, 135 koní, 80 vozov, 2 osobné a 1 nákladné auto – *pozn. autor.*). Ďalšie transporty, cez 3000 ľudí, budú odoslané v najbližšom čase do okresu Krupina a 1500 ľudí ešte do tábora Oremov Laz. V záchytnej stanici utečencov v Starej Ľubovni, ktorá je už úplne zriadená až na poľné kuchyne, o ktorých ešte nie je správy, že by tam boli došli (z 6. augusta t.r.), doposiaľ bolo prevzatých 600 utečencov (a 10 koní i 4 nákladné autá – *pozn. autor.*). Podľa správ nemeckého vyslanectva v Pivničnej nad Starou Ľubovňou sa nachádza asi 3000 utečencov s 600 až 800 povozmi, ktorí majú byť prijatí do Starej Ľubovne. Mimo toho je v Tatrách asi 800 utečencov (z väčšej časti duchovných, ktorých tam dirigovalo asi 27. júla 1944 Ministerstvo vnútra). V Prešove nachádza sa 80 vysokých duchovných ortodoxných hodnostárov so svojím sprievodom, ktorých 7. augusta 1944 dirigoval dr. Kašovič do oblasti Tatier (medzi nimi sa nachádza kyjevský metropolita).⁸⁶ V Orlove sa nachádza asi 1000 a v Muszyne 1200 utečencov, ktorí majú ísť do Starej Ľubovne.⁸⁷ Z Jurehovej správy jasne vyplýva, že v prvých dňoch organizovaného preberania utečencov na Slovensku hraničné prechody doslova praskali pod prílivom prichádzajúcich ľudí.

Na zložité pomery vládnuce v Starej Ľubovni v súvislosti s preberaním ukrajinských utečencov poukazuje vo svojej publikácii aj B. Chňoupek: „Miestom prechodu bol Mníšek nad Popradom, kam dva týždne smeroval nekonečný prúd vozov, áut a peších z pohraničnej Krynice. Z Mníška odchádzali do Starej Ľubovne a odtiaľ na železničnú stanicu do Podolínca. Utečenci sa ponosovali, že slovenské orgány zabezpečujú ich transporty so zjavnou nechutťou. Previerka dokladov na

⁸⁶ S veľkou pravdepodobnosťou sa jedná o Polikarpa – ukrajinského metropolitu, administrátora bieloruskej autokefálnej ortodoxnej cirkvi na okupovanom ukrajinskom území, nemeckými okupačnými úradmi vymenovaného aj za patriarchu Kerči. Na Slovensku sa zdržoval v septembri 1944 pred útekem do Ríše. Citované podľa CHREŇO, J.: Malý slovník slovenského štátu, s. 147.

⁸⁷ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o došliých utečencoch z 9. augusta 1944.

hraničnom prechode trvala tak dlho, že ľudia spali aj dve až tri noci pod holým nebom. Polícia, finančníci, úradníci, železničiari im robili vyložené prieky a doslova bojkotovali príkazy bratislavskej vlády. Spolu s civilným obyvateľstvom sa vyzývavo a výsmešne prezvedali, čo porobili, že sa boja Rusov a utekajú pred nimi. Na Slovensku sa Rusov už nemôžu dočkať. Otvorene hovorili o ruských parašutistoch v horách. Povrávalo sa o povstaní, čo sa už-už začne.“⁸⁸ Určité výhrady k práci v záchytnej stanici v Starej Ľubovni malo aj samotné Veliteľstvo starostlivosti o utečencov v Bratislave, ktoré jej vyčítalo slabú organizáciu preberania utečencov a neprehľadnosť v ich činnosti. Dokonca v polovici augusta 1944 veliteľ VSU rozkázal na 2 – 3 dni pozastaviť preberanie utečencov záchytnou stanicou v Starej Ľubovni a prešetriť činnosť jej príslušníkov, keďže na MNO dochádzali informácie, že tam sústredení utečenci už dlhšiu dobu neboli vybavení potrebnými záležitosťami, a preto viazlo ich odtransportovanie do jednotlivých okresov.⁸⁹ „Sú na lúke pod holým nebom, nemajú legitimácie,“ – hlásila jedna zo situačných správ.⁹⁰

Odlišná situácia bola na záchytnej stanici v Čadci a na Veliteľstve sústredenia utečencov v Žiline, velitelia ktorých sa zodpovedne postavili k celej utečeneckej akcii a doslovne plnili rozkazy MNO a MV, čím postupne dokázali zabezpečiť takmer bezproblémové prevzatie utečencov. Tých po karanténe v záchytných staniaciach a ústrednej registrácii v Žiline odsúvali najprv do okresov Krupina a Modrý Kameň, neskôr po etapách do viacerých okresov stredného a západného Slovenska. Väčšina utečencov bola na miesto určenia dopravená hlavne prostredníctvom železníc, menšia časť utečencov sa presúvala v peších kolónach, respektíve na vozoch za sprievodu slovenských bezpečnostných zložiek.

⁸⁸ CHŇOUPEK, Bohuš: Banderovci. Bratislava 1989, s. 231.

⁸⁹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o stavoch utečencov do 11. augusta 1944.

⁹⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Situačná správa z 10. augusta 1944.

KAMINSKÉHO BRIGÁDA (RONA) V TRANZITNEJ PREPRAVE CEZ SLOVENSKO

Po dohode s Nemcami, súčasne s preberaním haličských utečencov na teritórium Slovenskej republiky, od 30. júla 1944 začali slovenským územím tranzitne prechádzať viaceré transporty prevážajúce utečencov zo ZSSR a Poľska cez Karpatské priesmyky do Maďarska (medziiným do zberného tábora v Košiciach), prípadne ešte ďalej na juh.⁹¹ Cez územie východného Slovenska (v smere Snina – Slanec) v priebehu augusta 1944 prešlo niekoľko transportov utečencov do Maďarska (stav k 28. augustu 1944 – 2803 osôb).⁹² Cez Čadcu smerom na Košice prechádzala tzv. Kaminského skupina.⁹³

Ešte dňa 27. júla 1944 sa policajný atašé nemeckého vyslanectva na Slovensku Franz Goltz obrátil listom na Prezídium Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, menovite na prezidiálneho šéfa Jána Kašoviča, a oznámil mu, že „podľa súhlasu zúčastnených miest má prejsť organizácia Kaminski z Generálneho Gubernátu cez Horné Sliezsko a Slovensko do Maďarska“. Uviedol, že „organizácia počíta asi 25 až 30 000 ľudí, zahrňujúc ženy a deti (Kaminského vojakom nemecké velenie

⁹¹ KORČEK, Ján: Slovenská republika 1943–1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999, s. 154.

⁹² VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o ukrajinských utečencoch z 28. augusta 1944.

⁹³ Bronislav Vladislavovič Kaminski – dôstojník pizzarovsko-cortézovského typu, ktorý stál pri všetkých premenách zväzu, od organizácie RONA k brigáde, rozšírenej v roku 1944 na 29. divíziu SS. V čase nemeckej okupácie sa B. Kaminský stal starostom mesta Lokot' neďaleko Brianska (stredné Rusko). Založil Nacionál-sociálnu robotnícku stranu v regióne a na zaistenie bezpečnosti RONA (v roku 1943 mala 10 000 vojakov rozdelených do 15 praporov aj s delostreleckou jednotkou a tankovým oddielom). Na jar 1943 pred postupujúcim frontom sa stiahol do Bieloruska za sprievodu 25 000 civilistov utekajúcich pred ČA. Na rozkaz H. Himmlera bola Kaminského armáda premenovaná na SS Sturmbrigade R.O.N.A. Cez zimu 1943/1944 bola brigáda na výcviku v Maďarsku a bola z nej vytvorená 29. granátnická divízia SS (29. Waffen Grenadiere Division der SS, Russische Nr. 1). V lete 1944 bola premiestnená do Poľska a jej časť sa zúčastnila potlačenia Varšavského povstania. Tri týždne sa v meste dopúšťali najzávažnejších kriminálnych deliktov, drancovali, znásilňovali a beštiálne vraždili. Spolu s trestaneckou brigádou „Dirlewanger“ získali to najhoršie renomé. Za zločineckú činnosť (za finančné machinácie, opakované lúpeže a korisťnícke rekvirácie) samotní Nemci postavili B. Kaminského pred poľný súd v Lodži a následne zastrelili. Kaminského nástupca H. Jürs (neskôr sa ním stal pluk. Beloj) musel 5. októbra 1944 odísť z Bratislavy bez stretnutia s veliteľom nemeckej okupačnej moci na Slovensku H. Höflem, s ktorým chcel prerokovať odchod, respektíve ubytovanie svojej divízie na Slovensku. Po rozpustení divízie začiatkom roka 1945 (pravdepodobne pre veľmi zlú disciplínu a mizivé výsledky v bojovej činnosti) jej príslušníci boli rozptýlení do viacerých, predovšetkým vlasovských jednotiek a do 30. Waffen-Grenadier Division der SS (Russische Nr. 2), teda ROA. Bližšie: TEJCHMAN, M.: Ve službách Tretí riše. Hitlerovy zahraniční jednotky, s. 175-178; KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945, s. 154-155.

osobitne povolilo mať pri sebe kočujúcich rodinných príslušníkov – *pozn. autor.*). Okrem ťažkých zbraní a náradia vedie so sebou okolo 6000 koní a 6 – 8 tisíc kusov dobytká. Ak je možné, veľká časť zvlášť ťažkého náradia, chorých detí a žien bude naložená na železnicu. Výhlady na to však sú malé. Prosím zaistiť, aby trecks (pešie kolóny – *pozn. autor.*), poťažne transporty kľudne boli prevedené cez Slovensko a cesty na pochod pevne ustálené“. Navrhoval, aby transporty s Kaminského skupinou prichádzali z Horného Sliezska do Čadce. Pre odbremenenie ciest na východnom Slovensku považoval za účelné, aby transporty išli z Čadce cez Žilinu, Trenčín, Piešťany, Hlohovec do Maďarska.⁹⁴

Na zasadnutí Komisie pre riešenie otázok spojených s evakuáciou obyvateľstva z Ukrajiny a Poľska (28. júla 1944) bolo dohodnuté, že sa z pracovníkov MNO zriadi osobitná skupina, ktorá bude dohliadať nad prechodom Kaminského brigády cez územie Slovenska. Tá bola zriadená na rozkaz gen. Š. Jurecha nasledujúceho dňa. Za veliteľa skupiny bol menovaný stot. pech. Jozef Takáč (zástupca npor. pech. Ervin Bacúšan) a mala sa pripojiť k záchytnej stanici pre ukrajinských utečencov v Čadci. K dispozícii J. Takáčovi disponovalo MV do Čadce aj 50 žandárov na čele s jedným žandárskym dôstojníkom a 11. delostrelecký pluk dodal jeden asistenčný oddiel pod velením por. del. v zál. Dohnala. Zároveň aj Okresný úrad v Čadci do skupiny zapojil jedného svojho pracovníka ako politický orgán a prideliť jedného lekára, zverolekára a dezinfektorov.⁹⁵ Na výpomoc sa Komisia zaviazala prideliť ďalších lekárov, sestry – ošetrovatelky a iných pracovníkov z tábora v Štrbe.⁹⁶

Úlohou osobitnej skupiny bolo nadviazať kontakt s nemeckými úradmi, eventuálne vedúcimi jednotlivých transportov z Kaminského brigády ešte na území Generálneho gubernátu a asistovať pri nakladaní brigády do vlakových súprav vo Zvardoni. Po príchode transportov do Čadce mala prehliadnuť transport, prípadne ho odzbrojiť a zbrane oddelene uložiť do zvláštného vozňa, ktorý počas prepravy územím Slovenska mal byť uzamknutý a strážený. MNO nariadilo každý transport doprevádzať šiestimi žandármi a dvanástimi vojakmi, úlohou

⁹⁴ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. List pracovníka Nemeckého vyslanectva v Bratislave F. Goltza Prezidiu MV SR z 27. júla 1944.

⁹⁵ ŠA Bytča pobočka Čadca, f. OÚ Čadca 1923-1945, k. 94, č. D1-746/1944. Transportovanie brigády Kaminského cez Čadcu – zdravotno-policačné opatrenia z 29. júla 1944.

⁹⁶ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Úradný záznam zo zasadnutia Komisie pre riešenie otázok spojených s evakuáciou obyvateľstva Ukrajiny a Poľska 28. júla 1944.

ktorých bolo zamedziť vystupovaniu osôb počas prepravy a transport následne odovzdávať maďarským pohraničným orgánom v Gáni.⁹⁷

V prvom rade sa vojenskými železničnými transportmi presúvala veľká časť zvlášť ťažkého náradia, chorých detí a žien, a to po trase Čadca – Žilina – Leopoldov – Gáň.⁹⁸ Zo začiatku sa predpokladalo, že dôjdu aj pešie transporty. Na základe toho Ministerstva vnútra Slovenskej republiky vytýčilo pre pešie kolóny vopred pripravenú trasu: Čadca – Žilina – Vrútky – Turčiansky Svätý Martin – Kremnica – Sv. Kríž nad Hronom – Žarnovica – Nová Baňa – Sv. Beňadik – Levice.⁹⁹ V skutočnosti sa pešie transporty Kaminského skupiny vzhľadom na veľkú vzdialenosť nerealizovali. Navyše, pre pešie transporty by bolo potrebné zabezpečiť v priebehu cesty stravovanie a krmivo pre veľkú masu dobytka. Pre slovenskú stranu bolo lacnejšie organizovať prepravu Kaminského skupiny železnicou, aj keď na úkor vlastnej dopravy. V tejto situácii Ministerstvo dopravy prisľúbilo denne pristavovať 4 vlaky s 200 vagónmi.¹⁰⁰

Prvý transport s príslušníkmi Kaminského brigády dorazil do Čadce v poobedňajších hodinách 30. júla 1944. Vlaková súprava pozostávajúca z 27 vozňov prevážala 683 osôb, z toho 200 mužov, 260 žien a 223 detí. So sebou viezli 3 vozne benzínu, 3 vozne zariadenia do detských izieb, 3 vozne naložené autami, 1 vozeň munície. Mali so sebou 2 kravy, 4 svine a 4 rádiovysielače. Boli vyzbrojení ľahkými zbraňami a 5 guľometmi. V súlade s inštrukciami bolo prevedené odzbrojenie a zbrane sa uložili do jedného vagóna, ktorý bol zablombovaný. Po zariadení potrebného bol transport o 21.16 hod. vypravený z Čadce smerom na Gáň.¹⁰¹

⁹⁷ VHA Trnava, f. A-55, 55-52-4, bez čísla. Úradný záznam z 29. júla 1944.

⁹⁸ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944.

⁹⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1164/1944 prez. Obežník Prezídia MV SR č. 152a-29/7-3/1944; taktiež ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Tomášovce 1932-1944, k. 5, č. 211 dôv./1944 prez.

¹⁰⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Úradný záznam zo zasadnutia Komisie pre riešenie otázok spojených s evakuáciou obyvateľstva Ukrajiny a Poľska z dňa 28. júla 1944.

¹⁰¹ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Hlásenie veliteľa záchytnej stanice utečencov mjr. J. Hanusa z 31. júla 1944.

Ďalší transport prišiel do Čadce 6. augusta 1944. Obsahoval 91 osôb, 8 nákladných áut, 1 traktor, 3 pancierové autá, 1 ľahké protiletadlové delo, 16 koní, 10 kráv, 12 guľometov, 25 pištolí, 40 pušiek. Toho istého dňa vo večerných hodinách bol vypravený smerom na Gáň. VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Hlásenie veliteľa záchytnej stanice utečencov mjr. J. Hanusa z 9. júla 1944.

V ďalších dňoch začali prichádzať transporty prevážajúce štáb Kaminského brigády (tri transporty) s pomocnými a spojovacími oddielmi. Pešie pluky a pancierový pluk mali byť prepravované koncom augusta 1944, keďže na prelome júla a augusta 1944 sa ešte zúčastňovali očisťovacích akcií proti poľským partizánom. V okolí Košíc mala brigáda prejsť dôkladnou reorganizáciou a byť znova nasadená do bojov na východnom fronte.¹⁰²

Spolu so svojou ozbrojenou skupinou viedol B. Kaminski so sebou aj príslušníkov zložiek SS z okolia Minska a Brianska, záporožských kozákov, Volksdeutschen zo ZSSR a tiež množstvo civilistov – emigrantov z okolia Krakova, Ukrajincov, Rusov, Poliakov, Bielorusov. Ženy a deti prevážané v transportoch boli väčšinou rodinnými príslušníkmi vojakov Kaminského brigády, respektíve pozostalými po zabitých. Podľa jedného z armádných hlásení: „Celková kázeň mužstva zdala sa byť dobrá. Rodinní príslušníci boli väčšinou menej inteligentní. Odchod z miesta (ich predchádzajúceho – *pozn. autor.*) pobytu bol rýchle prevedený, preto zariadenie transportu bolo po stránke ubytovania chatrné. Deti a ženy v nekrytých vagónoch.“¹⁰³ Civilisti z Kaminského skupiny sa snažili odčleniť od transportov a viackrát sa pokúšali získať na slovenskom území utečenecký azyl. Slovenská vláda však nekompromisne nariadila, aby jednotlivci či skupiny osôb z Kaminského skupiny, ktoré sa pokúsia odlúčiť a ostať na území Slovenska, boli zaistené a dopravené do záchytnej stanice v Čadci, odkiaľ mali smerovať ďalšími transportmi do Maďarska alebo mali byť priamo dopravené na maďarské hranice.¹⁰⁴

Hoci sa pôvodne predpokladalo, že prevoz Kaminského skupiny sa uskutoční do polovice augusta 1944, transporty prevážajúce brigádu prichádzali do Čadce ešte aj koncom mesiaca.¹⁰⁵ Dňa 27. augusta 1944

¹⁰² VHA Trnava, f. A-55, 55-52-4, bez čísla. SS brigáda RONA – generál Kaminski – prechod cez Slovensko. Úradný záznam z 29. júla 1944.

¹⁰³ VHA Trnava, f. A-55, 55-52-4, č. 103622/1944. Hlásenie spravodajského oddelenia Veliteľstva 1. divíziej oblasti, č.3510/Dôv.zprav.1944.

¹⁰⁴ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1164/1944 prez. Obežník Prezídia MV SR č. 152a-29/7-3/1944.

V relatívne rovnakom čase cez Starú Ľubovňu prechádzali transporty ozbrojených ukrajinských milícií. „Boli dirigované do Budapešti, vyzbrojené zbraňami, ktoré nesmeli byť na našom území im odobraté“. ŠA Levoča, f. OŽV Stará Ľubovňa 1919-1945, k. 1. Pamätník OŽV Stará Ľubovňa 1919-1945.

¹⁰⁵ Podľa J. Korčeka spravodajské oddelenie MNO zaznamenalo pred vypuknutím SNP štyri transporty prevážajúce Kaminského skupinu cez Čadcu smerom do Košíc. Spolu v nich bolo 3400 osôb, z toho asi 2300 žien a detí. KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945, s. 154.

VSU v dennom prehľade preberania utečencov uviedlo, že „brigáda Kaminski ešte stále pokračuje v preprave cez Slovensko“.¹⁰⁶

¹⁰⁶ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o ukrajinských utečencoch z 28. augusta 1944.

AZYL NA SLOVENSKU

Príchod utečencov z Ukrajiny a Poľska bol naozaj masový a pre miestne slovenské obyvateľstvo aj prekvapujúci. Vzbudzoval mnoho otázok. Situáciu súvisiacu s ich príchodom do slovenských dedín opísal vo svojej knihe „Svet na Trasovisku“ aj vtedajší správca Matice slovenskej Jozef Cíger-Hronský: „...Plná cesta vozov ich bola, ale cez celú dedinu. Množstvo, množstvo! Na vozoch deti, ženy, chlapi a bieda a bieda. Odkedy vraj už idú na tých vozoch! Bože milostivý, vraj ešte v zime sa pohli a len idú a idú. To sa ich naši ľudia všetko vypýtali. [...] Bieda a bieda. Kone len také. Ani nepýtali a ľudia im pohodili sena. Kožuchy vraj ponúkali, lenže ktože by u nás také kožuchy chcel. Vraj pred Rusmi utekajú. Akože to? Aj sú Rusi, aj pred Rusmi utekajú. Ktože by tomu rozumel? Vraj by ich Rusi všetkých pobili. Tak vravia v dedine. Nemecko že je už celkom plné a týchto už na Slovensko posielajú. Vraj keby niekto chcel, tak by hneď aj s vozom, aj s koňmi na robotu ostali. Ale keď to ľudia nevedia čo a ako. Hneď by sa za hocičo zjednali. Aj notára sa ľudia radili, ale radil, nech si len idú, kde majú, lebo do Dlhého mali ísť a okresný úrad rozkáže, ako môže čo byť.“¹⁰⁷

Ich príchod bol predovšetkým predzvesťou približujúceho sa frontu a vyvolával isté (opodstatnené) obavy. Veľmi výstižne charakterizoval situáciu vo svojom regióne okresný náčelník v Poprade: „Najmä udalosti posledných dní minulého mesiaca (júla 1944 – *pozn. autor.*) účinkovali veľmi na náladu obyvateľstva, keď za stáleho dunenia kanónov z okolia Ľvova a Przemyslu objavili sa prvé transporty poľských a ukrajinských utečencov. Mnohí sa síce veľmi tešia približovaniu sa Červenej armády, ale aj tí prežívajú isté obavy od prechodu do nových pomerov a najmä už od toho, že ani tunajší kraj nezostane ušetrený od vojnových operácií, od bombardovania a pustošenia. Pod takýmito dojmami nieto potom žiadneho záujmu o politizovanie a už najmä o verejné vystupovania a každý len samotne kuje plány do budúcnosti a hlavne, že ako má zachrániť život,“ – dodáva.¹⁰⁸ „Blížiaci sa front na východe, presuny vojska a prechádzajúci Ukrajinci – utečenci – cez tunajší okres, zdrvivúco pôsobia na obyvateľstvo okresu, ktoré sa bojí, čo

¹⁰⁷ C. HRONSKÝ, Jozef : Svet na Trasovisku. Martin 1991, s. 193.

¹⁰⁸ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 245.

bude s nimi, keď sa front priblíži ešte bližšie,“ – oznamoval okresný náčelník v Gíraltovcích.¹⁰⁹

Podľa Friedricha Wahla, vedúceho spravodajskej siete IV ústredne SD Slovensko „silný dojem vo verejnosti zanecháva prúd utečencov z Poľska a Ukrajiny. Utečenci podávajú správy o boľševických zverstvách a preto, že sa medzi nimi nachádza aj mnoho duchovných, sa ich prítomnosť propagandisticky v pozitívnom zmysle využíva. Na druhej strane však ožívajú panslavistické momenty, sú dokonca vyzdvihované tlačou, čo však môže byť pri absolútne protiboľševickom postoji utečencov celkom priaznivé“. Wahl upozorňoval, že „hoci je vďačnosť utečencov voči nemeckým jednotkám za ich záchranu doposiaľ neovplyvnená a čerstvá, je medzi nimi potrebné šíriť takú propagandu, aby zapôsobili aj na slovenské obyvateľstvo, s ktorým sú utečenci v kontakte“.¹¹⁰

Skutočne, príchod haličských utečencov na Slovensko sa odohral v prelomovom období. V dobe, keď celé Slovensko s obavami sledovalo situáciu na fronte. „Politické udalosti diriguje dnes frontová situácia. Občianstvo možno rozdeliť podľa frontových udalostí na smer sympatizujúcich s Nemeckom a na taký, ktorý sympatizuje so spojencami. Všade vidno, že udalosti vojny deprimujú občianstvo a že každý čaká už koniec svetového zápolenia,“ – konštatovalo Policajné riaditeľstvo v Prešove.¹¹¹

Rozhodnutie vlády o prijatí ukrajinských, poľských a ruských utečencov však muselo byť zabezpečené hlavne po organizačnej stránke, a to aj na regionálnej úrovni. Okresní náčelníci, obvodné a notárske úrady, policajné, vojenské a žandárske zložky okresov, do ktorých boli odtransportovaní utečenci, mali plné ruky práce, nakoľko sa v krátkom čase nedokázali pripraviť na prevzatie takého veľkého počtu ľudí. Problém bol hlavne s ubytovaním utečencov, zabezpečením ich najdôležitejších životných potrieb a s ich včleňovaním do výrobného procesu v tesnej spolupráci s okresnými úradmi práce. Prácu prednostov, notárov a starostov sťažovala aj byrokratická zložka akcie, nakoľko sa mali viesť presné záznamy ubytovania, zmena bydliska, evidencie a výdaja utečeneckých kartotekových listov a ich presunu v prípade odchodu utečenca do iného miesta v súvislosti

¹⁰⁹ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 251.

¹¹⁰ SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1939 – 1944, dok. č. 22, s. 418.

¹¹¹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za mesiac október 1944.

s prácou či ubytovaním.¹¹² Podobne aj silové štruktúry v okresoch boli utečencami doslova zaneprázdnené.

O pridelenie práce sa starali exponenti Ústredného úradu práce. Už zo záchytných staníc v Čadci a Starej Ľubovni vybrali práceschopných ľudí podľa požiadaviek jednotlivých podnikov. Títo boli tak priamo presunutí do príslušného podniku, ktorý ich prevzal a zapojil do pracovného pomeru.¹¹³ Zároveň s pridelením pracovného miesta sa musela riešiť aj otázka rodinných príslušníkov. Rozhodlo sa, že s utečencami zapojenými do práce budú odsunuté aj ich rodiny, a to do okresu, v ktorom dostal muž pracovnú príležitosť. Príslušná záchytná stanica bola povinná včas upovedomiť príslušného okresného náčelníka o transporte utečencov a zároveň mu nahlásiť počet utečencov zapojených do pracovného procesu, podnik, ktorý si ich má prevziať a umiestniť, počet rodinných príslušníkov, približnú dobu príchodu transportu do určitého miesta.¹¹⁴ V kompetencii okresného náčelníka bolo zabezpečiť ubytovanie v mieste pracovnej príležitosti. Ako ubytovacie zariadenia mali v prvom rade slúžiť školy, kde by došlo k hromadnému umiestneniu a následne by boli rozmiestnení podľa evakuačného plánu v jednotlivých domoch.¹¹⁵

Pri presune utečencov bolo potrebné zabezpečiť aj ich stravovanie. Počas sústredenia v staniciach museli čerpať z vlastných zásob, po zhromaždení v záchytných staniciach prevzali starostlivosť zaist'ovacie divízie. Denná dávka na osobu predstavovala: 200 gr. chleba, 10 gr. múky, 20 gr. strukovín, 10 gr. soli, 5 gr. tuku a 0,005 l. octu.¹¹⁶ Po presune utečencov na miesto určenia nesmela podľa rozhodnutia vlády denná strava jedného utečenca na jeden deň prekročiť čiastku 10 Ks. Zároveň sa všetkým úradom práce a obvodným notárskym úradom pripomínalo, že je to najvyšší limit a všetky orgány zásobujúce utečencov sa musia snažiť zásobovanie prevádzať s čo najnižšími výdavkami. Okrem stravy bolo stanovené aj 62 ½ gr. mydla na osobu na mesiac a 60 kg slamy na osobu na 10 dní. Presne boli

¹¹² ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1254/1944 prez. Nariadenie MNO o evidencii utečencov a manipulácii s kartotékovými lístkami.

¹¹³ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1216/1944 prez.

¹¹⁴ ŠA Prešov pobočka Vranov nad Topľou, f. ObNÚ Vyšný Žipov 1940-1944, k. 5, č. 1849/1944 adm. Umiestnenie zamestnaných ukrajinských utečencov a ich rodinných príslušníkov.

¹¹⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divin 1924-1944, k. 5, č. 136/1944 prez.

¹¹⁶ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 25, č. 71209/1944.

určené aj dávky krmiva pre privezený dobytok.¹¹⁷ Určené výdavky boli hrazené vojenskou intendantúrou v Bratislave.

Zásobovanie utečencov bolo teda podľa Najvyššieho úradu pre zásobovanie (NÚZ) rozdelené do troch fáz. Počas prepravy a roztriedenia utečencov sa o ich stravovanie staralo vojsko a čiastočne Slovenský Červený kríž. Po pridelení utečencov do konkrétnych okresov prevzala starostlivosť za stravovanie obec. Základom stravovania boli dávky určené NÚZ. Ak okres nemal dostatok zásob potravín, požiadal o ne na príslušných odboroch tunajšieho úradu s uvedením počtu utečencov. Okresné úrady, notárske úrady alebo obec mohli požiadať aj o prídely strukovín, zemiakov, vajec, mlieka, masla a krmív. Tieto im boli pridelené v rámci možností.¹¹⁸ O financovanie uvedených zložiek potravy sa staralo VSU pri MNO v Bratislave. Tretia fáza starostlivosti nastala po zaradení utečencov do pracovného procesu. Po nástupe do práce zapadli do normálneho zásobovania ako ostatné civilné obyvateľstvo na základe odberných knížiek. Utečencovi a jeho rodinným príslušníkom sa vydala na základe utečeneckej legitimácie a z príkazu úradu práce o zadelení do práce riadna odberná knížka.¹¹⁹ V tomto prípade sa už o zásobovanie nestarali úrady, ale utečenci si mali stravu preplácať zo svojich zárobkových prostriedkov a spôsob úhrady sa dohodol s podnikmi, v ktorých pracovali.¹²⁰

O tom, že situácia pri rozdeľovaní utečencov do okresov a ich následným zaraďovaním do pracovného procesu nebola vždy jednoduchá, svedčí aj nasledujúci citát svojho času napísaný J. C. Hronským: „Ukrajinci celé týždne stáli s vozmí a mrzli na jarmočísku v Dlhom, hovorilo sa, že idú po okrese rozposielať, ale nechcel to ani okres, ani Ukrajinci sami. Ľudia sa nechceli zaväzovať teraz s neznámymi a utečenci boli nespokojní, veľmi si všímali dunenia kanónov i frontových správ. Domáhali sa, aby mohli odísť ďalej na západ, lenže už aj susedný okres mal svojich utečencov. Časť, ktorá mohla opustiť vozy, lebo nemala už na nich nič, prosto utiekla, nečakala na úradné rozhodnutie. Ale čo zbudlo, to sa tmolilo raz hore, raz dolu,

¹¹⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divin 1924-1944, k. 5, č. 180/1944 prez.

¹¹⁸ Zvlášť sa doporučovalo použiť na stravovanie bryndzu, topené syry a oškvarky. Bryndzu si mali priamo objednať u Družstva pre predaj Bryndze v Turčianskom Sv. Martine, topené syry u Zväzu mliekárni a oškvarky u Slovpolu v Bratislave. ŠA Banská Bystrica pobočka Rimavská Sobota, f. ObNÚ Klenovec 1872-1945, k. 70, č. 3164/1944 adm.

¹¹⁹ ŠA Prešov pobočka Vranov nad Topľou, f. ObNÚ Vyšný Žipov 1940-1944, k. 10, č. 1849/1944 adm. Obežník NÚZ v Bratislave č. 216.561/1944-V/1.

¹²⁰ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divin 1924-1944, k. 5, č. 136/1944 prez.

Ťahali sa cestami ustaté kone a ustatí ľudia. V tú noc pred výplatou vo veľkej drevárskej firme v Porube, kde sa vyrábali drevené domce pre vybombardované mestá v Nemecku, i domce pre front, v tú istú noc, keď partizáni vykradli fabrickú pokladnicu, Ukrajinci nocovali niže Poruby na ceste a roznieslo sa, že fabriku vykradli oni. Rozniesla sa chytro i pravda, ale aj na Ukrajincoch ostalo už niečo a obyvateľstvo bolo ešte zdržanlivejšie oproti nim. Prišli žandári na nákladných autách, prezerali vozy nešťastných bežencov, pravda, nenašli nič, ale pohli ustatú karavanu smerom na Ličkovú a tak Ukrajinci dostali sa zasa na miesta, kde pred týždňami boli. Chodili po okolí Ličkovej: jedni núkať sa do roboty, druhí predávať, tretí žobrať, nuž i takí boli, čo chodili kradnúť, lebo i na to doženie takých ľudí raz nátura, inokedy núdza.“¹²¹

Oproti pôvodnému hektickému začiatku organizovaného preberania utečencov na prelome júla – augusta 1944 sa postupom času nával na hraničné prechody ustálil a 25. augusta 1944 vydal veliteľ VSU gen. Š. Jurech nariadenie o redukcii personálu záchytných staníc. Uviedol: „Podľa terajšej situácie dá sa usúdiť, že väčší počet utečencov v dohľadnej dobe neprekročí naše hranice.“ Po tomto príkaze mali zostať na stanici: veliteľ, 15 žandárov, dve poľné kuchyne s personálom, účtovný orgán, lekár a veterinár. Tak, „aby záchytná stanica bola schopná denne prevziať 50 – 100 ľudí“. Ostatný personál a materiál mal byť odoslaný na pôvodné miesta dislokácie.¹²²

Preberanie ukrajinských, ruských a poľských utečencov náhle skončilo 29. augusta 1944 vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP) na strednom Slovensku. Podľa doteraz zistených informácií celkový počet prevzatých a zaregistrovaných utečencov bol takmer 18-tisíc osôb.¹²³ Po 29. auguste preberať utečencov z Poľska už nemal kto. Na druhej strane aj záujem utečencov o azyl na Slovensku v dôsledku Povstania rapídne klesol.

Najviac utečencov bolo rozmiestňovaných práve na strednom Slovensku vo vtedajšej Pohronskej župe, hlavne v jej južných okresoch (Nová Baňa, Krupina, Modrý Kameň, Lovinobaňa, Hnúšťa a Revúca), v menšej miere aj v okresoch severnejších.

¹²¹ C. HRONSKÝ, J.: Svet na Trasovisku, s. 244.

¹²² VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Rozkaz MNO-VSU č. 776.073/Dôv.VSU-1944.

¹²³ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad prevzatých ukrajinských utečencov z 28. augusta 1944.

Už 4. augusta 1944 Ministerstvo vnútra upovedomovalo okresných náčelníkov v Krupine a v Modrom Kameni, že zo záchytnej stanice v Čadci posielajú do uvedených okresov na prechodný čas celkovo päťtisíc ukrajinských utečencov (3000 pre okres Krupina a 2000 pre okres Modrý Kameň).¹²⁴ Na základe vzniknutej situácie sa okresný náčelník v Krupine sťažoval bratislavskému ministerstvu: „Utečencov tunajší úrad má prijať nepomerne mnoho – 3000. Týchto nemôže sústrediť na jedno miesto, ale má možnosť ich umiestniť len po obciach. Obce sú také malé, že niektorá obec ich môže prijať len desať. Dozor nad menovanými týmto spôsobom je skoro nemožný. Nakoľko sa stáva, že na takéto zapadnuté dediny sú pridelení intelektuáli, títo utekajú z vykázaného im miesta bez toho, aby sa niekde odhlásili. Bolo by žiadúce, aby stav utečencov pre tunajší okres bol znížený. Doposiaľ ich máme cca 2000. Teraz už prichádzajú do úvahy len vzdialené obce, finančne slabé, ktoré ich nebudú mať možnosť umiestniť.“¹²⁵ Podobné reakcie boli pozorované aj v ďalších slovenských okresoch, do ktorých boli odtransportované väčšie počty haličských utečencov.

Ukrajinskí utečenci v okrese Krupina boli rozmiestnení v hojnom počte takmer vo všetkých obciach, len v samotnom okresnom meste bolo ubytovaných 1000 osôb (celkovo v okrese 2176 utečencov). Väčší počet bol rozmiestnený aj v okrese Hnúšťa (882 osôb) – najmä v okolí obcí Utekáč a Kokava nad Rimavicou. V revúckom okrese bolo umiestnených 485 osôb,¹²⁶ v okrese Lovinobaňa (590 osôb). O niečo menšie počty sa vyskytovali v Novej Bani, Cinobani a Poltári.¹²⁷ V tábore na Oremovom Laze v okrese Modrý Kameň bolo umiestnených 3524 haličských utečencov a v obciach okresu ďalších 319 utečencov (stav k 24. augustu 1944).¹²⁸ Je možné konštatovať, že utečenci de facto naplňali celý tento priestor od západných hraníc okresu Nová Baňa po východné hranice okresu Revúca. Ešte pred vypuknutím Povstania v tomto regióne čať utečencov v počte okolo

¹²⁴ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1215/1944 prez. Nariadenie Prezídia MV SR č. 155/b-D1/467-13/1944.

¹²⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1290/1944 prez. List OÚ v Krupine zo 17. augusta 1944.

¹²⁶ ŠA Košice pobočka Rožňava, f. OÚ Revúca 1923-1944, k. 64, č. D1-559/44 prez. Nariadenie Prezídia MV SR č. 155/b-D1/467-14/1944.

¹²⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Poltár 1897-1944, k. 6, č. 122/1944 prez. Upovedomenie ObNÚ v Poltári o plánovanom umiestnení utečencov v obvode z 19. augusta 1944.

¹²⁸ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 96, bez č., prez. Zoznamy ukrajinských utečencov. Tiež VHA Trnava, f. MNO 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o ukrajinských utečencoch z 23. augusta 1944.

1000 osôb opustila uvedený priestor, a to z dôvodu zamestnania sa v iných okresoch, vycestovaním za prácou do Bratislavy a odchodom na práce do Nemecka (500 osôb).¹²⁹ Do 22. augusta roku 1944 sa v celom priestore južných okresov stredného Slovenska sústredilo takmer 8000 ukrajinských, ruských a poľských utečencov – takmer polovica z celkového počtu utečencov v Slovenskej republike, a to nepočítajúc rozmiestnených utečencov v severnejších okresoch Pohronskej župy a v okresoch župy Podtatranskej.¹³⁰

Na východnom Slovensku bol umiestnený menší počet utečencov vzhľadom na to, že región bol vyhlásený za oblasť operačného pásma.¹³¹

Ukrajinskí utečenci boli rozmiestnení najmä v oblasti Vysokých Tatier v počte 600 až 800 osôb (išlo predovšetkým o ortodoxných duchovných spolu s rodinami), v okolí Prešova 200 osôb (vysokých gréckokatolíckych a pravoslávnych hodnostárov so svojimi sprievodmi) a v okrese Kežmarok 205 osôb (medzivojnoví emigranti – Rusi z Poľska).¹³² Ďalší utečenci boli rozmiestnení v okrese Dobšiná (takmer 500 osôb)¹³³ a skupina 2418 osôb (pár dní pred vypuknutím SNP) na svojvoľný rozkaz okresného náčelníka v Starej Ľubovni sa pohybovala podľa vlastného úsudku územím východného Slovenska, a to bez dohľadu VSU.¹³⁴ Celkovo sa na východnom Slovensku nachádzalo okolo 4500 utečencov.

¹²⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Rimavská Sobota, f. ObNÚ Klenovec 1872-1945, k. 70, č. 3245/1944, 3224/1944 adm. Zoznamy ukrajinských utečencov prihlásených na práce do Nemecka; ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, bez č., prez. Odsun utečencov do Nemecka – spolupráca s nemeckými orgánmi; tamtiež k. 95, č. D1-1326/1944 prez. Informácia MNO-VSU – odsun utečencov do Nemecka.

¹³⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o ukrajinských utečencoch z 27. augusta 1944.

¹³¹ Dňa 4. augusta 1944 bolo územie Šariško-zemplínskej župy a okresy Stará Ľubovňa, Spišská Stará Ves a Kežmarok vyhlásené Armádnym veliteľstvom za oblasť operačného pásma a zvyšok územia republiky za zápolie. „V zmysle § 194 zákona č. 131/1936 Zb. o obrane štátu bolo pole územím, v ktorom boli rozložené útvary operujúcich armád patriacich do právomoci hlavného veliteľa; zápolím územie, ktoré nebolo poľom. Pole sa delilo na operačné pásmo (predná časť poľa, v ktorej sú jednotky nasadené do boja) a etapu (zvyšok poľa)“. PEKÁR, Martin: Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica 2006, s. 282.

¹³² LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 245.

¹³³ ŠA Košice pobočka Rožňava, f. OÚ Revúca 1923-1944, k. 64, č. D1-559/44 prez. Nariadenie Prezídia MV SR č. 155/b-D1/467-14/1944.

¹³⁴ VHA Trnava, f. MNO 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o ukrajinských utečencoch z 24. augusta 1944.

Kartotéka utečencov došlých na Slovensko

Kartotéka utečenca

Anastázia P e l a š e n k o
r. K r a s u n

Číslo vydaného
preukazu:

A -

1702

1. Meno:	Nowo Georhijiwsk,
2. Narodený: (miesto, deň, mesiac a rok)	okr. Kirowograd 28.XII.1904
3. Domovská príslušnosť:	Nowo Georhijiwsk
4. Skolské vzdelanie:	Odesská lekárska fakulta
5. Zvláštne odbor. vzdelanie:	lečebná detská lekárska
6. Znalosť reči:	ukrajinsky, rusky a čiastočne nemecky
7. Zamestnanie:	lekárka
8. Národnosť:	ukrajinská
9. Náboženstvo:	pravoslávne
10. Stav: (slob. žen. vd.)	vydatá
11. Vojenský pomer a hodnosť s udaním či bol zajatec alebo zbch:	./.
12. Zachovánosť: (tresty aké a prečo)	netrestaná
13. Miesto posledného pobytu:	Starý Sambor
14. Prečo evakuoval:	do St. Sambora nútená evakuácia a zo Sambora dobrovoľne evakuovala
15. Dátum príchodu:	3.8.1944.
16. Zdravotne prehliadnutý: (dátum a výsledok prehliadky)	zdravá 3.8.1944.
17. Rodinní príslušníci:	evakuovala s manželom a 1 dieťaťom

Úradné záznamy:
(chovanie sa utečenca a pod.)

Meno:	Dátum narodenia	Pomer k hlave rodiny	Zamestnanie	Zdrav. prehliadka a jej výsledok
Jaroslav	14.V. 1943	syn	--	zdravý
XX				
X				
X				
X				
X				
18. Majetkové pomery utečenca:	nemajetná			

Státna knižnica č. 1 v Bratislave 1590-44

V Žiline dňa 7.8.1944.

Zork.

Zdroj: ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez.

Kartotéka utečencov došlých na Slovensko

Kartotéka utečenca

A-3686.

1. Memo: Georg S t e f a n y k ,

Číslo vydaného
preukazu:

2. Narodený:
(miesto, deň, mesiac a rok)

Stecová, okr. Štátní, 24.7.1909.

Úradné záznamy:
(chovanie sa utečenca a pod.)

3. Domovská príslušnosť:

Ivov.okr.atto,
gymnazium s mat.,

4. Školské vzdelanie:

právnícká fakulta

5. Zvláštnie odbor, vzdelanie:

ukrajinský, polský, anglický, německý a ruský

6. Znalost reči:

redaktor,

7. Zamestnanie:

Ukrainew,

8. **Národnosť:**

gr. kat.,

9. Náboženstvo:

slobodný

10. Stav: (slob. žen. vd.)

slobodný

11. Vojenský pomer a hodnosť s udaním
či bol zajatec alebo zbeh:

•/•

12. Zachovalosť:
(tresty aké a prečo)

trestený údajne nebol,

13. Miesto posledného pobytu:

Lyons, pkr. ditto,

14. Prečo evakuoval:

pred bližnjacim sa fontom.

15. Dátum príchodu:

11.8.1944.

16. Zdravotne prehliadnutý:
(dátum a výsledok prehliadky)

zdrø ý

17. Rodinní príslušníci:

prišel sem,

Meno:	Dátum naroďenia	Pomer k hlave rodiny	Zamestnanie	Zdrav. prehľadka a jej výsledok
• / •				
			nemajetný	
18. Majetkové pomery utečenca:				

Štátna kníhtlačiareň v Bratislave 1590-44

~~Zilins, 10.8.1944. B a~~

Na západnom Slovensku sa takmer 900 ukrajinských utečencov nachádzalo v Bratislave, 714 v Trenčíne a 600 na Záhori (v Holíči, Skalici, Malackách, Myjave),¹³⁵ do 250 utečencov v Novom Meste nad Váhom,¹³⁶ ostatní (v menšom počte, napríklad 50 osôb v Piešťanoch, 33 v Pezinku atď.) boli umiestnení takmer v každom západoslovenskom okrese. Celkovo sa v tejto oblasti nachádzalo takmer 4000 osôb.¹³⁷

Podľa oficiálnych údajov VSU stavom k 24. augustu 1944 bolo na Slovensku rozmiestnených 16 674 osôb (z toho okolo 8000 osôb prešlo cez záchytnú stanicu v Starej Ľubovni).¹³⁸ Ďalších takmer 1000 osôb po krátkom pobyte v Žiline odišlo do Nemecka. Z celkovej analýzy dobových dokumentov vyplýva, že v súhrne k 29. augustu 1944 bolo na územie republiky prevzatých 17 500 až 18 000 ukrajinských, poľských a ruských utečencov. Presnejší počet vzhľadom na vypuknutie SNP na strednom Slovensku a všetko, čo sa v tomto období (september – október 1944), udialo nie je možné určiť.¹³⁹

Špecifická situácia s vydávaním utečeneckých legitimácií bola u utečencov odchádzajúcich do Nemecka. Týmto sa utečenecké legitimácie nemali vydávať a v tom prípade, že už boli vystavené, stiahli sa späť a spolu s kartotečnými lístkami boli odoslané ÚŠB v Bratislave. Aj u utečencov odchádzajúcich do Nemecka však boli vystavené zoznamy, ktoré obsahovali poradové číslo, priezvisko a meno, rok a miesto narodenia a povolanie. Zoznamy boli spísané v troch exemplároch, z ktorých si jeden ponechal miestny úrad, druhý bol určený veliteľovi transportu a tretí sa predložil na Veliteľstvo starostlivosti o utečencov.¹⁴⁰

Transporty do Nemecka boli v plnej kompetencii príslušných nemeckých inštitúcií. Ríšskonemecké orgány pracovnej služby boli plne oprávnené vyberať si zo záchytných staníc alebo priamo z okresov celé rodiny na prácu do Nemecka. Uprednostňovali však rodiny, kde neboli deti pod 10 rokov. Velitelia záchytných staníc a okresní náčelníci museli

¹³⁵ ŠA Bratislava pobočka Skalica, f. OÚ Myjava 1923-1945, k. 71, č. D1-596/1944. Hlásenie ŽS Kostolné č. 158.dôv/1944.

¹³⁶ ŠA Bratislava pobočka Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom 1923-1945, k. 194, č. 708/1944 prez. Zoznamy ukrajinských utečencov.

¹³⁷ VHA Trnava, f. MNO 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Ukrajinskí utečenci na Slovensku – rozmiestnenie.

¹³⁸ ŠA Levoča, f. ŽS Podolínec 1919-1947, k. 1. Pamätník ŽS Podolínec 1919-1947.

¹³⁹ VHA Trnava, f. MNO 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľady o počte ukrajinských utečencov.

¹⁴⁰ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Veľká Bytča 1923-1945, k. 458, č. D9-1377/1944 prez. Obežník MNO-VSU č. 776.025.Dôv.VSU-1944.

v prípade záujmu okamžite spolupracovať s nemeckými činiteľmi.¹⁴¹ Ukrajinskí utečenci teda nezostávali len na území Slovenska, ale niektorí odchádzali už v priebehu polovice augusta 1944 za prácou do Nemecka.¹⁴²

Nemecké orgány zároveň organizovali medzi utečencami umiestnenými na Slovensku odvody do Waffen SS. Nasvedčuje tomu obežník VSU zo 17. augusta 1944, prostredníctvom ktorého bolo podriadeným útvarom a okresným úradom oznámené, že medzi utečencami na Slovensku bude v najbližších dňoch prevedený nábor do „Waffen SS“. Za týmto účelom mala navštíviť „Musterung Kommission SS“ všetky miesta, kde sa toho času zdržovali alebo boli sústredení utečenci. V kompetencii uvedenej komisie bolo určiť, akým spôsobom, kedy a odkiaľ mali byť odsunutí vybraní utečenci pre Waffen SS. O rodinných príslušníkoch týchto utečencov malo byť rozhodnuté neskôr.¹⁴³

Okrem premiestňovania zo záchytných staníc a pridelenia pracovných príležitostí muselo MNO, konkrétne Veliteľstvo 2. divízie, riešiť aj množiace sa delikty z radov utečencov. Situácia bola akútna hlavne v oblasti operačného pásma a dramatizovalo ju aj pripravované SNP. Armádne veliteľstvo z týchto dôvodov zakázalo 19. augusta 1944 pobyt utečencov a ich prijímanie do práce na území Šarišsko-Zemplínskej župy a v okresoch Stará Ľubovňa, Kežmarok a Spišská Stará Ves. Utečenci pristihnutí na tomto území (aj keď mali utečenecké legitimácie) boli okamžite zadržaní, odovzdaní utečeneckej komisii v Prešove a následne odtransportovaní do Žiliny.¹⁴⁴ Ako hlásil okresný náčelník v Medzilaborciach, „...húfy utečencov prechádzali v posledných dňoch mesiaca na naše územie. Vzдор tomu, že prechod bol z počiatku zakázaný, mnoho ľudí prišlo sem ilegálne a vyžiada si dlhšieho času, kým bude možno aj tých sústrediť. Po vydaní patričnej úpravy presun

¹⁴¹ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1326/1944 prez.

¹⁴² Napríklad 25. augusta 1944 hlásil krupinský okresný náčelník VSU, že 22. augusta 1944 odišiel do Nemecka transport ukrajinských utečencov. V transporte odišlo cez pohraničnú stanicu Devínska Nová Ves 125 ľudí, 22 500 kg osobnej batožiny, 32 koní, 2 kozy a 35 000 kg sťahovacích zvrškov. Týchto transportov odišlo zo Slovenska v auguste 1944 niekoľko. ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1326/1944 prez. Tiež ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 56, č. 230/1944.

¹⁴³ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 56, č. 230/1944. Obežník MNO-VSU č. 776.030-Dôv.VSU-1944.

¹⁴⁴ ŠA Levoča pobočka Stará Ľubovňa, f. OÚ Stará Ľubovňa 1923-1945, k. 16, č. D1-35/1945 prez., tiež ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ObNÚ Spišská Belá 1923-1945, k. 2, č. 7458/1944. Utečenci z GG a ZSSR pobyt v oblasti operačného pásma – zákaz.

utečencov prevádzala vojenská komisia hladko, bez ťažkostí.“¹⁴⁵ Pobyt utečencov, prípadne ich zamestnanie na území východného Slovenska bol Armádnym veliteľstvom povolený len vo výnimočných prípadoch na žiadosť slovenského štátneho občana a následnom podpísaní reverzu, „že poskytne z vlastných prostriedkov byt a celé zaopatrenie a že v tomto smere nebude obťažovať ani civilné, ani vojenské úrady, ďalej bude dbať o mravné ako aj politické správanie sa utečenca, a prípadné závary bude ihneď hlásiť najbližším orgánom civilným alebo vojenským“.¹⁴⁶

¹⁴⁵ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 253.

¹⁴⁶ VHA Trnava, f. MNO SR spisy tajné 1939-1944, k. 26, č. 70538/1944. Rozkaz Armádneho veliteľstva.

ŠTRUKTÚRA UTEČENCOV NA SLOVENSKU A ICH PRACOVNÉ ZAPOJENIE V KRAJINE

Z nášho hľadiska je zaujímavá štruktúra utečencov, ktorí prišli na Slovensko v roku 1944 ako aj ich osudy poznačené vojnovými udalosťami. Väčšina z utečencov bola ukrajinskej národnosti, v menšej miere národnosti ruskej a rusínskej (poľskí Lemkovia). Medzi utečencami sa vyskytovali osoby aj s poľskou, lotyšskou, litovskou, bieloruskou, českou,¹⁴⁷ bulharskou, gréckou, dokonca aj tatárskou a inou národnosťou, ktorí patrili do jednotlivých národov v rámci ZSSR. Najviac utečencov pochádzalo zo západných oblastí Ukrajiny (hlavne z územia Haliča). V menšej miere z oblastí východnej a južnej Ukrajiny, z juhovýchodného Poľska, zo západoeurópskej časti Ruska a z Bieloruska. Ojedinele z pobaltských krajín, z oblasti Povolžia a Kaukazu, z Moldavska atď. Podľa náboženskej štruktúry jednoznačne prevažovali pravoslávni. Nezanedbateľnou však bola masa utečencov gréckokatolíckeho vierovyznania.¹⁴⁸

Pred frontom, postupujúcou sovietskou armádou a boľševickou vládou utekali nielen jednotlivci, ale celé rodiny, ba dokonca aj celé organizácie, inštitúcie či ustanovizne, hlavne z Ľvova a okolia, tiež z Ternopoľa, Stanislava (v súčasnosti Ivano-Frankivska) a z iných miest na Ukrajine i v Poľsku. Bolo to napríklad Charkovské národné divadlo, Varšavské ruské divadlo, jednotlivé pedagogické kolektívy a študentstvo základných, stredných a vysokých škôl miest a obcí Ukrajiny, kolektívy poštových úradov, obchodných organizácií, miestnych samosprávnych úradov, náboženských organizácií, spolkov a duchovných úradov. Na utečeneckú cestu sa vydalo obrovské množstvo inteligencie – inžinieri, lekári, učitelia, profesori stredných a vysokých škôl, advokáti a právnici, predstavitelia kultúry a vedy, novinári, ekonómovia a finančníci. K nim sa pridali klérus (ortodoxný a gréckokatolícky) s rodinami a ostatné vrstvy obyvateľstva.

¹⁴⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez. Kartotéka utečencov. ŠA Bytča pobočka Žilina, f. Úrad práce (ÚP) Žilina 1940-1945, k. 12. Kartotéka utečencov. Bezpochyby išlo o tzv. volyňských Čechov – bývalých kolonistov (najmä z okolia Dubna na ukrajinskej Volyni), ktorí využili túto akciu s cieľom návratu do Čiech – svojej historickej vlasti, ktorú pred desiatkami rokov opustili. Išlo však o jednotlivcov. Bližšie ŠMIGEL, Michal – KRUŠKO, Štefan: Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. Prešov 2005, s. 35, 41.

¹⁴⁸ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez. Kartotéka utečencov (č. A 11 – A 4144).

Utečenecký preukaz vydávaný utečencom slovenskými úradmi

MINISTERSTVO VNÚTRA
Správny úrad v Bratislave

Utečenecký preukaz
číslo *1-474*

Rozchádzať sa do 15 rokov

Štátna bezpečnosť v Bratislave, 1944

POPIS OSOBY:

Pohlavie: *muž*
Vzrast: *175*
Farba vlasov: *tmavé*
Farba očí: *modré*
Nos: *rovný*
Ústa: *normálne*
Výška: *175*
Váha: *70*
Značky: *žiadne*
Zvláštna znamienka: *žiadne*

Odtlačok prsta pravej ruky

OSOBNÉ ÚDAJE:

Meno: *Halva*
Priezvisko: *Halva*
Dátum narodenia: *17.3.1919*
Miesto narodenia: *Ústie nad Tatrou*
Zem. obec a mesto: *Ústie nad Tatrou*
Krajina: *Slovensko*
Zamestnanosť: *Právnicka*
Majiteľstvo: *Právnicka*
Dátum záchodu: *1.VIII.1944*
Miesto záchodu: *Prácheň*
Miesto ubytovania: *Varšava*
Dôvod na útek: *Žilina*

Bydlisko na Slovensku: *Žilina*

Mgr. Jozef Halva
Miesto vydania: *Bratislava*
Dátum vydania: *4.8.1944*

MINISTERSTVO VNÚTRA
1944

Zdroj: ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez.

Medzi utečencami sa nachádzali rodinní príslušníci ukrajinských nacionalistických vojenských formácií OUN, predovšetkým 14. haličskej divízie, či ukrajinských policajných práporov v službách Nemcov, respektíve priamo osoby z uvedených zložiek (pravdepodobne zbehovia, alebo príslušníci rozpustených jednotiek).¹⁴⁹ Na Slovensku sa v radoch utečencov ocitli bývalí vojaci ruskej cárskej armády, ale aj zbehovia z Červenej armády bojujúcej proti hitlerovskému Nemecku. Medzi utečencami sa nachádzali osoby, ktoré boli tým alebo iným spôsobom potrestané sovietskymi trestnými úradmi. Napríklad len v krupinskej skupine sa nachádzalo 34 utečencov, ktorí dobrovoľne uviedli, že boli odsúdení v ZSSR pre politickú činnosť, ukrajinský nacionalizmus, protisovietsku agitáciu, antisovietsku činnosť, kolektivizáciu (boli rozkulačení), šľachtický stav, náboženstvo a dokonca za nesplnenie robotníckeho plánu či neskorý nástup do práce.¹⁵⁰ Jednoducho, zo ZSSR utekalo obyvateľstvo, ktoré sa bálo opätovného nastolenia bolševickej vlády kvôli svojmu zmýšľaniu či krivdám napáchaným na ich vlastnej osobe alebo ich rodinných príslušníkoch. „Cez obvod tunajšej stanice prešlo mnoho Ukrajincov hlavne z radov civilného obyvateľstva, ktorí evakuovali zo svojich ukrajinských domov s Nemcami. Podľa vypočutia evakuantov, títo evakuovali dobrovoľne a zo strachu pred ČA,“ – zaznamenali v úradnej dokumentácii príslušníci Žandárskej stanice v Spišskej Belej.¹⁵¹

Je potrebné zároveň poukázať aj na skutočne smutné osudy utečencov, vrátane osudu opustených detí. Napríklad na Slovensko išli 14-ročný Dimitrij a 13-ročný Michael Terpeľukovci, ktorí v utečeneckej kartotéke uviedli, že idú sami bez sprievodu nakoľko ich otec Peter Terpeľuk zomrel ešte v roku 1938. Matka Mária Terpeľuk (rodená Venhreniuk) zomrela v júli 1944 vo varšavskej nemocnici na týfus. Za podobných podmienok prišiel z ukrajinskej Haliče 13-ročný Stanislav Zavarianskyj. Pri evidencii uviedol, že sa na otca Juraja nepamätá, údajne zomrel. Matka Mária Zavarianska aj so sestrami Štefániou a Máriou sú na prácach v Nemecku.¹⁵² Pozornosť priťahuje aj osud 12-ročného Anatolija Stojčana zo Stalinova, ktorý na Slovensko došiel sám.

¹⁴⁹ ŠA Bratislava pobočka Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom 1923-1945, k. 194, č. 708/1944 prez. Hlásenie ONÚ v Moravskom Lieskovom č. 173/1944.

¹⁵⁰ Spracované na základe analýzy jednotlivých kartotečných listov. ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez. Kartotéka utečencov.

¹⁵¹ ŠA Levoča, f. ŽS Spišská Belá 1919-1947, k. 1. Pamätník ŽS Spišská Belá 1919-1947.

¹⁵² ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez. Kartotéka utečencov.

Uviedol, že jeho otec A. N. Stojčan toho času bojoval v radoch ČA, matka Liza zomrela v roku 1940 na Donbase.¹⁵³

Na Slovensko prišli aj utečenci, ktorí svoju najbližšiu rodinu z rôznych (nám neznámych, respektíve v úradnej dokumentácii neuvedených) dôvodov zanechali alebo skôr boli nútení zanechať na území ZSSR. Jedným z nich bol aj Ing. Andrej Fesenko, ktorý evakuoval s maloletým synom. Pri evidencii uviedol, že manželka zostala v ZSSR.¹⁵⁴ Na iný prípad poukázal pamätník udalostí Daniel Svitáč (pôvodom z obce Cerová v okrese Krupina), v tej dobe mladý učiteľ. Spomína, ako v ich dome bola ubytovaná Ukrajinka Osendovska (27-ročná) s 3-ročnou dcérou a 18-ročnou sestrou. Pochádzala z Lvova, bola magistrou farmácie. Jej manžel Ing. Osendovskij bol magister chémie (vyštudoval v Prahe), vlastnil v meste cukrárenskú továreň. V Lvove, pri nástupe do transportu spomenul, že si zabudol diplom, vrátil sa preň a medzitým transport odišiel. Podľa D. Svitáča, sa už manželia pravdepodobne nikdy nestretli.¹⁵⁵ Takých prípadov bolo viac – boli to skutočne tragické osudy vojnou rozbitých rodín.

Z analýzy kartotečných listov utečencov umiestnených v roku 1944 na Slovensku vyplýva, že z ich celkového počtu takmer 65 % predstavovali ženy a deti.¹⁵⁶ V akom boli stave popisuje vo svojich spomienkach Helena Kordová (manželka majora A. Kordu, veliteľa tábora na Oremovom Laze a účastníka SNP): „...boli sme si vedomí toho, že títo ľudia užívali ochranu Nemcov, no napriek tomu nemohli sme sa nečinne prizerať na nesmierne utrpenie a nevidanú ľudskú biedu starcov, stareníek, detí a žien. Nikdy som si nemyslela, že je možné vidieť na svete toľko ľudskej biedy, ktorú podstúpili títo ukrajinskí emigranti. Do tábora prišli na vozoch ťahaných vycivenými koníkmi. Sedeli na vozoch vystlatých slamou, v roztrhaných handrách. Vojaci ich ubytovali vo výcvikovom priestore, v napochytré vytvorenom primitívnom lágri. Medzi nimi bol gréckokatolícky kňaz, na sebe mal z vrecoviny uspôsobený plášť, prepásaný motúzom. V takomto oblečení

¹⁵³ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 56, č. 230/1945 prez. Kartotéka utečencov – legitimácia č. A-823.

¹⁵⁴ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez. Kartotéka utečencov – legitimácia č. A-36.

¹⁵⁵ Zo spomienok Daniela Svitáča z Krupiny, list z 19. apríla 2005. Korešpondencia s pamätníkom udalostí – súkromný archív M. Šmigela, Banská Bystrica.

¹⁵⁶ Na základe analýzy kartotečných listov (bezmála 6000 ks) uložených v archívoch: ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96 prez. Kartotéka utečencov; ŠA Bytča pobočka Žilina, f. OÚ Žilina 1923-1945, k. 56, č. 230/1945 prez. Kartotéka utečencov.

slúžil pre nich služby božie. Boli medzi nimi ženy s kojencami zabalenými v zdrapoch handár, alebo ženy vo vysokom stupni tehotenstva. Obrátila som sa o pomoc na Červený kríž vo Zvolene, odkiaľ sme dostali pre tie úbohé matky a ich deti šatôčky a výbavy pre novorodiatka. Ukrajinky rodili na slame, za pomoci vojenského lekára, avšak len vtedy, keď sa tí o tom dozvedeli...¹⁵⁷

Okrem jednoduchých ľudí podľa svojich možností pomáhali utečencom aj niektoré štátne, cirkevné a charitatívne organizácie a ustanovizne. Svedčí o tom fakt, že počas preberania utečencov v Čadci bola do akcie zapojená aj kancelária Okresnej starostlivosti o mládež (OSM) a kancelária verejného poručníka pre obvod poručenského súdu v Žiline. Osobitný povereník Ministerstva vnútra Rudolf Magdolen v spolupráci s Úradom práce, OSM a verejným poručníkom boli často prítomní pri príchodoch transportov z Generálneho gubernátu. Sledovali predovšetkým osoby odkázané na verejnú ochranu a sociálnu pomoc. Neskôr sa rozhodlo, že Úrad práce v Žiline bude sledovať osoby, ktoré pre svoj vek, telesnú chybu alebo z iných príčin nemohli byť zapojené do pracovného procesu a informovať o tom OSM, ktorá sa mala postarať o umiestnenie týchto buď do ústavnej starostlivosti, alebo odovzdať ich do rodinnej opatery. V prípade ústavnej starostlivosti nezaopatrených dojčiacich matiek a opustených detí prichádzali do úvahy štátne a okresné detské domovy ako aj štátne sirotince. Nezaopatrených ťažko chorých alebo postihnutých utečencov mala OSM v Žiline presúvať do Spolku pre starostlivosť o hluchonemých či mrzákov v Bratislave, Spolku pre starostlivosť o nevidomých – sekretariát Báhoň, Spolku pre liečebnú nápravu – sekretariát v Trenčíne (osoby duševne choré, úchylné, slabomyselné a epileptické), eventuálne kontaktovať Spolok Červeného kríža alebo Ústrednú charitu na Slovensku v Bratislave, ktoré bratislavské ministerstvo zapojilo do utečeneckej akcie. Kancelária utečencov v Žiline ako aj Prezídium Ministerstva vnútra sa zaviazali OSM v Žiline uhradiť výdavky na zakúpenie odevných článkov a potravín pre utečenecké deti.¹⁵⁸

Celkovo bola liečebnej starostlivosti utečencov venovaná veľká pozornosť. Tú vykonávali štátni obvodní (obecní a mestskí) lekári, ktorí nikdy neodmietli utečencov liečiť. Záštitu nad utečencami prevzal

¹⁵⁷ TAKÁČ, L.: Kordovci. Nepublikovaný rukopis, s. 13.

¹⁵⁸ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. ÚP Žilina 1940-1945, k. 11, č. 2893/1944 adm. Zápisnica napísaná v dňoch 1. a 2. augusta 1944 v kancelárii Okresnej starostlivosti o mládež v Žiline.

Slovenský Červený kríž, ktorý sa zapojil do akcie a utečencom, a hlavne ich deťom, zabezpečoval občerstvenie a poskytovanie prvej pomoci počas transportu na území Slovenskej republiky a v mieste ubytovania. Dodával aj zásielky s ošatením a hygienickými potrebami.¹⁵⁹ Okrem toho aj ukrajinské a ruské emigrantské organizácie podávali utečencom pomocnú ruku. Napríklad len Ukrajinská kolónia v Bratislave prevzala do vlastnej starostlivosti skupinu 130 ľudí. Podobne niekoľko desiatok utečencov odišlo do bratislavského Ruského komitétu.¹⁶⁰ Rovnakú činnosť vyvíjali aj slovenské cirkevné organizácie, najmä Gréckokatolícky biskupský úrad v Prešove.¹⁶¹

Aj slovenská denná tlač vyzývala obyvateľstvo pomôcť utečencom: „Slovenská verejnosť iste s porozumením uvíta akciu vlády v prospech utečencov, ktorí po stránke všetkého hľadajú prijatie v cudzom prostredí. Je na slovenskej verejnosti, aby uplatňovaním citu ľudskosti a lásky k bližnému zmiernila trpký osud utečencov.“¹⁶²

Napriek takýmto výzvam ohlasy na príchod utečencov boli medzi slovenským obyvateľstvom rozdielne – prevládali isté obavy, hoci vcelku sa k utečencom domáce obyvateľstvo chovalo slušne, s prejavom súcitu. Napríklad Obvodný notársky úrad v Muráni z tejto príležitosti hlásil: „Utečencov obyvateľstvo prijalo vládne a podľa možnosti majetkovej aj ich pohostilo. Títo teraz sú včleňovaní do práce.“¹⁶³ Na rezervovaný postoj obyvateľstva k ukrajinským azylantom upozorňovalo Policajné riaditeľstvo v Prešove: „V poslednej dobe obracia obyvateľstvo tiež pozornosť na utečencov, ktorí sa hromadne sťahujú z Gen. Gubernátu na Slovensko. Chovanie ľudu k týmto je zdržanlivé, ale u mnohých sa javí náklonnosť im pomôcť. Ináč je výslovná obava, že prítomnosť týchto bežencov na Slovensku môže mať i zlé následky, najmä v ohľade hospodárskom a zdravotnom.“¹⁶⁴

Dochádzalo aj k extrémnym prejavom. Napríklad v Turci niektoré prokomunistické živly medzi obyvateľstvom šíрили myšlienky

¹⁵⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divín 1924-1944, k. 5, č. 128/1944dôv. prez. Opatrenia OÚ v Lovinobani týkajúce sa utečencov č. D1-809/1944.

¹⁶⁰ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1318/1944. Ukrajinskí utečenci – odchod do Bratislavy.

¹⁶¹ VHA Trnava, f. MNO 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad došlých ukrajinských utečencoch z 9. augusta 1944.

¹⁶² Slováč, 5. augusta 1944, s. 3.

¹⁶³ ŠA Košice pobočka Rožňava, f. OÚ Revúca 1923-1944, k. 661, č. D1-659/1944 prez. Hlásenie OÚ v Revúcej č. 1/1944.

¹⁶⁴ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 250.

typu: „Ukrajincov treba vystrieľať do jedného, lebo sú to zloději a buržuji. Lotri. Ukrajinci všetci pomáhali Nemcom proti Rusom, vraždili spolu s Nemcami, kradli a sú buržuji, majú zlata, šperkov, všetkého, ale žobru a treba ich [...] podusiť.“¹⁶⁵ Na podobné nálady slovenského obyvateľstva voči ukrajinským utečencom na západnom Slovensku upozorňoval v auguste 1944 Herbert Böhrsch v správe vedúcemu úradnej skupiny III B Hlavného úradu pre ríšsku bezpečnosť Hansovi Ehlichovi: „Voči ukrajinským utečencom umiestneným v Skalici prechováva obyvateľstvo značné antipatie. To, čo rozprávajú o sovietskom terore, im ľudia neveria a väčšinou na to reagujú: „Kiež by ste zostali tam, odkiaľ ste prišli!“ Proti ich prijatiu v meste ostro protestovali okresný náčelník a predseda okresnej organizácie Hlinkovej strany v Skalici.“¹⁶⁶

Výhrady v niektorých prípadoch smerovali aj k pracovnému zapojeniu utečencov v niektorých okresoch. „Obyvateľstvo je proti utečencom z toho dôvodu, že ich musia chovať a že sa im pracovať nechce. Po tejto stránke útočia na starostov a im kladú za vinu, že utečencov do obce prijali.“¹⁶⁷ Problém spočíval hlavne v tom, že medzi utečencami sa nachádzalo veľké množstvo inteligencie, ktorá po umiestnení do prevažne poľnohospodárskych oblastí nemala uplatnenie a hľadala si prácu v odbore, v dôsledku čoho často migrovala po slovenských okresoch a tým sťažovala činnosť miestnych orgánov poverených ich evidenciou a kontrolou. Hoci našli sa aj výnimky. Napríklad Žandárska stanica v Svätom Kríži nad Hronom informovala ÚŠB v Bratislave o bezproblémovom zapojení do žatevných prác vo svojom obvode univerzitného docenta I. Horochova z Poltavy a bývalého riaditeľa zbrojárskej továrni hutného inžiniera N. Kormilitzyna z Charkova aj s rodinami.¹⁶⁸ Je potrebné uviesť, že následkom povolania záložníkov do armády a zapojením obyvateľstva (v neskoršom období) do opevňovacích prác¹⁶⁹ v niektorých slovenských

¹⁶⁵ C. HRONSKÝ, J.: Svet na trasovisku, s. 244.

¹⁶⁶ SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1939 – 1944, dok. č. 24, s. 435–436.

¹⁶⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Veľký Krtíš, f. OÚ Modrý Kameň 1923–1944, k. 64–67, č. D1–6/1944. Situačné správy za rok 1944. Hlásenie ŽS Stredné Plachtince č. 225dôv/1944.

¹⁶⁸ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923–1945, k. 64, č. 1275/1944. Hlásenie ŽS Svätý Kríž n/Hronom z 8. augusta 1944.

¹⁶⁹ Pracovná povinnosť znamenala nasadenie pri evakuácii, no najmä pri budovaní okopov, zákopov, bunkrov, krytov, prekážok a zátarasov. Pracovalo sa za ubytovanie a stravu pod dohľadom slovenských i nemeckých dozorcov. Nemecká branná moc rozhodla o budovaní opevňovacích zariadení na Slovensku koncom septembra 1944, čo bolo veľkým nebezpečenstvom pre domáce hospodárstvo – ohrozenie budúcoročnej úrody, keďže množstvo roľníkov bolo zákopovými prácami viazané mimo svojich hospodárstiev. Pozri: PEKÁR, M.: Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu, s. 290–292; PODOLEC, Ondrej: Až do

okresoch dochádzalo k nedostatku pracovných síl práve v poľnohospodárstve (keďže bolo žatevné obdobie),¹⁷⁰ na čo boli využívaní predovšetkým utečenci aj s konskými záprahmi.¹⁷¹ Viacero azylantov sa dobrovoľne hlásilo do zamestnania a dokonca si prácu vyhľadávali sami. „Zapojenie utečencov z Poľska, Ruska a Ukrajiny do pracovného procesu je vítané, a to z dôvodu voľnejšieho posudzovania pracovnej povinnosti.“ – zdôrazňoval F. Wahl, vedúci spravodajskej siete VI SD.¹⁷²

Bol to prípad aj troch utečencov ubytovaných v obci Horné Šípice (okres Krupina), avšak s tragickým koncom. Podľa hlásenia Žandárskej stanice Terany dňa 21. augusta 1944 u roľníka J. Kováča z Hontianskych Tesárov sa dobrovoľne hlásili k poľnohospodárskym prácam traja utečenci. Jeden z nich – Petro Kuzminec – v dôsledku náhlejš slabosti srdca pri kosení ovsu skolaboval. Bol na druhý deň vo večerných hodinách pochovaný na obecnom cintoríne v Horných Šípiciach (po nebohom zostala manželka a dvaja nepľnoletí synovia). Zostal tak naveky ležať v slovenskej zemi.¹⁷³

Na pracovnú morálku časti ukrajinských utečencov, v tom negatívnom zmysle slova, upozorňoval MNO okresný náčelník z Kremnice. Uviedol: „Z osobného rozhovoru s tými utečencami a z prehliadky ich movitosti zistil som, že sú to väčšinou zaháľači, ktorí už dlhé mesiace, ba niektorí už aj dva roky nič nepracujú, len ustupujú s nemeckým vojskom z východného frontu, od práce už odvykli a neprejavujú veľkú ochotu ani u nás k práci. [...] Sami sa mi priznali, že cestou kade prešli, všade kšeftovali, kupovali a predávali kone, vozy a iné hnuťelnosti.“ Príslušnému ministerstvu navrhoval utečencov účelne zaraďovať do pracovného procesu pod priamym dozorom, podľa možnosti „hromadne a radikálnymi donucovacími prostriedkami“. Bez prejavu pochopenia a súcitu k utečencom zaujímal krajne negatívne

poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica 2006, s. 25.

¹⁷⁰ LACKO, M.: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944), s. 234.

„Dovolil by som si ešte poukázať zvlášť na oneskorené jesenné práce, čoho príčinou je i stále daždivé počasie, ale zapríčinil to i nedostatok robotníctva, ktoré muselo na opevňovacie práce a tiež i nedostatok povozov...“ – hlásil trnavský okresný náčelník. Podobná situácia bola na viacerých miestach Slovenska.

SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za mesiac október 1944.

¹⁷¹ SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za mesiac október 1944.

¹⁷² SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1939 – 1944, dok. č. 23, s. 429.

¹⁷³ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 560, č. E9-532 adm. Kuzminec Petro, ukrajinský utečenec úmrtie. Hlásenie ŽS Terany č. 1483/1944 z 22. augusta 1944.

stanovisko.¹⁷⁴ Svedčí o tom aj to, že utečencov odmietal v okrese ubytovať a niekoľko dní ich nechal na voľnom priestranstve kremnického ihriska Hlinkovej gardy a jarmočisku bez prístrešia nad hlavou.¹⁷⁵ Neskôr boli utečenci na osobný rozkaz generála Š. Jurecha pod dozorom hliadky kremnickej žandárskej stanice presunutí do tábora na Oremovom Laze.¹⁷⁶ Postoj, aký zaujal kremnický okresný náčelník voči utečencom z Ukrajiny a Poľska, bol jedným z mála na Slovensku.

Ohľadom pracovného zapojenia a eventuálnych priestupkov utečencov v polovici augusta 1944 rezort vnútra upozorňoval župné a okresné úrady na Slovensku: „V posledných dňoch boli prvé transporty ukrajinských a poľských utečencov odsunuté zo zachytných staníc do niektorých okresov Slovenska z časti ako pracovné sily zapojené už do pracovného procesu, z časti ešte ako nezamestnaní, ktorým úrad práce postupne zadováži pracovné miesto. Niet pochybností, že medzi prichádzajúcimi utečencami nájdeme sa tiež osoby práce sa štítiace, ktoré budú vyhľadávať rozličné spôsoby pre získanie prostriedkov, aby si život na Slovensku zariadili pohodlnejšie, dokonca niekedy i na úkor domáceho obyvateľstva. Aby sa takéto prípady už vopred znemožnili a vylúčili z radov utečencov osoby, ktoré by po príchode naše pohostinstvo chceli zneužiť, treba už teraz urobiť potrebné opatrenia.“ Okresným náčelníkom ministerstvo nariaďovalo venovať zvýšenú pozornosť a bedlivosť v otázke utečencov a svojim bezpečnostným orgánom v okrese nariadiť prísny dozor nad správaním a chovaním sa utečencov. Delikventov ministerstvo prikazovalo „zaistiť a eskortovať do tábora pre previnivších sa utečencov, ktorý mal byť čoskoro zriadený (k jeho zriadeniu však nedošlo – *pozn. autor.*)“.¹⁷⁷

Je potrebné poznamenať, že (napriek niektorým negatívnym ohlasom) slovenské štátne podniky, ako aj súkromné firmy a viacerí živnostníci mali veľký záujem o zamestnanie utečencov. Napríklad Stavebná správa SŽ v Bratislave už 3. augusta 1944 požiadala Ústredný úrad práce MV o pridelenie 500 robotníkov – utečencov na stavbu

¹⁷⁴ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-5641/1944 prez. Utečenci z Ukrajiny, ich príchod do Kremnice – neprístopnosti.

¹⁷⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-502/1944 prez. Utečenci z Ukrajiny, príchod do kremnického okresu.

¹⁷⁶ Transport pozostával z 225 utečencov, 71 vozov, 115 koní a 5 kráv. ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-5641/1944 prez. Utečenci z Ukrajiny, ich odsun z Kremnice do tábora utečencov v Lešti.

¹⁷⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-467/1944 prez. Utečenci – evidencia.

cestného tunela pod Bratislavským hradom. Tých na uvedenú stavbu dodal Úrad práce v Žiline po etapách do 20. augusta 1944.¹⁷⁸ Početná skupina utečencov (pravdepodobne okolo 150 osôb) pracovala v utekáčskej továrni na žiarovky (okres Hnúšťa).¹⁷⁹ Počet 347 utečencov z radov lesnického personálu bol odtransportovaný na zamestnanie do Holiča. Prevládal dopyt po utečencoch – lekároch, o ktorých prejavovali záujem hlavne štátne nemocnice a špecializované ústavy. Napríklad Spolok pre liečebnú nápravu – sekretariát v Trenčíne tak vyžiadala pre Štátny ústav choromyselných 113 lekárov z radov ukrajinských utečencov.¹⁸⁰ O lekárov, ale aj zdravotnícky personál bol na Slovensku veľký záujem. Okrem uvedených počtov stavom k 28. augustu 1944 ďalších 5762 ukrajinských utečencov bolo zamestnaných v rôznych firmách stredného a západného Slovenska.

V súhrne takmer 40 % z ich celkového počtu – čo vzhľadom na veľký počet detí, osoby práceneschopné (vysoký vek, zdravotný stav atď.) a duchovné osoby – je relatívne uspokojivé, ba pomerne vysoké číslo zapojených do pracovného procesu krajiny.¹⁸¹ Navyše, bližšie nestanovený počet utečencov sa v tomto období najímala na krátkodobé sezónne, predovšetkým poľnohospodárske práce, dojednané priamo s gazdami v južných oblastiach krajiny, alebo vypomáhali pri remeselníckych prácach. Tomuto procesu napomáhala aj slovenská denná tlač vyzývajúca slovenské obyvateľstvo: „Kto potrebuje pracovné sily (rozumej z radov utečencov – *pozn. autor.*), nech sa prihlási.“¹⁸²

Kurióznym a trochu komický prípad záujmu sa dochoval v slovenských archívoch a patril mlynárovi z Oslian. Ten Úrad práce v Žiline požiadal: „Úctivé Vás prosím, keby ste mi poslali jedného chlapca z tých utečencov, čo utekajú z Poľska a z Ruska. Čítal som v Slováku, že kto potrebuje ľudí do práce, že môže dostať z týchto utečencov. Tak ja by som si žiadal a prosil takého chlapca, keby ste mi poslali, čo by sa chcel učiť mlynárstvu. Ja by som ho vzal za učňa, starého od 14 do 16 rokov, a dal by som mu všetko zaopatrenie“.¹⁸³

¹⁷⁸ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. ÚP Žilina 1940-1945, k. 11, č. 622-318-1/1944. Objednávanie robotníctva z radov utečencov č. E 685/8-1.

¹⁷⁹ CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 231.

¹⁸⁰ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 474.646/1944.dôv.

¹⁸¹ VHA Trnava, f. MNO 1939-1945 spisy dôverné 1943-1945, k. 429, č. 474.063/1944. Prehľad o ukrajinských utečencoch z 28. augusta 1944.

¹⁸² Slováč, 5. augusta 1944, s. 3.

¹⁸³ ŠA Bytča pobočka Žilina, f. ÚP Žilina 1940-1945, k. 11, č. 3176/1944. List mlynára A. Fejčara adresovaný ÚP v Žiline.

Aj Oddiel armádnych výtvarníkov (OAV) kontaktoval Hlavné vojenské veliteľstvo MNO a prejavoval záujem o niektorých utečencov. Vo svojom liste uviedol: „Vzhľadom na to, že v poslednom čase prichádzajú na Slovensko ako beženci význační výtvarníci ukrajinskej, ruskej a poľskej národnosti – medzi nimi aj Dr. Ivan Ivanec, talentovaný batalista (maliar bitevných obrazov), riaditeľ Ľvovskej umeleckej galérie a predseda ukrajinského umeleckého spolku – ktorí prosia OAV, aby im poskytol pomoc v ich pálčivej situácii a uchránil ich aspoň pred odvedením do pracovných táborov. Vzhľadom na to, že niektorí z týchto bežencov sú skutočne umelcami veľkého formátu a že ich tvorba by mohla poskytnúť cenné podnety aj pre našu umeleckú tvorbu, OAV by bol ochotný v prípade súhlasu pána ministra národnej obrany poskytnúť im v medziach svojich možností pomoc, a preto prosí pána ministra o schválenie dodatku k stanovám fondu OAV.“¹⁸⁴

Počas svojho pobytu na Slovensku sa ukrajinskí umelci z radov utečencov snažili o usporadúvanie kultúrnych podujatí pre miestne slovenské obyvateľstvo. Snáď z vďačnosti za slovenské pohostinstvo. Svedčí o tom záznam Okresného úradu v Krupine, ktorý 18. augusta 1944 vydal ukrajinskej utečenke Apolinarii Karabinevič (pôvodom z Černihova, toho času ubytovanej v Krupine) povolenie k cestovaniu vlakom do Zvolena, „za účelom vyjednávania koncertu, ktorý tam mienia usporiadať ukrajinskí utečenci“.¹⁸⁵ Podobné povolenie vydal Okresný úrad v Krupine aj koncom augusta 1944 súboru Ukrajinského národného divadla z Charkova (30 osobám), ktorí ako utečenci boli umiestnení v krupinskom okrese. Tí 28. augusta 1944 odchádzali do Banskej Štiavnice, a následne mali v úmysle cestovať aj do Banskej Bystrice so zámerom usporiadania predstavení.¹⁸⁶ Hoci je možné predpokladať, že koncert vo Zvolene sa naozaj uskutočnil, nedá sa to potvrdiť v prípade divadelných predstavení v Banskej Štiavnici a v Banskej Bystrici. Nasledujúceho dňa – 29. augusta 1944 – na strednom Slovensku totiž vypuklo Povstanie.

¹⁸⁴ VHA Trnava, f. MNO SR 1939-1945 spisy dôverné 1940-1945, k. 429, č. 475.521.Dôv.1/2-3/1944. Ukrajinskí utečenci, umelci – prijatie do OAV.

¹⁸⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1298/1944 prez. Ukrajinskí utečenci – povolenie k cestovaniu.

¹⁸⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1318/1944 prez. Ukrajinské národné divadlo z Charkova – prevádzanie divadelných predstavení.

UTEČENCI V PRIESTORE A VÍRE SNP

Od začiatku augusta utečenci po etapách prichádzali do priestorov bývalého vojenského výcvikového strediska Lešť, premenovaného na Tábor v Oremovom Laze.¹⁸⁷ Veliteľom tohto výcvikového strediska sa 1. januára 1944 stal mjr. del. Alexander Korda. Od príchodu tohto veliteľa do výcvikového strediska sa Oremov Laz stal ohniskom priprav na Povstanie pre celé okolie, ale hlavne pre obec Pliešovce.¹⁸⁸ S príchodom utečencov slovenské vojenské jednotky boli už 19. augusta 1944 z tábora odvedené. Sám A. Korda, okrem navonok plnenia si svojich povinností a ilegálnych priprav Povstania, sa musel navyše starať o tisícku utečencov a zabezpečovať ich životné potreby.¹⁸⁹ To v podstate komplikovalo prípravy Povstania v takzvanej „pliešovskej skupine“, ktorá mala zabezpečovať južné priestory povstaleckého pásma. To budí dojem, že príchod utečencov do určitej miery komplikoval a ovplyvnil záverečný (najviac dôležitý) vývoj priprav SNP v južnom priestore stredného Slovenska. Nasvedčuje tomu aj citát zo spomienok plk. Milana Poláka na prípravy Povstania v armáde: „...Boli to naše ťahy na šachovnici, ale prišli aj protiťahy. Robili ich čatlošovci, páni, ktorí čosi „šípili“ alebo z čírej tuposti prisluhovali. A tak prišiel Golian, obzvlášť nahnevaný, so správou, že Čatloš ponúkol Lešť na umiestnenie 30 000 Ukrajincov, ktorých evakuoval pred ČA. Bola to zlá správa, nakoľko Lešť bol v pláne naším oporným bodom. Teraz tam budú miesto našich tisíce nespoľahlivých i ozbrojených ľudí“.¹⁹⁰

Ako je všeobecne známe, SNP začalo vyhlásením podplukovníka Jána Goliana 29. augusta 1944 v druhom nevýhodnejšom variante – ako obrana územia pred nemeckou okupáciou. V tomto čase však ešte neboli ukončené všetky hospodárske, a hlavne vojenské prípravy. Povstalecké územie s rozlohou 20 000 km² a s približne 1 700 000 obyvateľmi spočiatku zaberalo viac ako polovicu rozlohy vtedajšej Slovenskej republiky, no pod tlakom nemeckých vojsk sa toto územie rýchlo zmenšovalo a začiatkom októbra už dosahovalo ledva jednu tretinu. Až

¹⁸⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Zvolen 1923-1945, k. 249, č. D-2148/1944 adm. Nariadenie OÚ v Modrom Kameni.

¹⁸⁸ ŠAJBAN, Juraj: Povstanie v Pliešovciach. In: Zborník Múzea SNP I. Banská Bystrica 1966, s. 77.

¹⁸⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1230/1944 prez. Záznam o porade na OÚ v Krupine zo 7. augusta 1944.

¹⁹⁰ Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Zost. Vilém Prečan. Bratislava 1965, s. 1072.

do generálnej ofenzívy gen. Hermana Höfleho však existovalo ako samostatná administratívno-štátna jednotka s fungujúcou štátnou správou. Povstanie na strednom Slovensku znamenalo zároveň zásadný zlom vo vývoji republiky. „Jej územím sa od tejto chvíle tiahla frontová línia, ktorá oddeľovala dva štáty, ktorých existencia či legalita sa navzájom vylučovala. Väčšina územia Slovenska (vrátane komunikačne odrezaného východu republiky) sa tak ocitla mimo mocenskej kontroly bratislavskej vlády a až v súvislosti s vojenským postupom nemeckých protipovstaleckých jednotiek sa územie štátu začalo opäť vracat' pod jej zvrchovanosť. V tom istom čase však už začal z územia štátu ukrajsť postupujúci front.“¹⁹¹

Po 29. auguste 1944 pre utečencov, ktorí zapadli do povstaleckého priestoru, ako uviedol B. Chňoupek, „nastali divé časy“. Slovenská jednotka, ktorá strážila Oremov Laz prešla k povstalcom. Odvtedy boli vlastne bez ochrany, žili v neustálom strachu a hladovali. Ich baraky prehľadávali partizáni. Hľadali zbrane a jedlo. Sovietski partizáni im navrhovali, aby sa vrátili domov. Mladých nabádali, aby sa k nim pridali, čo (podľa B. Chňoupeka) mnohí aj spravili,¹⁹² hoci je to podľa nášho názoru prinajmenšom diskutabilné. Podobná situácia sa odohrávala aj v iných obciach a okresoch. Boli hlásené prípady, keď sovietski partizáni odoberali utečencom veci, potravu, doklady,¹⁹³ šikanovali ich a dokonca násilne odvliekli so sebou. Jeden z takých prípadov sa odohral v Horných Rykynčiciach (okres Krupina). Tunajší notár začiatkom októbra 1944 hlásil, že ruskí a ukrajinskí partizáni rabujú utečencov ubytovaných v obci a aj domácich obyvateľov. Upozorňoval, že partizáni násilím odvieďli aj dvoch utečencov, ktorí sa do obce už viacej nevrátili. Okresný úrad v Krupine prosil o povolenie predat' na verejnej dražbe batožinu odvečených ukrajinských utečencov, čím si mali uhradiť niektoré výdavky spojené s ubytovaním a stravovaním utečencov.¹⁹⁴ Ako nasvedčujú dobové dokumenty,

¹⁹¹ PODOLEC, O.: Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu), s. 15.

¹⁹² CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 230-231.

¹⁹³ Vyplyva to aj z potvrdenia vydaného Notárskym úradom (NÚ) v Krupine jednému z ukrajinských utečencov: „Podpísaný dosvedčujem, že ukrajinský utečenec Nikolaj Novochatskyj sa v meste Krupina odo dňa 9. augusta 1944 zdržuje so svojou rodinou. Menovanému osobné doklady boli odňaté partizánskym veliteľom. Toto potvrdenie vydáva sa za cieľom potvrdenia totožnosti na základe tunajších záznamov.“ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, bez č., prez. Hlásenie NÚ v Krupine z 23. októbra 1944.

¹⁹⁴ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 569, č. D1-2331/1944 prez. Hlásenie NÚ v Horných Rykynčiciach z 9. októbra 1944.

niektorí utečenci po potlačení Povstania zostali nezvestní, a je možné predpokladať, že boli aj zabití.¹⁹⁵

Niektoré archívne dokumenty poukazujú na to, že „ukrajinskí utečenci, umiestnení na Slovensku v pohraničných obciach (južného Slovenska – *pozn. autor.*), v prvé dni prevratu pútekali do Maďarska. V Rožňave je 50 rodín takýchto utečencov. Tvrdia, že utekajú pred partizánmi a vypovedajú, že boli na Slovensku partizánmi mučení“.¹⁹⁶ Prípady útekov utečencov do Maďarska potvrdzujú aj ďalšie zdroje. V septembri 1944 četnícka stanica v Stredných Plachtinciach (okres Modrý Kameň) v jednom z hlásení uviedla, že „zo 161 ukrajinských utečencov, ktorí boli pridelení do nášho obvodu, boli odtransportovaní len 33 [...] ostatní v nočnom čase ušli ilegálne do Maďarska“.¹⁹⁷ Jednoducho si zachraňovali holú existenciu v obavách zo stretnutia so sovietskymi partizánmi či „červenými Slovákmi“ (tak sa ich pohyb stával neprehľadným a nekoordinovaným). Týchto sa obávali najviac, a nie bezdôvodne – totiž „pre partizánov a ich komisárov bol každý, kto utekal pred boľševikmi, fašista a triedny nepriateľ“.¹⁹⁸

V priebehu septembra 1944 sa prihodilo viacero tragédií aj ukrajinským utečencom v okrese Poprad. Na konkrétny prípad fyzickej likvidácie utečencov v Lučivnej na stránkach istej publikácie spomína Dušan Jamriška: „V dvoch prípadoch bol som očitým svedkom likvidácie ukrajinských utečencov. V prvom prípade šlo o jedného Ukrajinca, ktorého vypočúval sám kapitán Tichonov (Piotr Sergejevič Tichonov, ruský veliteľ partizánskeho oddielu – *pozn. autor.*). Keď sa kapitán Tichonov opýtal utečenca, prečo uteká pred sovietskou armádou, ten mu odpovedal, že hľadá svoju ženu, ktorá odišla z Ukrajiny a je niekde pri Spišskej Novej Vsi. Pri prehliadke osobných dokladov našiel kapitán Tichonov u neho osobný zápisník, v ktorom boli adresy spišských Nemcov. To potom stačilo, aby ho kapitán Tichonov nechal zlikvidovať. Nepomohlo mu ani prosenie kľačiac na kolenách. V druhom prípade šlo o skupinu troch Ukrajincov, utečencov, ktorí prišli na Oravu na malom rebrináku ťahanom jedným koňom. Pri

¹⁹⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 569, č. D1-2372/1944 prez. Nezvestné osoby v území predtým obsadenom partizánmi.

¹⁹⁶ VHA Trnava, f. Zbierka OVDS, k. 22, č. 872/1944. Hlásenie spravodajského oddelenia Veliteľstva československej armády na Slovensku č. 50.132.dôv.sprav.1944.

¹⁹⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Veľký Krtíš, f. OÚ Modrý Kameň 1923-1944, k. 64-67, č. D1-6/1944 prez. Situačné správy (1944).

¹⁹⁸ VNUK, František: Katynské lesíky na Slovensku. In: Horúce témy. Zost. Čomaj, J. Bratislava 1991, s. 41.

vypočúvaní týchto som síce nebol, ale videl som ich útek z pivnice, kam boli po výsluchu zatvorení. Vo vhodnej chvíli, keď strážca zašiel za roh budovy, vyskočili za sebou oknom a vbehli do lesa. Boli len v spodnej bielizni, ktorá bola celá červená od krvi. Útek však spozorovali partizáni, ktorí ihneď začali paľbu zo samopalov. Videl som, ako dvaja utečenci padli, boli zabití, tretí utiekol.“¹⁹⁹

V súvislosti s utečencami v priestore pôsobenia SNP existuje pozoruhodný údaj ohľadom masakra jednej skupiny ukrajinských utečencov na železničnej stanici v Tomášovciach. Údajne sovietskymi partizánmi tu bolo zmasakrovaných až 68 ukrajinských utečencov.²⁰⁰

Na druhej strane, boli hlásené prípady, keď ukrajinskí utečenci dobrovoľne vstupovali do partizánskych oddielov. Napríklad Ing. Alexander Kyjašev po vojne vypovedal, že v septembri 1944 na príkaz miestneho národného výboru a posádkového veliteľstva organizoval v Tisovci ukrajinských utečencov do partizánskych oddielov kpt. Jegorova a kpt. N. Rogana. Menovaný dokonca uvádza, že úloha bola mimoriadne zdarne ukončená – do 18. septembra 1944 „prihláška bola 100 % a okolo 50 % dokonca pre nespôsobilosť nebola prijatá“.²⁰¹ S ohľadom na to, že A. Kyjaševovi po vojne išlo o osvedčenie o národnej a politickej spôsobilosti, je možné tento údaj považovať za pochybný. Pravdepodobnejšie však znie hlásenie Četníckej stanice Pitelová v okrese Kremnica: „Oznamujem, že v obvode tunajšej stanice, t. j. v obci Stará Kremnička, nachádzajúci sa ukrajinskí utečenci prihlásili sa k partizánskemu hnutiu u Asistenčného oddielu 3. peš. pluku vo Svätom Kríži n/Hr., ktorý však ich odkázal na miestny Národný výbor s tým, že sú zamestnaní. U týchto tunajšia četnícka stanica vykonala domovú a osobnú prehliadku po zbraniach, ale u žiadneho žiadna zbraň nebola nájdená. Menovaní sú stále pozorovaní

¹⁹⁹ LANGER, Juraj – MLYNARČÍK, Jozef: Protifašistický odboj na Orave. Banská Bystrica 1967, s. 64.

²⁰⁰ Pozri VNUK, F.: Katynské lesíky na Slovensku, s. 41. Z dochovaných archívnych dokumentov vyplýva, že k dátumu 14. august 1944 Okresný úrad v Lovinobani plánoval do obvodu Notárskeho úradu v Tomášovciach odsunúť na ubytovanie celkovo 300 ukrajinských utečencov – z toho do Tomášoviec 200, Točnice a Vidiny po 50 osôb (ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Tomášovce 1932-1944, k 5, č. 125/1944 prez.). Presný počet haličských utečencov ubytovaných v obci Tomášovce a ich ďalší osud po vypuknutí SNP dobové dokumenty nezachytávajú, a preto skutočnosť udajného masakra zostáva otvorenou pre ďalší výskum.

²⁰¹ ŠA Banská Bystrica pobočka Rimavská Sobota, f. ObNÚ Tisovec 1924-1945, k. 13, č. 1903/1945 adm. Činnosť Ing. A. Kyjaševa počas SNP pri organizovaní ukrajinských utečencov do partizánskych oddielov kpt. Jegorova a v partizánskom otriade kpt. N. Roganova.

a dosiaľ nebolo proti nim nič závažného zistené. Súčasne sú menovaní neustále pozorovaní ruským partizánskym oddielom.“²⁰²

O utečencov sa podrobne zaujímal predovšetkým povstalecká Slovenská národná rada (SNR) v Banskej Bystrici, pre ktorú tento živel nachádzajúci sa na povstaleckom území bol nebezpečným precedensom. Z tohto dôvodu Povereníctvo pre veci vnútorné vyzývalo okresné úrady na území „oslobodeného“ Slovenska, aby dodatočne skontrolovali utečencov ohľadom prechovávaní a držania zbraní. „Správy dochádzajúce Povereníctvu pre veci vnútorné o ukrajinských, ruských a poľských utečencoch nasvedčujú tomu, že pri registrácii týchto utečencov nebola zo strany úradov venovaná pozornosť zbrani, ktoré títo utečenci niesli so sebou. Pre udržanie verejnej bezpečnosti je bezpodmienečne potrebné, aby títo utečenci odovzdali, respektíve aby im bola odobratá zbraň, ktorú majú.“²⁰³ Prezídium Župného úradu v Banskej Bystrici nariadenie SNR doplnilo v tom zmysle, aby sa po prípadnom odzbrojení uvedených utečencov postarali o ich čím skoršie dopravenie za hranice „Československej republiky“. Zostať mohli len tí utečenci, ktorých členovia sa zapojili „do nášho partizánskeho hnutia“.²⁰⁴ Okrem toho Povereníctvo rozkázalo previesť konfiškáciu konských záprahov a motorových vozidiel utečencov.²⁰⁵

Na základe vyššie uvedených rozkazov na viacerých miestach povstaleckého územia, do ktorého mimo svojej vôle zapadli utečenci, miestne úrady s pomocou ozbrojených zložiek uskutočnili prehliadky ubikácií a batožiny utečencov. V skutočnosti žiadne zbrane nenašli (aspoň tomu nenasvedčujú žiadne dochované a dostupné archíválie), objavili však veľa užitočného materiálu, ktorý bol utečencom bez náhrady skonfiškovaný. K takémuto nakladaniu s majetkom utečencov došlo v priestore bývalého židovského tábora na Ficberku v katastri mesta Krupina pri Kameňolome, v ktorom bolo toho času ubytovaných

²⁰² ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-467/1944 prez. Hlásenie četníckej stanice Pitelová č. 212.dôv./1944.

²⁰³ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-467/1944 prez. Nariadenie Povereníctva pre veci vnútorné SNR č. 37/1944 z dňa 11. septembra 1944.

²⁰⁴ ŠA Banská Bystrica, f. Pohronska župa II 1940-1945, k. 48, č. 2804/1944. Obežník Župného úradu v Banskej Bystrici č. 2804/1944.

²⁰⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 569, č. D1-2266/1944 prez. Zaistenie koní a postrojov ukrajinských utečencov.

178 ukrajinských utečencov. Tí, navyše, boli postavení pod stály dohľad miestneho četníctva.²⁰⁶

SNR sa počas svojho pôsobenia v Banskej Bystrici zároveň stále usilovala o zistenie presných počtov utečencov rozmiestnených v povstaleckom priestore a o ich dôkladné zmapovanie, o čom svedčia jej viaceré nariadenia a obežníky.²⁰⁷ Dňa 21. septembra 1944 povereník vnútra Dr. G. Husák prikázal: „Pokiaľ sú potrební a nie sú nebezpeční v dnešných pomeroch, zaradíte ich do miestneho pracovného procesu (k jednotlivcom, podnikom, verejne prospešným prácam) a postavte ich pod stály četnícky dozor. Ostatných (t. j. všetkých nezaradených do pracovného procesu) utečencov ako aj vandrákov a podobných šupujte z obvodu svojho okresu smerom na Bratislavu.“²⁰⁸ O niekoľko dní neskôr však nariadil „zastaviť ihneď šupovanie“ utečencov. Ešte raz upozorňoval na zamestnanie utečencov v okresoch. „Utečencov, ktorých nijakým spôsobom nebudete môcť zamestnať a vyživovať, alebo by boli osobne v dnešných pomeroch vo Vašom okrese z dôvodov verejného záujmu veľmi nebezpeční, pošlite pod prísny dozor na Oremláz, železničná stanica Pliešovce-Sása, cez Zvolen. Pred naložením na vlak alebo šupovaním oznámte písomne alebo telefonogramom tunajšiemu povereníctvu počet osôb.“²⁰⁹

²⁰⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 569, č. D-2258/1944, D-2277/1944, D-2356/1944. Hlásenia veliteľa četníckej expozitúry a bývalého komisára pracovného tábora pre Židov v Krupine.

²⁰⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divín 1924-1944, k. 5, č. 211/1944dôv., prez. Obežník SNR Povereníctva pre veci vnútorné č. 615/1944/II.

²⁰⁸ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-467/1944 prez. Nariadenie Povereníctva pre veci vnútorné SNR č. 167/1944/IV z 21. septembra 1944.

²⁰⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Kremnica, f. OÚ Kremnica 1923-1945, k. 64, č. D1-467/1944 prez. Nariadenie Povereníctva pre veci vnútorné SNR č. 312/IV/1944 z 27. septembra 1944.

14. WAFFEN-GRENADIER DIVISION DER SS (GALIZIEN № 1) NA SLOVENSKU

V procese vojenského potlačania Povstania na strednom Slovensku bola na rozkaz samotného veliteľa SS Heinricha Himmlera (z 28. septembra 1944) z vojenského výcvikového priestoru Neuhammer v Sliezsku presunutá na územie republiky aj 14. haličská divízia SS.²¹⁰ Ďalším rozkazom bolo veliteľstvu divízie nariadené urýchlene zostaviť jednu bojovú skupinu (*Kampfgruppe*) v sile zosilneného práporu a premiestiť ju do Bratislavy na podriadenie nemeckému veliteľovi (generálovi) na Slovensku. Bola určená na boj proti povstalcovi – v nemeckom ponímaní „bandám“. Do tejto bojovej skupiny divízne veliteľstvo vyčlenilo jeden z práporov 29. pluku, dve rotы vyzbrojené protitankovou zbraňou, dve rotы ženistov, čatu prieskumnú, spojovaciu a čatu bojového zabezpečenia ako aj batériu ľahkého delostrelectva.²¹¹ Skupinu tvorilo 900 vojakov a dôstojníkov a bola pomenovaná podľa svojho veliteľa SS-Obersturmbannführera Karla Wildnera, ktorý predtým ako slovenský Nemec slúžil v hodnosti vyššieho dôstojníka v slovenskej armáde.²¹² Väčšina príslušníkov 14. haličskej divízie SS sa do tejto bojovej skupiny prihlásila dobrovoľne aj preto, lebo vedeli, že na Slovensku je veľká skupina ukrajinských utečencov.²¹³ Ako uviedol historik K. Fremal – domnievali sa, a celkom správne, že medzi nimi nájdu aj svojich príbuzných a rodinných príslušníkov.²¹⁴

Dňa 29. septembra 1944, t. j. v priebehu 24 hodín od vydania rozkazu, sa Wildnerova bojová skupina vyložila z troch transportov na železničnej stanici v Zemianskych Kostolnoch,²¹⁵ kde sa na rozkaz veliteľa nemeckých okupačných vojsk na Slovensku mala zapojiť do vyčistenia južného pásma (v priestoroch Žarnovica – Banská Štiavnica –

²¹⁰ FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 392.

²¹¹ ČUJEV, Sergej: Ukrajinskij legion. Moskva 2006, s. 414. Porovnaj PREČAN, Vilém: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko 1944. Bratislava 1971, s. 229, 230 a 289.

²¹² SCHVARC, Michal: Die Beteiligung der Waffen-SS – Formationen bei der Niederschlagung des Slowakischen Nationalaufstandes. Referát prednesený na seminári v Bernriede 21. marca 2005. Nepublikovaný rukopis, s. 12.

²¹³ POBIHUŠČYJ-REN, Jevhen: Mozajika mojih spomyniv. [online]. München - London, 1982. [citované 30. júl 2006]. III. časť. V dyviziji „Halyčyna“. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/ren/r316.html>. Tiež LAZURKO, Roman: Na šľachach Evropy. [online]. Chicago 1971. [citované 19. apríl 2006]. 6. časť. Slovaččyna. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/lazurko/r06.html>

²¹⁴ FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 392.

²¹⁵ CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 230; KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 - 1945, s. 143.

Krupina – Zvolen) od povstaleckých jednotiek.²¹⁶ Nasledujúceho dňa (30. septembra 1944) sa Wildnerova skupina presunula z Oslían cez Pílu smerom na Žarnovicu do blízkosti bojovej skupiny SS Schill (*Kampfgruppe Schill*) – najelitnejšej nemeckej jednotky, ktorá sa prebýjala Pohroním, v uvedenom priestore sa s ňou spojila, a zároveň sa jej veliteľsky podriadila.²¹⁷ Počas prvého prechodu boli wildnerovci ostreľovaní partizánmi z mínometov, ale z prestrelky vyšli bez vážnejších strát.²¹⁸

Skupiny Schill a Wildner spoločne dobyli Žarnovicu. V ďalších dňoch útočili údolím Hrona na oddiely 3. taktickej skupiny „Gerlach“ 1. československej armády, dobyli Svätý Kríž, zviazli ťažký boj o Vyhne, obsadili Banskú Štiavnicu, Banskú Belú a Kozelník. Dňa 18. októbra 1944 spoločne dobyli Krupinu a obrátili sa na sever – na Babinú, Pliešovce, Sásu a Zvolen.²¹⁹

Počas krvavej vojenskej expedície narazili wildnerovci na ukrajinských utečencov – svojich rodákov aj príbuzných, vo veľkom množstve umiestnených v tomto priestore. Jeden z takýchto prípadov popisuje vo svojej knihe B. Chňoupek: „Časť štábu, ktorý zostal v Krupine, čakalo prekvapenie. Okolo polnoci nemecká hliadka predviedla dvoch mužov, jedného s mliečnikom v ruke. Predstavili sa ako Ukrajinci z Haliče, farár Levický a Dmitrij Osadčuk. Vypovedali, že sú z vojenského tábora Oremov Laz, kde žijú desiatky haličských rodín, mnohí z nich príbuzní vojakov z divízie SS Galizien. Tábor spočiatku strážila slovenská jednotka, prešla však k partizánom. Odtedy sú bez ochrany, žijú v neustálom strachu a o hlade. Ich baraky prehľadávali raz sovietski, raz slovenskí partizáni, vznikla aj prestrelka s nemeckými tankami, boli aj mŕtvi.“ Svojim rodákom vyrozprávali, ako prišli na Slovensko, ako dostali prácu – „podajedni u gazdov, druhí v hore, mnohí nastúpili do utekáčskej továrne na žiarovky“. Keď vypuklo Povstanie, viacerých odrazu začali sústredovať, respektíve internovať na Oremovom Laze. „Cestou stretli dva podobné transporty krajanov, ktorých viezli nevedno kam. Nastali divé časy. [...] Až jedného daždivého dňa sa zjavila nemecká hliadka a od nej sa dozvedeli,

²¹⁶ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko 1944, s. 152. Tiež KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945, s. 143-145.

²¹⁷ Vo večernom hlásení nemeckého veliteľa na Slovensku z 28. septembra sa doslova uvádza: „Skupina SS Schill dostala v priebehu dňa zosilnený prápor 14. SS granátnickej divízie Halič Nr. 1.“ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko 1944, s. 549.

²¹⁸ ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 414.

²¹⁹ KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945, s. 143; CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 230.

že Krupinu dobyli Nemci. [...] V zúfalstve sa vydali na cestu do Krupiny, akoby kúpiť mlieko pre deti... Prosili o rýchlu pomoc; môže sa stať najhoršie. Štáb vyslal na Oremov Laz tri tanky a štyridsať vojakov. Na druhý deň večer sa vrátili. S nimi na vozoch stovky utečencov. Umiestnili ich v barakoch neďaleko kameňolomu. Začiatkom novembra ich previezli do Bratislavy.“ Nie všetci však mali také šťastie ako oni – konštatoval B. Chňoupek.²²⁰

Medzitým po obsadení Babinej,²²¹ haličská bojová skupina vedená pplk. Wildnerom pokračovala v ťažkých bojoch o Zvolen a Banskú Bystricu.²²² Ukrajinskí vojaci bojovali s osobitným nasadením, najmä keď sa dopočuli, že „bolševickí partizáni“ zajali veľa rodín ukrajinských utečencov, ktoré bolo treba zachraňovať.²²³ Haličania dokonca medzi prvými vstúpili 27. októbra 1944 do Banskej Bystrice a 30. októbra 1944 víťazne stáli na banskobystrickom námestí, kde prezident Jozef Tiso slúžil „ďakovnú omšu“, rečnil generál H. Höfle a zúčastnili sa aj prehliadky všetkých vojenských jednotiek, ktoré prispeli k porážke povstalcov.²²⁴ Mnohých dekorovali nemeckými vojnovými vyznamenaniami za odvahu a bojové zásluhy.²²⁵

Práve v Banskej Bystrici Wildnerovi vojaci oslobodili jednu skupinu ukrajinských utečencov zadržovaných slovenskými povstalcami. Na túto epizódu spomína J. Tys-Krochmaľuk na stránkach svojej publikácie: „O 9. hod. [29. októbra 1944] náš oddiel, bez strát na životoch, vošiel do mesta. Všade skupiny zajatcov. Mnoho „skutočných“ bolševikov, komisárov, enkavedistov. Naraz počujem výkriky. Akýsi ľudia dobehajú k nám. Sú to naši – utečenci. Dávajú jedlo, pitie našim vojakom, plačú a objímajú sa. Prichádzam k nim. Ľudí sa nazbieralo veľa. Hovoria, ako im bolševici sľubovali šťastný život, ale na inom svete. Na toto všetko pozerajú zajatí bolševickí komisári. Prijemne im nie je. Pozerám do moskovských tvarí enkavedistov. Ženy

²²⁰ CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 230-232.

²²¹ Hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensku uvádza, že „zosilnený prápor zo 14. SS. divízie Halič pridelený skupine Schill dobyl Babinú 18. októbra 1944“. PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko, s. 232.

²²² HRONSKÝ, Marián: Generálny útok okupačných vojsk. In: Ľud, roč. 26, 1974, č. 178, s. 4.

²²³ CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 230.

²²⁴ ŠMIHULA, D.: Orientácia na ruskú alternatívu. Rusi a Ukrajinci na Slovensku, s. 13, aj PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 789.

²²⁵ CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 233.

**Generál H. Höfle a prezident Slovenskej republiky J. Tiso na
banskobystrickom námestí (30. októbra 1944)**

Zdroj: AXWORTHY, M. W.: *Axis Slovakia. Hitler's Slavic Wedge 1938-1945*. New York 2002.

**Prezident J. Tiso na banskobystrickom námestí vyznamenáva
vojenské jednotky, ktorí potlačili SNP (30. októbra 1944)**

Zdroj: KLIMENT, CH. K – NAKLÁDAL, B.: *Slovenská armáda 1939 – 1945*. Praha 2006.

rozprávajú, ako sa im vyhrážali – „My vám dáme Ukrajinu!“ . A teraz tu stoja so spustenými očami. Všetkým je známe, čo s nimi bude.“²²⁶

V miestach, kde wildnerovci stretli svojich rodákov – utečencov vyvíjali úsilie na ich ochranu a podľa možností aj na presun do bezpečnejších miest, mimo bojových pásiem a dosahu partizánov. Napríklad na základe rozkazu Veliteľstva nemeckej brannej moci v Krupine v dňoch 24. – 28. októbra 1944 boli všetci ukrajinskí utečenci z obcí okresu prepravovaní do mesta (barakový tábor). Následne každá obec, kde sa utečenci nachádzali, bola povinná 28. októbra 1944 dodať dostatočný počet konských záprahov, s pomocou ktorých mali byť utečenci dopravení do obce Žemberovce. Tam sa ich mal ujať Okresný úrad v Banskej Štiavnici a postarať sa o ich ďalšie dopravenie do Bratislavy.²²⁷ Niektoré jednotky ukrajinskej divízie SS boli nápomocné Veliteľstvu nemeckej brannej moci v Krupine – pomáhali im evakuovať utečencov z prifrontového pásma do Bratislavy, z ktorej následne odchádzali do Rakúska alebo Nemecka.²²⁸ Podobná situácia sa odohrávala aj v iných okresoch na Slovensku. Utečenci boli sústreďovaní obvykle do okresného mesta, odkiaľ ich organizovane prepravovali do Bratislavy.²²⁹

Medzitým aj ostatná časť 14. haličskej divízie SS dorazila na Slovensko.²³⁰ Vo večernom pravidelnom hlásení nemeckého veliteľa na Slovensku z 8. októbra 1944 sa hovorilo o tom, že 14. divízia granátnikov zbraní SS sa presunula do priestoru Žiliny: „V týchto dňoch divízia v plnom počte 286 dôstojníkov, 13 999 poddôstojníkov a vojakov dosiahla Slovensko.“²³¹ Začala sa situovať na Považí. Veliteľstvo nemeckých okupačných vojsk na Slovensku rozhodlo, že 14. haličská divízia SS prevezme kontrolu priestoru, ktorú doteraz vykonávala 178. divízia pancierových granátnikov „Tatra“, čím umožní

²²⁶ TYS-KROCHMALUK, Jurij: Ščodennyk nacional'noho heroja Seleпка Lavočky. [online]. Buenos-Ayres, 1954. [citované 30. júl 2006]. III. časť. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/selepko/part4.html>.

²²⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95-96, bez č., prez. Súbor písomností o odtransportovaní ukrajinských a poľských utečencov zo Slovenska do Nemecka.

²²⁸ CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 237.

²²⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ObNÚ Divin 1924-1944, k. 5, č. 221/1944 prez.

²³⁰ Zaujímavý je v tejto súvislosti postreh jedného z vojakov divízie, ktorý ohľadom situácie na Slovensku vo svojich neskorších spomienkach uviedol: „Z našich vagónov sme mohli vidieť ako Slováci viezli na trh hydinu, teľatá, ovce a dokonca aj ošípané – a to vtedy, keď celá Európa ťažko hladovala.“ LAZURKO, Roman: Na šľachach Jevropy. [online]. Chicago 1971. [citované 19. apríl 2006]. 6. časť. Slovaččina. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/lazurko/r06.html>

²³¹ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko, s. 554, 557.

jej hlbšie nasadenie proti slovenským povstalcom.²³² Štáb 14. haličskej divízie SS sa spolu so spojarmi, administratívnymi oddielmi a záložným bataliónom usadil v Žiline. Veliteľstvo 29. pešieho pluku so štábom sídlilo v Kysuckom Novom Meste, 30. pešieho pluku vo Veľkej Bytči, 31. pešieho pluku v Turčianskom Sv. Martine, 14. delostreleckého pluku v Považskej Bystrici a prieskumného oddielu v Rajci. 14. náhradný výcvikovo-záložný pluk sa rozmiestnil v Čadci, protitankový prápor v Martine, ženijný batalión vo Vrútkach.²³³

Okrem uvedených miest sa do 12. októbra 1944 jednotky divízie rozmiestnili aj v Ružomberku, Dolnom Kubíne, Terchovej, Svätom Ďure, vo Vrútkach, v Sklabinskom Podzámku, Rakovej a Kolároviaciach.²³⁴ Oddiely 14. SS divízie „Halič“ kryli chrbát 178. divízii „Tatra“ útočiacej na doliny a hrebene Malej a Veľkej Fatry a neskôr aj trestaneckej brigáde SS Dirlwanger (*SS-Sturmbrigade Dirlwanger*).²³⁵ Okrem toho vyvíjali bojovú zabezpečovaciu činnosť a protipartizánske akcie na Orave, strednom Považí, Kysuciach, na Liptove a v Turci.

Bojovú činnosť začali jednotky divízie už 14. októbra 1944. Podľa hlásení nemeckého generála v Bratislave – „s dobrým úspechom uskutočnila [divízia] v celom priestore niekoľko trestných výprav stíhacích oddielov“, čím spôsobila „odchod silných skupín bánd smerom na protektorátnu hranicu“.²³⁶ Podobne aj okresný náčelník v Kysuckom Novom Meste konštatoval: „Od príchodu ukrajinských dobrovoľníkov sa značne zlepšili, najmä v tých obciach, ktoré boli sústavne partizánmi prepadávané, politické pomery. Nemecké vojenské veliteľstvo, ktoré došlo s ukrajinskými dobrovoľníkmi do sídla okresu, ihneď menšie jednotky dislokovalo do obcí, kde bola verejná bezpečnosť ohrozená, a tak postupne malo nemecké veliteľstvo obsadené dôležité miesta v okrese. Týmto bolo už zabránené prenikaniu

²³² HEIKE, Wolf-Ditrich: Ukrajins'ka Dyvizija „Halyčyna“. [online]. Toronto – Paris – München 1970. [citované 21. január 2006]. 7. časť. Na Slovačyni. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/heike/r07.html>

²³³ ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 416; SCHVARC, M.: Die Beteiligung der Waffen-SS – Formationen bei der Niederschlagung des Slowakischen Nationalaufstandes. Rukopis, s. 12.

²³⁴ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 669.

²³⁵ 178. divízia Tatra útočila v smere Žilina – Rajec – Kunerad, Čremošné – Malý Šturec – Banská Bystrica. Brigáda SS Dirlwanger v smere Ružomberok – Biely Potok – Liptovská Osada – Korytnica – Donovaly – Banská Bystrica a v smere Liptovské Revúce – Veľký Šturec – Banská Bystrica. FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 394-395. Pozri tiež UHRIN, Marián: Bojové akcie 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika v roku 1944. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica 2006, s. 69-82.

²³⁶ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 695, 705.

partizánov do obcí. Nemecké veliteľstvo zo dňa na deň robí menšími jednotkami výpady proti partizánom, zdržujúcim sa v horách a na kopaniciach, takže partizáni nie sú si istí, kde nemecké jednotky robia výpady proti nim.²³⁷

Na rozkaz generála H. Höfleho z 15. októbra 1944 veliteľstvo 14. haličskej divízie SS v Žiline sformovalo aj druhú bojovú skupinu, úlohou ktorej bolo útočiť v smere Kráľova Lehota – Malužiná – Čertovica na Brezno.²³⁸ Bojovej skupine v sile jedného pluku (tri zosilnené prápory v počte 1300 dôstojníkov a vojakov) velil SS-Hauptsturmführer Fridrich Wittenmayer.²³⁹ V dňoch 17. a 18. októbra 1944 jednotky tejto bojovej skupiny čistili od povstalcov priestor v okolí Liptovskej Porúbky a Kráľovej Lehoty a 19. októbra 1944 jedna zosilnená rota nadviazala spojenie s nemeckým pancierovým vlakom armádnej skupiny „A“, ktorý toho času stál pri Štrbe.²⁴⁰ Dňa 26. októbra 1944 Wittenmayerova skupina obsadila Niš, čím uvoľnila cestu Ružomberok – Poprad. „Ukrajinskí dobrovoľníci 14. SS divízie granátnikov, ktorí tu boli nasadení, výborne bojovali,“ – zdôrazňovalo sa v hlásení nemeckého generála. V nasledujúcich dňoch skupina „čistila od bánd dediny, ktoré ležia na sever a na juh od hradskej Ružomberok – Poprad a zmocnila sa okrem mnohých muničných a potravinových skladov aj cennej koristi v podobe ľahkých a ťažkých zbraní“.²⁴¹ Týmto v podstate 14. haličská divízia SS zabezpečila a pevne kontrolovala celý priestor severného Slovenska od Púchova po Poprad. Zároveň bola vytvorená aj tretia bojová skupina (okolo 20. októbra 1944), ktorá mala bojovať proti partizánom v okolí Ružomberka a Korytnice. Spolu s jednotkami z brigády SS Dirlewanger obsadili všetky podhorské obce pod západnými svahmi Veľkej Fatry.²⁴² Keďže sa nestretla s ozbrojeným odporom, bola v krátkom čase rozpustená.²⁴³

²³⁷ SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za mesiac október 1944.

²³⁸ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 756, 764.

²³⁹ FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 395-396, tiež ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 418-419.

²⁴⁰ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 721.

²⁴¹ PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 768, 782.

²⁴² Podľa P. Bosáka odtiaľ prenikali do Belianskej, Necpalskej, Gaderskej a Blatnickej doliny a 26. októbra 1944 sa dostali z toho smeru na cestu Banská Bystrica – Liptovská Osada v priestore Liptovských Revúc (FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 395). Viacej informácií o činnosti tretej bojovej skupiny z 14. haličskej divízie SS v slovenských zdrojoch neexistuje. Vzhľadom na jej krátku bojovú činnosť nie je známe, či bola vôbec pomenovaná.

²⁴³ ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 419.

Oddiel 14. haličskej divízie SS v pochode po Slovensku (1944)

Príslušníci Hlinkovej gardy a vojak zo 14. haličskej divízie SS v palebnom postavení (1944)

Zdroj: AXWORTHY, M. W.: *Axis Slovakia. Hitler's Slavic Wedge 1938-1945*. New York 2002.

Je potrebné zdôrazniť, že v priestore severného Slovenska sa štábu haličskej divízie podriadilo 11 iných vojenských formácií (väčšinou v sile bataliónu). V celku – spolu s výcvikovo-záložným plukom a podriadenými jednotkami – divízia mala vo svojich radoch okolo 22-tisíc ľudí. Miesta, kde boli usadené časti a oddiely divízie, boli rozdelené na bojové rajóny. Každá jednotka vo svojom rajóne bola zodpovedná za ochranu, zabezpečenie poriadku a pokoja obyvateľstva a za boj proti partizánom. Všetky „cudzíe“ jednotky, ktoré sa nachádzali v zóne zodpovednosti ukrajinských oddielov, sa mali podriaďovať ich veliteľom. Okrem protipartizánskych akcií úlohou divízie bola ochrana železničných tratí zo Sliezska smerom na Bratislavu a v smere Žilina – Ružomberok. Taktiež Ukrajinci strážili vojenské závody na Považí, zvlášť zbrojovky v Považskej Bystrici. Napriek stálym diverziám na železniciach, podľa ruského historika S. Čujeva, v oblasti činnosti divízie nebol vyhodенý ani jeden most či tunel. Keď predtým nemeckí dôstojníci neriskovali jazdiť v autách bez prikrytia silnej ochrany, tak teraz sa dalo po cestách premávať v noci a bez zábezpeky.²⁴⁴

Po prechode povstalcov na partizánsky spôsob boja obidve bojové skupiny Wildnera a Wittenmayera plnili funkciu policajno-prepadového oddielu SS a pôsobili takmer v celom bývalom povstaleckom priestore. Zasahovali trestnými výpravami a vyčisťovacími akciami proti slovenským vojakom a partizánom na celom strednom Slovensku od Žiliny po Rimavskú Sobotu. Svoju úlohu plnili príkladne, o čom svedčia aj pravidelne podávané večerné hlásenia nemeckého generála na Slovensku. Výsledkom pre divíziu úspešnej protipartizánskej bojovej činnosti bolo jej plné a úspešné samozásobovanie. Partizáni takpovediac zabezpečili divíziu všetkým tým, čo jej nemohli dať Nemci. Autá, kone, guľomety, artilériá, množstvo pechotných zbraní, munície, potravín, pohonných hmôt a výzbroje – všetko bolo získané ako trofeje.²⁴⁵ Bojové nasadenie ukrajinských príslušníkov SS na strednom Slovensku trvalo až do 15. novembra 1944.

Hoci v súčasnosti nie je presne zmapovaný rozsah a obsah trestných výprav haličských oddielov na území Slovenska, historik K. Fremal sa domnieva, že „jej príslušníci sa dopustili pri odvetných protipartizánskych, represívnych a teroristických akciách početných

²⁴⁴ ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 416-417.

²⁴⁵ Napríklad z trofejných 309 diel bol plne vyzbrojený oddiel ťažkého delostrelectva 14. haličskej divízie SS. Pozri PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 813.

zločinov, vražd a rôznych excesov“.²⁴⁶ Ďalej zdôrazňuje, že „viacerí historici o nich napísali, podrobne ich ukázali, ale treba ich konkretizovať, spresniť a podrobne spracovať. Tiež treba zdôrazniť, – dodáva – že značnú časť represívnych a teroristických akcií proti partizánom, ale najmä proti civilnému obyvateľstvu staršia odborná literatúra, pamätníci, kroniky pripisovali vlasovcom, hoci ich mali na svedomí práve príslušníci 14. SS divízie „Halič“ najmä v druhej polovici októbra 1944 po potlačení SNP a v zime 1944/1945.“²⁴⁷ Vo svojich spomienkach mu oponuje major Wolf-Ditrich Heike, náčelník štábu 14. haličskej divízie SS. Na margo toho uvádza: „Uvedomujúc, že v boji s partizánmi môže ľahko dojsť k zbytočným krutostiam voči civilnému obyvateľstvu, velenie divízie neustále sledovalo korektné vedenie boja. Prísne zakázaná bola poprava záložníkov a zajatcov. Bolo zakázané ničenie obydľí, aj keď postavenie partizánskych pozícií často viedlo k takýmto činom. Zrejme v situáciách, keď obyvateľstvo pomáhalo partizánom, bolo ťažké uniknúť nepríjemným incidentom. Za priestupky sa vždy tvrdo trestalo. Ale aj tu sa Ukrajincom začali pripisovať prečiny, aké divízia nikdy nevykonala. Velenie divízie rázne vystupovalo proti takýmto nepravdivým obvineniam.“²⁴⁸

Podľa informácií z ukrajinských a nemeckých zdrojov, medzi mužstvom divízie a slovenským obyvateľstvom existovali veľmi dobré, ba nadštandardné vzťahy, ktoré dokonca veliteľstvo divízie muselo

²⁴⁶ Plukovník Jevhen Pobihuščyj-Ren – zástupcu veliteľa 14. záložného pluku 14. haličskej divízie, vo svojom denníku pripisoval rôzne krvavé excesy voči slovenskému civilnému obyvateľstvu ako dielo rúk „cudzie“ jednotiek včlenených do divízie. „Mali sme však aj ťažkosti. Jednou z nich bola brigáda Dirlewanger. Jej mužstvo sa dopúšťalo rozličných násilností voči slovenskému obyvateľstvu, všade zanechávalo po sebe zlú povesť, a čo bolo najhoršie, brigáda bola podriadená našej divízii, čím jej zlá povesť padala aj na nás. Slovákom sa ťažko vysvetľovalo a dokazovalo, že brigáda je samostatnou vojenskou jednotkou, ktorú len dočasne prideliť k našej divízii. Podobne to bolo aj s východotureckou jednotkou. Velil jej Standartenführer SS, Nemeck (Vilhelm Hinterzatz – pozn. autor.), ktorý prijal islam, nechal sa titulovať knieža a zmenil si meno na Hárúr ar-Rašid. Jeho jednotka sa dopustila rozličných zločinov voči obyvateľstvu – a to všetko na náš účet“. CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 236. Porovnaj POBIHUŠČYJ-REN, J.: Mozajika mojih spomyniv.

Ako uvádzajú M. Lacko a P. Tesárek, formácia SS Dirlewanger bola jednou z najbizarnejších v celej vojne a rozhodne patrila medzi tie, ktoré mali tú najhoršiu povesť. Tú získala už v roku 1942 svojimi brutálnymi postupmi voči civilistom v tzv. partizánskych oblastiach – vypaľovaním a vraždením celých dedín. LACKO, Martin – TESÁREK, Pavel: 1. východomoslimský pluk SS na Slovensku (október 1944 – február 1945). Trnava 2006, s. 10-23. Pozri SCHVARC, Michal: Formácia Dirlewanger – jednotka trestancov. In: Vojenská história, 4/2003, s. 96-111.

²⁴⁷ FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 397. V otázkach teroru a represálií príslušníkov 14. haličskej divízie sa autor odvoláva na: BOSÁK, P.: Z bojových operácií na fronte SNP. Bratislava 1979, s. 123 a CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 233-236.

²⁴⁸ HEIKE, W.-D.: Ukrajinská Dyvizija „Halyčyna“.

neustále eliminovať.²⁴⁹ Podľa ďalších spomienok, hoci existoval zákaz stykať sa s civilným obyvateľstvom, nedalo sa tomu zabrániť: „Príkaz nebolo možné dodržať. Po prvé, boli sme ubytovaní medzi obyvateľstvom a po celý Boží deň sme sa stretávali. Po druhé, Slováci – milý národ a mali sme ich radi.“²⁵⁰ Aj partizáni sa snažili o nadviazanie kontaktov s ukrajinskými dobrovoľníkmi. „V priestore Žilina sa stupňuje činnosť bánd, ruský partizánsky veliteľ plukovník Popov sa pokúša propagandou všemožne rozkladať mužstvo SS divízie granátnikov (Halič č. 1).“²⁵¹ Prostredníctvom propagačnej letákovskej akcie vedenej K. K. Popovom z 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika 50 príslušníkov ukrajinskej divízie prešlo na stranu partizánov.²⁵² Podľa iného zdroja na prelome rokov 1944/1945 na Slovensku v partizánskom oddiele A. Suvorova bojovalo 63 ukrajinských dezertérov.²⁵³ Celkovo počas nasadenia divízie na Slovensku dezertovalo z jej radov 200 vojakov.²⁵⁴

Po potlačení Povstania – v novembri 1944 až v januári 1945 okrem stíhacích a represívnych protipartizánskych akcií²⁵⁵ sa príslušníci divízie zúčastňovali opevňovacích prác v kotline Turca a v údolí rieky Váh v okolí Žiliny, kde vybudovali celý rad obranných postavení. Divízia prešla reorganizáciou, dopĺňovaním mužstva,²⁵⁶ výzbroje, výcvikom a vytvorila tri samostatné bojové skupiny (proti postupujúcim vojskám sovietskej a rumunskej armády). Na rozkaz armádnej skupiny „Juh“ bola jedna jej bojová skupina (29. pluk) pod velením SS-Obersturmbannführera Deerna koncom decembra 1944 nasadená proti pravému krídlu 2. ukrajinského frontu, konkrétne proti 40. armáde v priestore Banskej Štiavnice, a to až do polovice januára 1945. Po ťažkých bojoch sa opätovne spojila s divíziou z väčšej časti

²⁴⁹ ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 419.

²⁵⁰ R. Lazurko vo svojich spomienkach uvádza aj konkrétny prípad, keď pri neskoršom presune divízie na územie Juhoslávie došlo k dezertérstvu vojaka Voronka kvôli slovenskému dievčaťu. „Možno Voronka ešte aj dnes niekde žije so svojou slečnou na Slovensku...“ – zamýšľa sa autor. LAZURKO, R.: Na šľachach Jevropy.

²⁵¹ Večerného hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensko z 23. októbra 1944. PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, s. 752.

²⁵² Potvrďuje to aj plk. J. Pobihuščyj vo svojom denníku, ktorý všetkých prebehlikov označil za Poliakov. CHŇOUPEK, B.: Banderovci, s. 233.

²⁵³ MOTYKA, G.: Ukrajínska partyzantka 1942 – 1960, s. 18-184.

²⁵⁴ ČUJEV, S.: Ukrajinskij legion, s. 421.

²⁵⁵ Pozri UHRIN, M.: Bojové akcie 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika v roku 1944, s. 81-82.

²⁵⁶ Podľa M. Tejchmana k 31. decembru 1944 dosiahla 14. haličská divízia SS počet 22-tisíc vojakov a dôstojníkov. TEJCHMAN, M.: Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky, s. 160.

rozmiestnenou v Turci a na strednom Považí.²⁵⁷ Okrem vyššie uvedenej činnosti príslušníci divízie aktívne pomáhali nemeckým a slovenským úradom pri evakuácii ukrajinských utečencov pred postupujúcim východným frontom ďalej na Západ.²⁵⁸ „Divízia podala pomocnú ruku ukrajinským utečencom na Slovensku. S pomocou vojakov a divízných transportov bola uskutočnená evakuácia ukrajinských rodín s predfrontového pásma. Takýmto spôsobom, aj keď skromne, ukrajinskí vojaci bezprostredne pomohli svojim rodákovi v ich zložitom postavení.“²⁵⁹

Sťažnosti miestneho slovenského obyvateľstva na príslušníkov 14. haličskej divízie SS boli spojené ani nie tak s ich pôsobením v priebehu októbra – decembra 1944, ako s ich odchodom začiatkom roka 1945. „V dňoch 23. – 25. januára 1945 ukrajinské vojenské jednotky na rozkaz nemeckej brannej moci pobrali miestnym občanom spolu 102 koní, asi 150 postrojov a asi 80 vozov a s týmito odišli na nové stanovište... V niektorých obciach príslušní velitelia týchto ukrajinských jednotiek odmietli vydať občanom aj bársaké potvrdenie o tom, že im kone, vozy a postroje boli prevzaté, takže gazdovia nevedia sa ničím preukázať. Toto branie koní vyvolalo medzi obyvateľstvom veľké pobúrenie a nepriateľský postoj proti nemeckej brannej moci.“ Okresný náčelník v Považskej Bystrici zároveň poznamenal, že ukrajinskí vojaci pred odchodom dopustili sa aj mnohých krádeží, pod ktorými myslel bezohľadné branie potravín a krmiva. Uviedol, že „miestna posádka v Šuji, v okrese Žilina, prišla do obcí Kardošová Vieska a Sádcečné a veliteľ tam nariadil vyhubovať, aby občania odovzdali svoje seno a slamu, ktoré potom odviezli, ale za to krmivo nezaplatili.“ Aj ďalšie správy z oblasti dislokácie vojenských oddielov sa niesli v podobnom znení. Okresný náčelník vo Veľkej Bytči hlásil, že „v dňoch 23. až 26. januára 1945 vojaci od 14. Waffen Gren. Divízie der SS, takmer vo všetkých obciach tunajšieho okresu, viacerým roľníkom násilím zobrali kone, konské postroje, povozy, pobrali krmivo pre dobytok, nevyplatili účty za potraviny a niektorých občanov ohrozovali strelbou.“ „Pomer občianstva k nemeckým vojenským jednotkám sa oproti predošlému stavu zhoršil,“ – konštatoval okresný

²⁵⁷ FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)..., s. 399.

²⁵⁸ Na pravdivosti evakuácie ukrajinských utečencov s pomocou príslušníkov 14. haličskej divízie sa zhodujú všetky citovaní ukrajinskí autori: J. Pobihušcyj-Ren, J. Tys-Krochmal'uk, R. Lazurko, W.-D. Heike.

²⁵⁹ HEIKE, W.-D.: Ukrajins'ka Dyvizija „Halyčyna“.

náčelník v Kysuckom Novom Meste. „Príčinou toho je, že keď odchádzalo ukrajinské vojsko, rekvirovalo kone, vozy a postroje, na ktoré v mnohých prípadoch nedalo potvrdenia. Taktiež mnohí ukrajinskí vojaci na vlastnú päsť brali u občanov krmivá pre kone, ba čo viac miestami i potraviny, čím obyvateľstvo bolo krajne roztrpčené.“²⁶⁰

Je potrebné upozorniť, že takéhto priestupkov sa dopúšťali viaceré vojenské oddiely prechádzajúce slovenskými okresmi. Ako svedčia dobové záznamy, „prechádza vojsko, tak ukrajinské, nemecké ako i maďarské, vo veľkých húfoch a tieto vojenské transporty a trény na vozoch a motorových vozidlách, prenocovávajú po obciach. Občianstvo, ležiace v obciach na hlavnej ceste Žilina – Trenčín a Považská Bystrica – Púchov, značne trpí týmito prechádzajúcimi vojenskými jednotkami, lebo kde sa zastavia, tam berú bezohľadne krmivo a slamu, odrážajú zámky z humien, maštali a šôp a dopúšťajú sa aj krádeží v hostincoch a po súkromných domoch.“²⁶¹ Za zmienku stojí, že tak, ako sa sťažovalo slovenské obyvateľstvo na okupačné vojsko miestnej administratívy či lokálnym nemeckým vojenským veliteľstvám, sotva by si mohlo dovoliť sťažnosti obyvateľstvo počas okupácie niekde v Poľsku, na Ukrajine alebo v Bielorusku... Kým vo viacerých prípadoch na Slovensku nemecké vojenské veliteľstvá zasahovali a odstraňovali delikty z vlastných radov, horšie to bolo so slovenskými partizánmi, ktorí sa dopúšťali rovnakých kriminálnych činov. Partizáni operujúci v horách a lesoch na Slovensku „prepadávajú niektoré obce a požadujú od obyvateľov potraviny, šatstvo, liehoviny, peniaze a tiež ošipané, dobytok a kone. Takéto prepadávania sú na dennom poriadku a obyvateľstvo je proti tomuto úplne bezbranné,“ – bolo hlásené z viacerých miest.²⁶²

²⁶⁰ SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za druhú polovicu mesiaca januára 1945.

²⁶¹ Tamtiež.

²⁶² Pozri SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecné politické situačné správy za október 1944 – január 1945.

TRANSPORTOVANIE UTEČENCOV NA ZÁPAD

V dôsledku vypuknutia Povstania VSU v Bratislave už začiatkom septembra 1944 informovalo okresné a župné úrady (s výnimkou povstaleckého územia), že nemecká Ríša preberá všetkých utečencov došlých na Slovensko do vlastnej starostlivosti a v najbližších dňoch ich bude transferovať do Ríše. Zároveň Veliteľstvo stanovilo výnimku, podľa ktorej zostať na území republiky mohli len tí utečenci, ktorí boli v starostlivosti svojich príbuzných na Slovensku. V týchto prípadoch o ponechaní utečencov mohli rozhodovať okresné úrady.²⁶³

V prvom rade veliteľ VSU gen. Š. Jurech vyzýval na evakuáciu rodinných príslušníkov vojakov z radov Waffen SS, ktorí nezapadli do teritória kontrolovaného povstaleckými orgánmi: „Medzi utečencami sú rodiny, ktoré majú niektorých svojich príslušníkov vo „Waffen SS“. Tieto rodiny chcú príslušné orgány nemeckých úradov odsunúť do Nemecka. Vyzvite preto všetkých uprchlíkov ubytovaných, zamestnaných, sústredených a pod. vo Vašom okrese, aby sa prihlásili. Tých spíšte a pripravte k odsunu na najbližšiu železničnú stanicu, kde je možné nakladanie. Pri výzve utečencom pripomeňte, že túto akciu vedie zo strany nemeckej Krejsthauptmann Nährung, poverenec vlády General Gouvernementu. Okresné úrady nech hlásia urýchlene počet týmto výnosom tangovaných uprchlíkov, súčasne s uvedením železničnej stanice, na ktorej utečencov naložiť na vlak.“ Železničným transportom VSU plánovalo dotyčné utečenecké rodiny pozbierať na železničnej trati Žilina – Bratislava.²⁶⁴ Bol to zároveň posledný rozkaz gen. Š. Jurecha v súvislosti s utečeneckou akciou.

Po zatknutí gen. Š. Jurecha Gestapom začiatkom septembra 1944²⁶⁵ na VSU došlo k personálnej výmene. Veliteľom sa stal stot. gšt. Gustáv Vargoš. Ten predchádzajúci rozkaz o evakuácii ukrajinských utečencov do Ríše 15. septembra 1944 konkretizoval. Odsunutí mali byť všetci utečenci okrem tých, ktorí boli v starostlivosti svojich príbuzných na Slovensku. Okresným úradom nariaďoval: „V týchto prípadoch

²⁶³ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica 1923-1945, k. 143, č. D1-2098/1944. Obežník MNO-VSU č. 776.104/Dôv.VSU-1944.

²⁶⁴ ŠA Bratislava pobočka Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom 1923-1945, k. 194, č. 872/1944 prez. Nariadenie MNO-VSU č. 776.082.Dôv.VSU-1944.

²⁶⁵ Generála Š. Jurecha zatklo Gestapo 5. septembra 1944 v Bratislave pre spoluprácu s odbojom (SNP). Bol odvlečený do Viedne, potom do Brna a v januári 1945 do Berlína na Hlavný úrad Gestapa. Od tej doby nezvestný. Traduje sa, že začiatkom februára 1945 bol Nemcami zastrelený. CHREŇO, J.: Malý slovník slovenského štátu, s. 84.

o ponechaní rozhodujte sami, zoznam predložte Ministerstvu vnútra. Pokiaľ z hospodárskych alebo iných dôvodov by bolo potrebné iného ukrajinského (poľského) utečenca ponechať na Slovensku, je treba, aby bola podaná odôvodnená žiadosť cestou okresného úradu na Ministerstvo vnútra, ktoré o ponechaní výnimočne rozhodne.“²⁶⁶ Niektoré hospodárske podniky si zamestnaných utečencov chceli skutočne ponechať. Svedčí o tom napríklad žiadosť žilinskej celulózky o výnimku: „...oznamujeme Vám, že náš zamestnanec utečenec z Ukrajiny pán profesor Gomorov Nikolaj bol dnes tunajšou políciou vyzvaný, aby sa zajtra dňa 6. októbra 1944 dostavil so svojim zavazadlom na stanicu v Žiline k odtransportovaniu do Nemeckej ríše. Oznamujeme Vám, že prof. Gomorov prevádza u nás v laboratóriu výskumné práce, ktoré ešte nemá dokončené, a preto Vás láskavo prosíme, aby ste, ak Vám je to možné, menovaného ponechali u nás, kým nepôjde druhý transport.“²⁶⁷

V skutočnosti evakuácia utečencov z územia republiky v dôsledku vypuknutia Povstania na strednom Slovensku nebola jednoduchou záležitosťou. Povstanie síce spôsobilo, že časť utečencov z niektorých južných okresov v strachu pred partizánmi utiekla do Maďarska, avšak väčšina z nich uviazla v povstaleckom priestore. Neobišlo sa to ani bez ďalších tragédií. Pamätník udalostí D. Svitáč spomína, že v dome jeho rodičov ubytovaní haličskí utečenci po vypuknutí Povstania (približne v septembri 1944) ich obec Cerovú opustili. Boli zaradení do transportu, ktorý v okolí Zlatých Moraviec bol údajne letecky zbombardovaný. Medzi miestnym obyvateľstvom sa v tej dobe povrávalo, že straty na ľudských životoch boli vraj obrovské.²⁶⁸

V septembri – októbri 1944 v prvom rade dochádzalo k evakuácii utečencov zo západného a severozápadného Slovenska. Veliteľ VSU okresné úrady súčasne vyzýval, aby po odchode posledného utečenca z okresu predložili na Veliteľstvo vyúčtovanie záloh a ďalšie účty týkajúce sa výdavkov za ubytovania a stravovanie utečencov.²⁶⁹

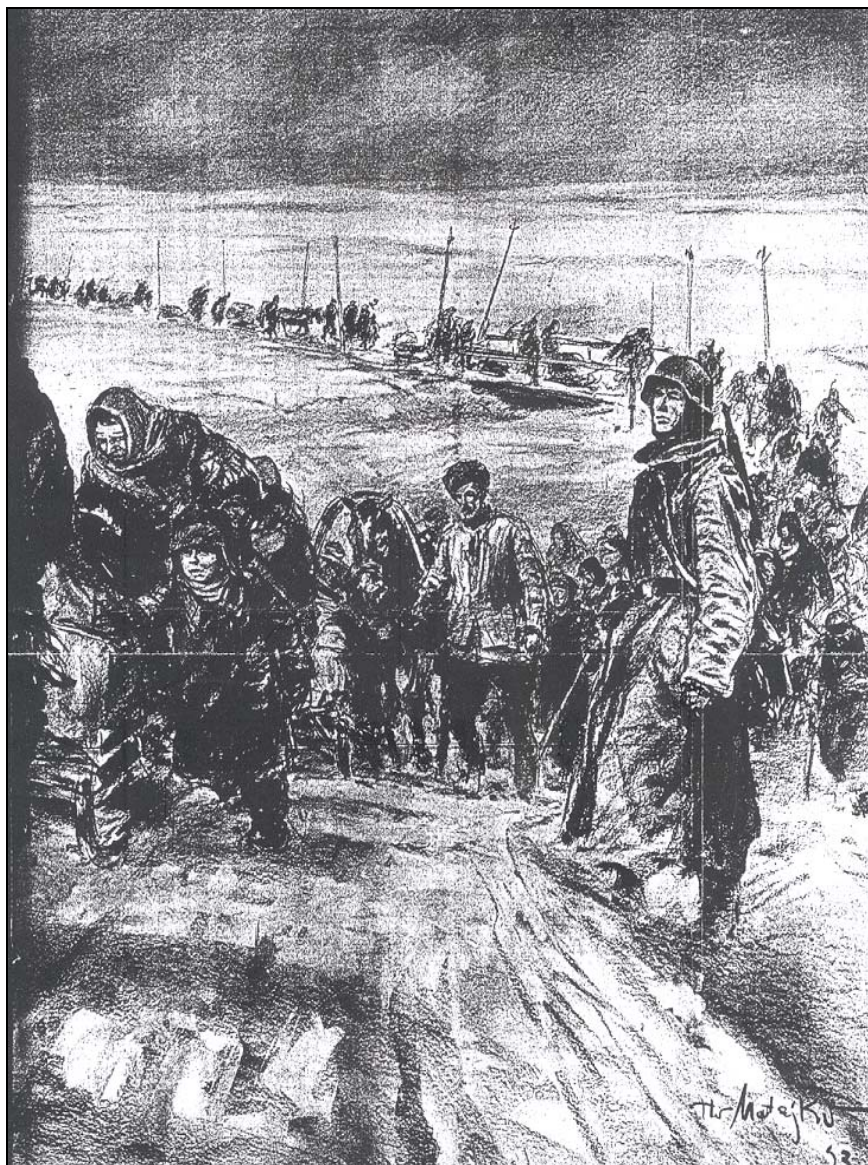
²⁶⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica 1923-1945, k. 143, č. D1-1942/1944.

²⁶⁷ MIČKO, Peter: Nemecký finančný kapitál a stredne Slovensko v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2006, s. 96.

²⁶⁸ Zo spomienok D. Svitáča z Krupiny, list z 19. apríla 2005. Korešpondencia s pamätníkom udalostí – súkromný archív M. Šmigela, Banská Bystrica.

²⁶⁹ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Bystrica, f. OÚ Banská Bystrica 1923-1945, k. 143, č. D1-1942/1944.

„Pod ochranou nemeckého vojáka“
(nemecký dobový propagandistický materiál)

Zdroj: *Die Wehrmacht*, 14. apríla 1943.

Odsun ukrajinských utečencov z ostatných oblastí Slovenska sa pre nemeckú stranu stával čoraz naliehavejší. Aj preto vydalo VSU 11. októbra 1944 dodatok k svojmu výnosu z 15. septembra 1944. Podľa tohto nariadenia sa mal 16. októbra 1944 vykonať odsun všetkých utečencov, vrátane tých, ktorí boli na Slovensku zamestnaní vo vojensky dôležitých podnikoch.²⁷⁰ V prípade, žeby 16. októbra 1944 neodišli všetci utečenci, mal sa vypracovať ich zoznam a následne 23. októbra 1944 v čase od 9. do 12. hod. mali byť dopravení na hlavnú stanicu v Bratislave. Starostlivosť o transport pripadla na jednotlivé obce, v právomoci ktorých bolo zabezpečenie dostatočného počtu povozov, ktorými budú utečenci prevezení na príslušnú železničnú stanicu a odtiaľ budú prepravení do Bratislavy.²⁷¹ Tu už prechádzali do kompetencie nemeckých úradov, ktoré boli zodpovedné za ich presun do Nemecka.

Situácia s transportom utečencov do Nemecka prebiehala obzvlášť komplikovane hlavne zo vzdialenejších oblastí Slovenska. Vojenské operácie v súvislosti s potláčaním Povstania na strednom Slovensku spôsobili, že evakuácia utečencov na východnom Slovensku bola uskutočňovaná až v mesiacoch október – november 1944. Situáciu ich odchodu do Ríše komplikoval najmä rozpad štátneho aparátu a často aj neochota miestnych štruktúr plniť rozkazy bratislavskej vlády, keďže príchod z východu a juhu približujúceho sa východného frontu bol v podstate len otázkou niekoľkých týždňov.

Ako uviedol M. Pekár, „od jesene 1944 už sotva môžeme hovoriť o fungujúcom politickom systéme a štátnom aparáte. Tie zložky štátneho aparátu, ktoré ešte fungovali, v podstate len z istej zotrvačnosti dožívali a pracovali na riešení vyvstávajúcich problémov bez náznaku akejkolvek koncepcie a perspektívy. Navyše sa zhoršovali všetky možnosti efektívneho komunikačného spojenia nielen regiónu s Bratislavou, ale aj v rámci samotného regiónu, čo ešte sťažovalo ich situáciu.“²⁷² Regionálna administratíva rozpadávajúceho sa štátneho zriadenia za takýchto okolností sledovala predovšetkým vlastné záujmy. Ako konštatovalo Policajné riaditeľstvo v Prešove: „Každý štátny a verejný zamestnanec, ako i každý verejný činiteľ s obavou pozerá do budúcnosti a všetkými možnými prostriedkami hľadá si do bezpečia

²⁷⁰ ŠA Levoča pobočka Stará Ľubovňa, f. OÚ Stará Ľubovňa 1923-1945, k. 27, č. D1-831/1944.

²⁷¹ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1517/2-1944 prez.

²⁷² PEKÁR, M.: Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu, s. 279-280.

uviesť svoju rodinu a prípadne svoj majetok. Evakuácia okresov a s nimi aj verejných činiteľov zanecháva hlboký dojem aj u tých, ktorí týmto nie sú priamo postihnutí. Takmer všade badať akúsi bezradnosť, čím je život a činnosť týchto činiteľov charakterizovaný.²⁷³ Podobné nálady a očakávania prevládali vo všeobecnosti aj medzi obyvateľstvom krajiny. Podľa hlásenia senického okresného náčelnika: „Vo všeobecnosti je nálada veľmi stiesnená, lebo každý si je vedomý situácie, v ktorej sa národ a štát nachádza. Mimoriadne vojnové opatrenia, ako odvody Hlinkovej gardy, povolanie záložníkov do vojenskej služby, opevňovacie práce a iné pracovné úkony, zhoršovanie zásobovacích pomerov, ubytovanie evakuantov (z východných okresov Slovenska v západnejších okresoch – *pozn. autor.*), príchod nových jednotiek nemeckej armády a pod., zvyšujú stiesnenú náladu a sú zdrojom nespokojnosti v individuálnych prípadoch. S tým súvisí aj badateľný pokles občianskej morálky. Pod dojmom neistoty strácajú ľudia zmysel pre zodpovednosť a občianske povinnosti a národnú spolupatričnosť. Spotreba alkoholických nápojov stúpa.“²⁷⁴ Krajina a obyvateľstvo sa dostávalo do vojnovnej psychózy, charakteristickej črte každej vojny. V takejto situácii odsun utečencov bolo ťažké zrealizovať s hladkým priebehom, keďže súčasne prebiehala ešte aj evakuácia slovenských úradov a obyvateľstva (predovšetkým nemeckej národnosti) z východu republiky²⁷⁵ a potrebné komunikácie (najmä železničné) boli navyše preplnené nemeckými vojenskými transportmi.²⁷⁶

Hoci VSU vyzývalo jednotlivé okresné úrady na východnom Slovensku na neodkladnú evakuáciu utečencov, konkrétny termín ich odchodu sa posunul až do polovice novembra 1944. Navyše situáciu komplikovali aj sami utečenci. Časť z nich sa rozhodla totiž na území

²⁷³ SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za mesiac október 1944.

„Každý bez ohľadu na politickú, národnostnú či akúkoľvek inú príslušnosť sa musel postaviť na jednu zo strán barikády – teda za alebo proti režimu. Treba povedať, že v tejto existenciálnej situácii sa ukázala skutočná tvár prívržencov režimu. Tí, ktorí dovtedy ešte nerezignovali, prechádzali z pudu sebazáchovy do pasivity, aby takto vyjadrili svoj negatívny postoj. Absolútnu vernosť režimu zachovalo len malé percento fanatikov, ktorí s ním boli natoľko spätí a zdiskreditovaní, že inú možnosť v podstate nemali.“ PEKÁR, M.: Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu, s. 280.

²⁷⁴ SNA Bratislava, f. 209, k. 782. Všeobecná politická situačná správa za druhú polovicu mesiaca januára 1945.

²⁷⁵ O evakuácii úradov a obyvateľstva východného Slovenska pozri: PEKÁR, M.: Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu, s. 286-290; PODOLEC, O.: Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu), s. 22-23.

²⁷⁶ ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa 1940-1945 (prez), č. j. 1038/1944 prez. Úradný záznam z 15. novembra 1944.

východného Slovenska zostať a tu vyčkať na prechod frontu. Je možné, že sa u ľudí začala prejavovať fyzická vyčerpanosť ako aj psychická únava z neustáleho úteku. Týkalo sa to predovšetkým tej skupiny utečencov, ktorí sa odhodlali na útek z čisto pragmatických dôvodov, nie však z politického presvedčenia či jednoznačného strachu pred postupujúcou mocou Sovietov.

Komplikovaný odsun utečencov z východného Slovenska sa príkladne ukazuje na pomeroch v okrese Poprad. Okresný úrad v Poprade obdržal 16. novembra 1944 nariadenie, na základe ktorého informoval podriadené orgány v okrese o neodkladnom presune utečencov do Bratislavy: „Páni notári sa postarajú, aby všetci ruskí, poľskí a ukrajinskí utečenci boli najneskôr dňa 21. 11. 1944 o 9. hod. ráno dopravení na železničnú stanicu v Poprade. Z obcí, kde niet do Popradu železničného ani iného spojenia, zariadia notári dopravu utečencov konským alebo iným záprahom. Príslušná obec bydliska utečenca sa postará o stravu pre utečencov na 2 dni. Utečenci, ktorí by boli pre vážnu nemoc transportovania neschopní, zostanú predbežne v doterajšom svojom bydlisku.²⁷⁷ Nech sú však upozornení, že od obcí alebo okresu prípadne štátu nemajú nárok na vydržiavanie. Je v záujme každej obce ako aj okresu, aby všetci utečenci boli odsunutí, preto notári nech vec zariadia najvhodnejším spôsobom. Za dodržanie termínu činím vedúcich notárov osobne zodpovedných.“²⁷⁸

Problémy s odsunom však pretrvávali aj naďalej a ani dátum 21. november 1944 nebol reálny. Utečenci tesne pred odsunom často hlásili, že ich rodinný príslušník je chorý a neschopný akéhokoľvek cestovania. Nakoniec bol termín odchodu 20. novembra 1944 preložený na neurčito, aby si mohli utečenci vysporiadať zdravotné, ale aj finančné záležitosti (pred odchodom predávali svoj skromný majetok, ako aj kone a dobytok).²⁷⁹ Situácia sa však menila zo dňa na deň a už 22. novembra 1944 došiel notárskym úradom telefonogram Okresného úradu v Poprade v znení: „Odsun ubehlíkov bude prevedený dňa 23. novembra 1944 o 9.00 hod.“²⁸⁰ Plnohodnotné splnenie nariadenia však z časových dôvodov nebolo reálne a na železničnú stanicu Poprad-Tatry sa 23. novembra 1944 o 9.00 hod. nedostavilo asi 80 % ukrajinských utečencov nachádzajúcich sa v tamojšom okrese.

²⁷⁷ ŠA Banská Bystrica pobočka Zvolen, f. OÚ Krupina 1923-1945, k. 95, č. D1-1517/4-1944 prez.

²⁷⁸ ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ObNÚ Stráže 1923-1945, k. 3, č. D1-917/1944 prez.

²⁷⁹ ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ObNÚ Stráže 1923-1945, k. 3, č. D1-917/1944 prez.

²⁸⁰ ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ObNÚ Poprad 1923-1945, k. 19, č. 115/1944 adm.

Zlyhanie akcie pobúrilo okresného náčelníka, ktorý pohrozil, že v prípade opakovania neúspechu budú vyhovené príslušné konzekvencie. O odsun sa začala priamo interesovať už aj nemecká branná moc. Z tohto dôvodu boli oboznámení starostovia obcí o tom, že 1. decembra 1944 majú nadviazať styky s miestnym nemeckým vojenským veliteľstvom, ktoré im bude pri odsune utečencov pomáhať. O akútnosti odchodu utečencov svedčí aj nasledujúce nariadenie: „Utečenci budú nemeckou brannou mocou zozbieraní a dňa 1. 12. 1944 dopravení do Popradu na železničnú stanicu. Povinnosťou starostov obcí je nemecké vojsko o každom utečencovi informovať, starostovia obcí nech vo svojich obciach nechajú vyhubovať, že ukrývanie utečenca je trestné podľa zákona na ochranu republiky a bude takto aj stíhané. Očakávam preto, že tento raz všetci utečenci budú z územia odsunutí.“²⁸¹

Problémy sa však vyskytovali aj priamo pri samotných transportoch, a to na viacerých miestach. Napríklad 16. novembra 1944 obdržal okresný náčelník v Starej Ľubovni informáciu, že z jedného utečeneckého transportu, ktorý išiel z východu do Nemecka, jedna časť utečencov v okolí Prešova zmizla. Keďže sa jednalo o utečencov Ukrajincov a Poliakov, bolo nariadené, aby žiadne povolenie na cestovanie alebo na prekročenie hraníc im vydané nebolo. Ak by sa hlásili o cestovné povolenie, bolo potrebné ich zadržať a odovzdať prostredníctvom nemeckých orgánov utečeneckému táboru v Prešove.²⁸²

Odchod utečencov došlých na Slovensko prebiehal približne do decembra 1944, za spoluúčasti miestnych úradov, slovenských bezpečnostných zložiek, nemeckej okupačnej správy aj príslušníkov 14. haličskej divízie, ešte stále pôsobiacej v tomto období na Slovensku.

Posledným krokom k evakuácii ukrajinských, poľských a ruských utečencov, ktorí sa ešte zdržiavali na území republiky, boli nakoniec razie uskutočnené silovými štruktúrami v niektorých okresoch v decembri 1944. Na rozkaz bratislavskej ÚŠB sa mali uskutočňovať permanentne. Ich cieľom bolo zachytenie a zneškodnenie protištátnych živlov, najmä „dopadnutie na Slovensku sa neoprávnene zdržujúcich cudzincov – utečencov z Nemecka, Poľska, Ukrajiny, ZSSR a všetkých nepriateľských živlov a konečne Židov“. Do prevádzania týchto razíí mali byť zapojené „všetky k tomu povolané zložky štátneho aparátu“ za

²⁸¹ ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ObNÚ Poprad 1923-1945, k. 19, č. D1-609/1944 prez.

²⁸² ŠA Levoča pobočka Stará Ľubovňa, f. ObNÚ Podolinec 1923-1944, k. 4, č. D1-888/1944 prez.

asistencie HG a FS. Prednosta ÚŠB zdôrazňoval, že „vážnosť doby vyžaduje, aby tieto razie boli prevádzané s najväčšou svedomitou a prísnosťou, ale pri zachovaní všetkých zákonných predpisov a nariadení“. V rámci uvedeného rozkazu zaistení utečenci z Ukrajiny a Poľska mali byť eskortovaní do Bratislavy na ÚŠB.²⁸³ Na niektorých miestach republiky takéto razie boli uskutočňované ešte aj v polovici januára 1945.²⁸⁴

Dňa 22. novembra 1944 nariadil bezpečnostný odbor MNO vykonať generálnu raziu na celom území Slovenska v dňoch 24. – 26. novembra a 4. – 6. decembra 1944. Účelom tejto generálnej razie bolo taktiež pátrať po podozrivých individuách, po neoprávnene sa v krajine zdržujúcich cudzincoch, ukrajinských, ruských a iných utečencoch z Generálneho gubernátu, ktorí mali byť sústreďovaní v Bratislave na Karpatskej ulici č. 7 a v Prvej štátnej ľudovej škole. „Hlavný dôraz sa má klásť na utečencov, ktorí prišli na Slovensko po 1. júli 1944 a sú práceschopní,“ – znel rozkaz. Avšak aj v tomto prípade ministerstvo k chorým, respektíve postihnutým osobám bolo zhovievavé. Uviedlo: „Nemocní utečenci nech sú predbežne ponechaní na Slovensku.“²⁸⁵

Transfer väčšiny ukrajinských, poľských a ruských utečencov z územia Slovenska do Nemecka sa skončil v decembri 1944. Koncom januára 1945 slovenské územie opustila aj 14. haličská divízia SS. Odišla na územie Štajerska a Slovinska.²⁸⁶ Týmto sa v podstate uzavrela krátka epizóda pobytu väčšiny ukrajinských, ruských a poľských utečencov na slovenskom území v roku 1944.

²⁸³ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Štiavnica, f. OÚ Banská Štiavnica 1923-1945, k. 96, č. D1-1775/1945 prez. Obežník ÚŠB č. 31.131/3-1944. ÚŠB z 22. novembra 1944.

²⁸⁴ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Štiavnica, f. OÚ Banská Štiavnica 1923-1945, k. 96, č. D1-1814/1945 prez. Hlásenie okresného náčelníka v Banskej Štiavnici z 22. januára 1945.

²⁸⁵ ŠA Banská Bystrica pobočka Banská Štiavnica, f. OÚ Banská Štiavnica 1923-1945, k. 96, č. D1-1769/1944 a č. D1-1777/1944 prez. Nariadenie MNO č. 2362/1944 z 22. a 24. novembra 1944.

²⁸⁶ Rozkaz na presun 14. haličskej divízie SS z územia Slovenska cez Bratislavu a Viedeň do dolného Štajerska bol vydaný 21. januára 1945. Konečným cieľom presunu bolo mesto Maribor, kde bola divízia nasadená do bojov proti juhoslovanským partizánom. Tú bola 28. marca 1945 premenovaná na 1. ukrajinskú divíziu (veliteľ gen. Krat). Jej posledné nasadenie proti Červenej armáde prebiehalo pri meste Feldbach. Spolu s veliteľom ukrajinského vojenského štábu gen. Pavlom Šandrukom sa vzdala do zajatia britských jednotiek. FREMAL, K.: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) ..., s. 398-399.

UKRAJINSKÍ, RUSKÍ A POĽSKÍ UTEČENCI A SOVIETSKA REPATRIAČNÁ AKCIA NA SLOVENSKU (1945 – 1947)

Nervozita a chaos spôsobené skorým príchodom Červenej armády, pôsobením partizánskych oddielov na území republiky a činnosťou rozpadávajúcej sa vládnej štruktúry sa odrazili na celom procese odchodu utečencov. Situáciu navyše komplikovali aj samotní utečenci, respektíve ich časť, ktorá sa rozhodla na Slovensku zostať. Podľa dostupných informácií skutočne nie všetci utečenci mali záujem odísť zo Slovenska.²⁸⁷ Mnohí z nich zostali a žiadali o povolenie na trvalý pobyt, ktorý im vydávala Ústredňa štátnej bezpečnosti v Bratislave.²⁸⁸ V nasledujúcom období, po príchode sovietskej ČA a oslobodení slovenského územia, sa títo utečenci stali bezprostredným terčom sovietskeho NKVD. Je všeobecne známe, že na území Slovenska hneď po prechode frontu vyvíjala činnosť špeciálna elitná jednotka NKVD, tzv. SMERŠ („Smrť špiónom“), ktorej druhé (operačné) oddelenie sa zaoberalo špeciálnou úlohou – hneď po obsadení dediny alebo mesta vyhľadať a zaistiť organizovaných protivníkov sovietskeho systému a komunistickej ideológie. Špeciálne vyhľadávanú korisť SMERŠ-u (podľa vyjadrenia R. Letza) predstavovali práve ruskí a ukrajinskí emigranti.²⁸⁹ Sovietskych emigrantov, ktorí nestihli alebo nechceli odísť ďalej na Západ, násilne deportovali do ZSSR, kde ich súdili, prípadne ich bez súdu posielali na Sibír.²⁹⁰

Väčšina utečencov, ktorí na jeseň 1944 boli prijatí na Slovensku, sa v dôsledku presunu ocitla v Rakúsku. Ako uviedli J. Andruchowycz a A. Stasiuk: „Rusi sa opäť blížili... ich „vožd“ im dával niekoľko týždňov na ukončenie vojny. (...) Nie je známe prečo, bol vlak namierený na Viedeň. Tam rozkázali všetkým vystúpiť uprostred Wien-Nord, kde strávili niekoľko dní a nocí čakajúc na ďalšie rozkazy, z času na čas utekajúc do protileteckých úkrytov pred náletmi. Stretávali aj sebe podobných – utečencov bez domova z Východu a Balkánu,

²⁸⁷ ŠA Levoča pobočka Stará Ľubovňa, f. ObNÚ Podolinec 1923-1944, k. 4, č. D1-888/1944 prez. Utečenci z Ukrajiny a Poľska.

²⁸⁸ ŠA Banská Bystrica, f. Pohronská župa II. 1940-1945, k. 581, č. 16260/1944 adm.

²⁸⁹ LETZ, Róbert: Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny. [Ed.:] Bystrický, V., Fano, Š. Bratislava 1994, s. 107.

²⁹⁰ VIDŇANSKYJ, Stepan: Ukrajina a ukrajinská otázka v politike Česko-Slovenska v rokoch 1918 – 1948. In: Historický časopis, roč. 45, 1997, č. 3, s. 438.

rôznych nepriateľov vlasti – nacistických prisluhovačov, provokatérov, agentov ČK, starých OUN-ovcov, emigrantov a ďalších Ukrajincov, ženy, deti a podobné osoby. (...) Po dvojtyždňovom pobyte v barakoch v obrovskom tábore pod Viedňou celú utečeneckú masu nasmerovali do hĺbky Rakúska a rozmiestnili v akejsi Sitzdrass, alebo v nejakej inej obci s podobným názvom.“²⁹¹

Ako dosvedčujú aj iné správy, koncom vojny sa v Rakúsku zhromaždil takmer 1 milión utečencov. Okolo 100 000 bolo Ukrajincov, pritom asi desatina z nich sa zdržovala v okolí Viedne.²⁹² Po vojne (v roku 1946) bol v jednom zo slovenských denníkov publikovaný článok pod názvom „Pol milióna utečencov sa skrýva v Rakúsku“. V ňom sa v duchu komunistickej propagandy poukazovalo na to, že „veľká väčšina týchto ľudí bojovala zo zbraňou v ruke proti Spojeným národom, aktívne spolupracovala s hitlerovcami a ušla z demokratických štátov strednej a východnej Európy... Len v americkej okupačnej oblasti, okrem Viedne, je 233 000 takýchto utečencov, v britskej, okrem Viedne, 126 000 a vo francúzskej 77 000.“²⁹³

„Na jar roku 1945 bolo za hranicami Sovietskeho zväzu viac než päť a pol milióna sovietskych zajatcov,“ – konštatuje Anne Applebaum. „Niektorí boli vojaci, zajatí a väznení v nacistických táboroch pre vojenských zajatcov. Iní boli zavlčení do táborov otrockých prác v Nemecku a Rakúsku. Hfštka ich (v porovnaní so zajatými – *pozn. autor.*) počas nemeckej okupácie svojej zeme kolaborovala a ustúpila s nemeckou armádou. (...) Niektorí, hoci to znie zvláštne, vôbec neboli sovietskymi občanmi. Po celej Európe, a najmä v Juhoslávii boli roztrúsení antikomunistický emigranti, „bieli“ Rusi, teda ešte tí, ktorí v boji proti boľševikom prehrali a usadili sa na Západe. Aj tých chcel Stalin späť: nikto sa nemal vyhnúť boľševickej odplate. Nakoniec ich dostal.“²⁹⁴

Na konferencii v Jalte 11. februára 1945 bola medzi ZSSR a spojencami uzatvorená dohoda o repatriácii vojenských zajatcov. F. D. Roosevelt, W. Churchill a J. V. Stalin sa dohodli, že všetci sovietski občania musia byť bez ohľadu na svoje individuálne príbehy vrátení do Sovietskeho zväzu. Začal sa proces známy pod názvom repatriácia, aj

²⁹¹ ANDRUCHOWYCZ, J. – STASIUK, A.: *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Srodkowa*, s. 49-51.

²⁹² ZILYNSKYJ, B.: *Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948*, s. 12-13.

²⁹³ *Východoslovenská pravda*, 27. júla 1946.

²⁹⁴ APPLEBAUM, Anne: *GULAG. Dějiny*. Praha-Plzeň 2004, s. 380.

keď vo viacerých prípadoch sa dá hovoriť o nútenej repatriácii, respektíve o deportácii.²⁹⁵

Treba uznať, že časť sovietskych občanov sa chcela vrátiť domov. Nie však všetci. „Iní mali strach z toho, čo ich môže čakať, ale predsa ich dôstojníci NKVD, ktorí cestovali po táboroch pre vojenských zajatcov a bezdomovcov roztrúsených po celej Európe, presvedčili k návratu. Dôstojníci chodili po táboroch, hľadali Rusov a navrhovali im radostné vidiny svetlej budúcnosti. Všetko je zabudnuté, tvrdili: „Pokladáme vás teraz za pravých sovietskych občanov bez ohľadu na to, že ste boli donútení vstúpiť do nemeckej armády...“. Niektorí, najmä tí, ktorí mali svoje skúsenosti s boľševickými praktikami, prirodzene naspäť vôbec nechceli. „Vo vlasti je dosť miesta pre každého“, povedal sovietsky vojenský ataše skupine zajatcov v tábore pre vojenských zajatcov v Yorkshire. „My ale vieme, aké miesto tam bude pre nás“, oponoval jeden z väzňov.“²⁹⁶

Medzi časťou zajatcov a utečencami začalo dochádzať k jednoznačným protestom proti ich odovzdaniu sovietskym úradom. Z táborov utekali, prípadne sa vydávali za občanov iných štátov, či dokonca za Židov, ku ktorým boli spojenci zhovievavejší.²⁹⁷ Začali sa množiť aj prípady samovrážd. Dňa 12. júla 1945 v Kemptene a 29. júna 1946 vo Fort Dixe došlo k hromadnej samovražde ľudí pri pokuse amerických úradov o ich nútenú repatriáciu. Pri ďalšom tragickom incidente v tábore pri rakúskom Linci museli britskí vojaci použiť bajonety a pažby pušiek, aby donútili tisíce žien a detí nastúpiť do vlaku, ktorý ich odviezol do ZSSR. Radšej ako by sa tam mali vrátiť, hádzali ženy svoje deti z mosta a vrhali sa za nimi. Boli zaznamenané prípady, keď muži zabíjali svoje manželky i deti a následne páchali samovraždy. Sovietski obyvatelia vedeli, čo ich po návrate do ZSSR čaká: popravná čata alebo GULAG.²⁹⁸

Na základe takýchto incidentov spojenci začali prehodnocovať svoje stanovisko.²⁹⁹ Súčasne v politickej rovine dochádzalo

²⁹⁵ Porovnaj ZILYNSKYJ, B.: Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948, s. 21.

²⁹⁶ APPLEBAUM, A.: GULAG. Dějiny, s. 381.

²⁹⁷ PIHIDO-PRAVOBEREŽNYJ, F.: Velyka Vitčyžnana Vijná, s. 176.

²⁹⁸ Bližšie pozri TOLSTOJ, Nikolaj: Oběti Jalty. Praha 1998, s. 13; APPLEBAUM, A.: GULAG. Dějiny, s. 381.

²⁹⁹ „Spoločnosť však tieto sovietski občania, odmietajúci sa vrátiť domov, neboli prijímaní s otvoreným náručím. Podobne ako pred štvrtým storočím svet opäť stál pred rozhodnutím: do akej miery pripustiť narastajúcu autoritu Sovietskeho zväzu a upevňovanie pozícií komunizmu, či do akej miery brániť demokratické princípy organizácie spoločnosti a nepripustiť ich deštrukciu

k ochladzovaniu vzťahov so ZSSR (začiatky studenej vojny). Nakoniec 29. novembra 1945 americký prezident D. Eisenhower zakázal ďalšie nútené repatriácie z americkej zóny. Popritom USA vydali tzv. McNarney-Clarkovu smernicu definujúcu kategórie sovietskych občanov, ktorým stále hrozila deportácia. K uvedeným opatreniam sa postupne pripojila aj Británia a ďalšie západoeurópske štáty.³⁰⁰ Sovieti protestovali a túto akciu dostali až na rokovania Organizácie spojených národov (OSN).

Na margo toho slovenská komunistická tlač informovala, že začiatkom februára 1946 na zasadnutí Sociálno-humanitného výboru OSN sa prerokovávala otázka utečencov sústredených v západnej Európe. Na rokovaní „členka ukrajinskej delegácie upozornila, že pod maskou utečencov sa skrývajú osoby, ktoré sa zúčastnili na vraždení mierumilovných občanov a obávajú sa štát pred súdom vlastného národa. Takéto osoby si nezaslúžia pomoc Spojených národov a musia byť dopravené do vlastnej krajiny“. Po prejave ostatných delegátov výboru sa ujal slova delegát Sovietskeho zväzu, ktorý upozornil, že treba rozlišovať medzi pravými a zdanlivými utečencami. Veľmi dôrazne upozornil na fašistickú činnosť utečencov – kolaborantov a zradcov. Povedal: „Bolo by veľmi divné, keby hitlerovskí agenti našli u Spojených národov pomoc a milosť.“ Sovietsky delegát zdôrazňoval, že Spojené národy nesmú vytvárať problém permanentných utečencov a vyslovil nádej, že táto otázka sa teraz vyrieši lepšie ako po prvej svetovej vojne.³⁰¹ Hoci námestník sovietskeho ministerstva zahraničia Andrej Vyšinskij v OSN vyhlasoval, že „prirodzene, nie je možné násilím vracat' do vlasti ľudí, ktorí sa vracat' nechcú z tých či iných príčin. (...) Takých ľudí nie je málo a ich návrat do vlasti musí byť prirodzene dobrovoľný. To je nesporné...“, – vyhlásenia boli ďaleko od reality.³⁰²

Sovietsky zväz trval na tom, aby repatriácia bola postavená na širokých základoch a medzinárodne platných zásadách. Zjavnou tu bola snaha ZSSR disponovať ľuďmi a mať pod kontrolou všetkých svojich

komunistickými ideálmi. A podobne ako pred štvrtstoročím svet opäť zvolil cestu kompromisu: sledujúc krátkozraké utilitárne záujmy a na konci úplnú nenapraviteľnosť strát a tragédií. Preto ľudské masy, netúžiace žiť v Sovietskom zväze, boli politikmi západných veľmocí, bohužiaľ, prijímané ako ohrozenie konštrukcie eventuálne ďalšej povojnovej výhodnej koexistencie a spolupráce zo Sovietskym zväzom.“ – konštatoval V. Bystrov. BYSTROV, Vladimír: Z Prahy do Gulagu aneb překáželi. Praha 1999, s. 131.

³⁰⁰ TOLSTOJ, N.: Oběti Jaltý, s. 13.

³⁰¹ Východoslovenská pravda, 6. februára 1946.

³⁰² VACULÍK, Jaroslav: Hledali svou vlast. Edice Podkarpatská Rus. Praha 1995, s. 14.

eventuálnych štátnych príslušníkov (okrem toho ZSSR potreboval pracovnú silu na „reštaurovanie“ krajiny, ktorá v dôsledku vojny zostala v troskách).³⁰³ Navyše, sovietska vláda mala záujem týchto ľudí čo najtvrdšie potrestať, nakoľko v sovietskom ponímaní sa stali kolaborantmi a zradcami svojej socialistickej vlasti. Zámer sa jej však nepodarilo naplniť podľa plánov.

Bývalí západní spojenci ZSSR v roku 1946 začali odmietať vydávať osoby, ktoré do 1. septembra 1939 neboli občanmi Sovietskeho zväzu (baltské štáty, územie západného Bieloruska i Ukrajiny atď.), osoby s Nansenovým pasom a v otázkach ďalších príslušníkov postupovať benevolentnejšie. Repatriačnú akciu zastavili jednotlivé štáty západnej Európy v priebehu roka 1947.³⁰⁴

Stopy haličských utečencov sa strácajú v Rakúsku. Mapujúci pohyb tejto utečeneckej skupiny poľskí autori J. Andruchowycz a A. Stasiuk uvádzajú, že časť z nich bola prostredníctvom sovietskej repatriačnej akcie navrátená do ZSSR: „Ich návrat pripomínal bezpodmienečnú kapituláciu...“ – uviedli. „V neskorjej jeseni zaklopali na dvere svojho starého domu – takto sa skončil ten absurdný „útek z Egypta“, cestovanie do budúcnosti aj s návratom.“³⁰⁵ Časť z nich sa však pred repatriáciou zachránila – záležalo to na viacerých zhodách okolností. Kritéria výberu utečencov na repatriáciu alebo ich ponechanie – ako konštatuje N. Tolstoj – sú doteraz záhadou. Podobne tomu bolo aj s príslušníkmi 14. haličskej divízie SS, na sklonku vojny premenovanej na 1. ukrajinskú divíziu. Britské úrady – aj napriek internovania samotného J. V. Stalina – divíziu Sovietom nevydali. Po prvotnom umiestnení v tábore v okolí Spittalu na rieke Dráve Ukrajincov nepozorovane presunuli do severného Talianska a v roku 1947 prepravili na Britské ostrovy.³⁰⁶

Ukrajinskí utečenci, ktorí zostali na Slovensku a pri prechode frontu neboli orgánmi NKVD odhalení, veľa šancí na zotrvanie

³⁰³ ZILYNSKYJ, B.: Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948, s. 20.

³⁰⁴ TOLSTOJ, N.: Oběti Jalty, s. 214.

Ako uviedol V. Bystrov, dochované čísla, samozrejme, nie sú presné. Ale počet sovietskych občanov, ktorí sa uchýlili pod ochranu amerických, britských a francúzskych armád a rozhodnutím politikov či z horlivosti vojenských veliteľov boli vrátení do „starostlivosti“ svojej komunistickej vlasti, rozhodne nebol menší ako niekoľko sto tisíc. Niekde sa uvádza až dva milióny a prirodzene „mierili“ do sovietskych koncentračných táborov. BYSTROV, V.: Z Prahy do Gulagu aneb překáželi, s. 131.

³⁰⁵ ANDRUCHOWYCZ, J. – STASIUK, A.: Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Srodkowa, s. 53.

³⁰⁶ TOLSTOJ, N.: Oběti Jalty, s. 220-222.

v krajine nemali. Sovietska repatričná akcia neobišla ani povojnové Československo (dokonca v ČSR táto akcia začala oveľa skôr ako v ostatných krajinách strednej a západnej Európy).

„Po dobu okupácie Slovenska nemeckým vojskom boli činnou podporou slovenských fašistov a nemeckého vedenia ľudia ukrajinského a ruského pôvodu... Príslušní nemeckí činitelia dobre vedeli, že ľudia bez domova, používajúci pohostinstvo Slovenska – nikdy k tejto zemi duševne neprilnú, ale budú sa cítiť povinnými len potiaľ, pokiaľ ich budú viazať povinnosti zamestnanca k chlebobarcovi. (...) Mimo toho, títo ľudia, o ktorých vieme, že v dobách národného povstania ponúkali svoje služby Nemecku, aby toto povstanie mohlo byť fašistami s úspechom potlačené, a ktorí ďalej prehlasovali, že každý Ukrajinec a exulant je 100 % prívržencom nacionálne socialistických a fašistických hnutí a môže mu byť venovaná plná dôvera – čo tiež bolo nemeckými veliteľmi urobené – nemajú v žiadnom prípade miesta v novej ČSR,“ – hlásal jeden z dobových dokumentov.³⁰⁷

Od druhej polovice roka 1945 v Československu prebiehala „repatriácia ruských príslušníkov, t. j. všetkých osôb, ktoré podľa svojho pôvodu, domovského práva alebo naturalizácie získali príslušnosť k územiu pod aktuálnou zvrchovanosťou ZSSR“ a osôb, ktoré toto územie opustili po roku 1940 „bez rozdielu ako sem došli, či dobrovoľne, či boli odvlečení, vojnoví zajatci, dezertéri alebo demobilizovaní“.³⁰⁸ Pátranie, zaisťovanie a deportácia osôb ruskej, ukrajinskej a inej národnosti ZSSR zdržujúcich sa v republike prebiehalo v niekoľkých fázach.

Spočiatku bezpečnostné orgány vypracovali zoznamy, na základe ktorých vyzývali dotýčnych k odchodu do sovietskych zberných táborov alebo ich tam priamo deportovali.³⁰⁹ Obchádzajúc československé ústredné úrady, sovietske orgány sa obracali priamo na jednotlivé veliteľstvá NB, aby predviedli toho či iného odhaleného sovietskeho občana do zberného strediska v Prahe.³¹⁰

Od začiatku roka 1946 prebiehala druhá fáza repatriácie. Uskutočňovala sa v tesnej spolupráci sovietskych a československých

³⁰⁷ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k 485, č. 538/1945. Oblastná spáva Obranného spravodajstva (OBZ) Veliteľstva 4. oblasti č. 6184/Taj.zprav.1945.nač., z 18. októbra 1945.

³⁰⁸ ŠA Bratislava pobočka Trenčín, f. Okresný národný výbor (ONV) Nové Mesto nad Váhom 1945-1960, k. 14, č. 6584/1945 prez. Hlásenie stanice NB Modrová č. 697-1/45.

³⁰⁹ ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ONV Poprad 1945-1948, k. 26, č. 376/1946 prez. List splnomocnenca vlády ZSSR vo veciach repatriácii v ČSR.

³¹⁰ VACULÍK, J.: Hledali svou vlast, s. 14.

bezpečnostných zločiek.³¹¹ Dokonca aj za pomoci československej armády spoločne pátrali po osobách pochádzajúcich z územia ZSSR a nútili ich opustiť ČSR.³¹² Podľa J. Vaculíka „hony“ na ľudí „nielen, že boli v rozpore so stanoviskom OSN, že sa repatriácia musí uskutočňovať na princípe úplnej dobrovoľnosti a nie násilnou deportáciou, ale porušovali i suverenitu československého štátu.“³¹³ Deportovaní sovietski občania, s výnimkou žien československých občanov, osôb s povojnovými sovietskymi pasmi a tých, ktorí zo ZSSR emigrovali pred 1. decembrom 1939,³¹⁴ sa sústreďovali v niekoľkých zberných táboroch – repatriačných strediskách po celej republike: v Prahe (na Letnej pri Cirkuse), Brne (Repatriačný tábor č. 293),³¹⁵ Bratislave (na Patrónke),³¹⁶ Malackách,³¹⁷ Košiciach³¹⁸ atď. Návrat repatriantov do ZSSR od začiatku roka 1946 zabezpečoval pplk. Dejev, zvláštny predstaviteľ splnomocnenca vlády ZSSR v Prahe pre repatriáciu, ktorého v auguste 1946 vystriedal vo funkcii pplk. Kuvyrkin.³¹⁹

Hoci presné záznamy o repatriovaných osobách do ZSSR na Slovensku neexistujú, niektoré dobové dokumenty poukazujú na to, že utečenci z roku 1944 boli zahrňovaní do jednotlivých zoznamov,

³¹¹ Demokratičeskij golos, 12. októbra 1946.

Podľa nariadenia Ministerstva vnútra (MV) v Prahe táto akcia mala byť ukončená do 15. júna 1946: „Je v záujme republiky Československej, aby sovietski štátni príslušníci, bývalí neoprávnené na území ČSR boli čo najskôr dopravení do vlasti“. SNA Bratislava, f. PV – bezp., k. 453, č. 20105/1946. Obežník MV č. Z/I-3495/281-4/6-46-1.

³¹² „Poverenie vnútra vydalo nariadenie, že všetci cudzinci ukrajinskej a inej národnosti, ktorí sa po skončení druhej svetovej vojny aj pred ňou (v roku 1944 a 1945) nastáhovali z akýchkoľvek dôvodov na územie ČSR, majú byť odsunutí do svojho domovského územia, kam patria. Z tohto odsunu sú vyňatí len tí, ktorí majú povolenie k pobytu od Poverenia vnútra v Bratislave. MNV a ONV nie sú kompetentné vydávať týmto osobám povolenie k pobytu – bolo nariadené všetkým obrannospravodajským orgánom veliteľstva „Oceľ“. VNA Trnava, f. Operace „Banderovci“ 1945-1948, k. 70, inv. č. 322-323. Smernice veliteľstva „Oceľ – 6“ č. 1830/Dôv.zprav.1946.

³¹³ VACULÍK, J.: Hledali svou vlast, s. 14.

³¹⁴ KONEČNÝ, Stanislav: Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Košice – Prešov 2002, s. 32. Tiež SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 11, č. 32/1947. Opcia príslušníkov zo Zakarpatskej Ukrajiny a repatriácia sovietskych občanov – smernice. Obežník PV č. 41.556/3-VI/1-1947.

³¹⁵ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 2, č. 6/1945. Obežník PV SNR č. 18243/I-III/3-1945.

³¹⁶ ŠA Banská Bystrica pobočka Lučenec, f. ONV Lučenec 1945-1948, k. 107, č. 3863/1947 adm. Sovietski príslušníci – repatriácia.

³¹⁷ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 2, č. 5/1945. Obežník PV SNR č. 12.616-1/1945-III/3.

³¹⁸ Dňa 1. februára 1947 Sovietske repatriačné stredisko na Patrónke v Bratislave bolo zrušené. Zároveň týmto dňom bolo zriadené nové repatriačné stredisko v Košiciach, ktoré však fungovalo iba do polovice apríla roku 1947. Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Lučenec, f. ONV Lučenec 1945 – 1948, k. 107, č. 3863/1947 adm. Sovietski príslušníci – repatriácia.

³¹⁹ VOVKANYČ, Ivan: Českoslovaččina v 1945-1948 rokach. Narys istoriji perechidnoho periodu. Užhorod 2000, s. 259.

vypracovanie ktorých vyžadovalo Povereníctvo vnútra (PV) SNR od jednotlivých oblastných veliteľstiev NB na Slovensku. Podľa povereníctva do tejto kategórie mali stanice NB na Slovensku zahrňovať: „a) osoby, ktoré pred 1. septembrom 1939 mali štátne občianstvo ZSSR a ako zajatci alebo osoby na práce najaté boli vojenskými alebo civilnými orgánmi na Slovensko zavlčené, alebo sa na úteku sem dostali, poťažne, ak sa vracajúc z iných krajín prechodne sa na Slovensku usadili alebo došli sem z Červenou armádou; b) bývalí občania poľskí alebo rumunskí, ktorí v dobe vypuknutia vojny mali domovské právo na území, ktoré dnes náleží Zväzu SSR, menovite v Bukovine, východnej Haliči alebo v Bielej Rusi.“ Zo súpisu, ktorý Bezpečnosť vypracovala v septembri 1946, vyplýva, že sa ešte na Slovensku zdržovali (respektíve po nich bolo vyhlásené pátranie) alebo už boli odovzdané do sovietskych repatriálnych stredísk osoby, ktoré spadali do vyššie uvedených kategórií – celkovo 146 osôb. Z analýzy týchto zoznamov vyplýva, že medzi nimi bolo aj 62 osôb, ktoré prišli na Slovensko koncom júla – začiatkom augusta 1944, z čoho sa dá usúdiť, že išlo o ukrajinských, poľských a ruských utečencov prijatých vládou Slovenského štátu.³²⁰

Posledná fáza repatriácie sovietskych občanov prebiehala od polovice roka 1947 do konca roka 1948. Pátralo sa po „zvyškoch“, ktoré sa ešte nachádzali na území Československa bez ohľadu na obdobie, v ktorom prišli. Pozornosť bola sústredená na tzv. ukrajinských bezdomovcov – držiteľov Nansenových pasov z 1. ČSR, Ukrajincov z Bukoviny, severnej Besarábie a bývalých poľských území, ktoré boli pripojené k ZSSR.³²¹ Zároveň Povereníctvo vnútra SNR podotýkalo, že mnoho Ukrajincov sa v tej dobe vydávalo za Poliakov, Bielorusov, Rumunov alebo za Slovákov, eventuálne za reemigrantov.³²² Povereníctvo vnútra koncom roka 1947 vydalo ďalšie smernice o repatriácii sovietskych občanov, a dokonca varovalo niektoré národné výbory, že v prípade nepátrania po uvedených osobách budú pokutované.³²³ Ojedinelé prípady vyhľadávania a deportácie

³²⁰ SNA Bratislava, f. PV – bezp., k.489-491. Repatriácia sovietskych príslušníkov – zoznamy repatriantov podľa okresov.

³²¹ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 11, č. 32/1947. Obežník PV SNR č. 12.616-1/1945-III/3.

³²² ŠA Košice pobočka Michalovce, f. ONV Michalovce 1945-1948, k. 79, č. 22588/1947 adm. Obežník PV SNR č. 739/1-V/3-1947 dôv.

³²³ ŠA Košice pobočka Košice, f. ONV Košice-Okolie 1945-1948, k. 792, č. 2275/1947 prez. Zoznam osôb určených na repatriáciu do ZSSR.

potenciálnych príslušníkov ZSSR prebiehalo ešte aj začiatkom 50. rokov 20. storočia.³²⁴

Presný počet utečencov, ktorí boli po príchode sovietskej armády na Slovensko odvlečení do ZSSR, a počet repatriovaných v ďalších povojnových rokoch zrejme už nikdy nebude možné zistiť.

Pozoruhodný je jeden z obežníkov Povereníctva vnútra vydaný ohľadom vojnových utečencov zo západnej Ukrajiny, ktorý zároveň názorne ilustruje komunistické chápanie utečeneckej otázky:

„Ministerstvu vnútra došla z dôverného prameňa táto správa:

Počas nemeckej okupácie východnej Haliče tamojší Ukrajinci pracovali s Nemcami. Vykonávali tie najhnusnejšie práce a služby. Čoho sa sami Nemci štítali, to vykonávali Ukrajinci dobrovoľne a ochotne. Vraždy, úkladné vraždy, lúpeže, krádeže, znásilňovanie žien, vraždenie detí a nemluvniat, bitie boli na dennom poriadku. Zvlášť v tom vynikala Ukrainische Polizei. O 9. hod. večernej bolo nebezpečné chodiť v meste. Kontrolovali chodcov, a keď sa títo vzdialili o niekoľko metrov, strieľali ich do hlavy. Potom hlásili, že zastrelený podozrivo utekal. Boli prípady, že sa za jednu noc našlo až 10 mŕtvol takto zastrelených. Beda lekárovi, ktorý šiel v noci k chorému.

Všetka táto zberba ušla pred rudou armádou na západ a ideálom všetkých bolo Československo (najmä tiež Praha). Treba preto venovať mimoriadnu zvýšenú pozornosť všetkým utečencom z Poľska a dôkladne ich dokumenty preskúmať. Boli prípady, že u jedného milicionára nemecké úrady našli 30 rôznych dokumentov. V Haliči konali policajnú službu tieto oddiely: Polizeiregiment Galizien, Polizei Wachbau Brasslau I., II., III., Komp. a Schutzpolizei. Zvlášte v III. Kompagnii boli Nemci z Liberca, Šternberka, Krnova a Opavy. V občianskom živote to boli obchodníci, živnostníci, remeselníci a priemyselníci. Vraždili a strieľali ľudí práve tak ako Nemci z Reichu.“

Túto správu zasielam na vedomie a upozorňujem, že v roku 1944 pri ústupe Nemcov zo Západnej Ukrajiny a Poľska došlo na Slovensko mnoho takýchto „utečencov“, z ktorých sa mnohí pokúšali získať tu zamestnanie. Niektorí z nich s ustupujúcimi Nemcami ušli do Nemecka. Bolo zistené, že teraz sa vracajú na Slovensko s úmyslom tu sa usadiť. Všetkých „utečencov“ z Ukrajiny, Bielej Rusi a Poľska, ktorí v roku 1944 v rámci Nemcami organizovanej evakuácie odišli na

³²⁴ ŠA Prešov pobočka Bardejov, f. ONV Bardejov 1945-1960, k. 115, č. 22/1952 adm. Rozkaz Krajského národného výboru v Prešove č. 28/1952 taj.

Slovensko alebo ktorí z nich na Slovensko teraz došli z Nemecka, Rakúska, prípadne z Maďarska, treba ihneď zaistiť a dopraviť do najbližšieho ruského repatriačného strediska (Peresyl'nyj punkt). Najbližšie repatriačné stredisko treba zistiť na najbližšom čsl. posádkovom veliteľstve u styčného dôstojníka ČA. Pre oblasť bratislavskú ruské repatriačné stredisko nachádza sa toho času v Malackách.“³²⁵

Nie je ťažké si domyslieť, že tým „dôveryhodným prameňom“, na ktorý sa odvoláva pražské Ministerstvo vnútra bol sovietsky zdroj deformujúci skutočnú pravdu o pomeroch na západnej Ukrajine a osočujúci vlastné obyvateľstvo, respektíve úlohou ktorého bolo štváť československé orgány proti utečencom. Škoda však, že dokument nič nespomína o stalinských zločinoch v ZSSR, hladomoroch, deportáciách, o správaní sa sovietskych straníckych a bezpečnostných štruktúr a celkovo o agresívnom a neľudskom totalitnom komunistickom režime, ktorý dohnal tisíce obyvateľov (a to nielen z územia Ukrajiny) hľadať záchranu u susedných štátov a národov.

Utečenci zo ZSSR sa rozprchli po celej kontinentálnej Európe a skončili aj v zaoceánskych krajinách, najmä v USA, Kanade, Argentíne a Austrálii. Podľa niektorých údajov ešte aj v súčasnosti vo Veľkej Británii žije okolo 1500 príslušníkov bývalej 14. haličskej divízie SS³²⁶ a predpokladáme, že aj ich rodinných príslušníkov, ktorí v roku 1944 prešli slovenským územím.

³²⁵ SNA Bratislava, f. PV – obež., k. 2, inv. č. 5. Tiež ŠA Levoča pobočka Poprad, f. ONV Kežmarok 1945-1948, k. 75, č. 3180/1945 adm. Ukrajinci z Haliče, repatriácia.

³²⁶ KLOBUŠICKÝ, V.: Hitlerovi ukrajinskí bojovníci. In: Bojovník, roč. 46, 2001, č. 4, s. 3.

DOSLOV

V slovenskej histórii sa za mnohé stáročia nahromadilo veľa nevyjasnených otázok, ktoré ešte aj dnes len čakajú na svoje zodpovedanie. Výnimkou nie je ani 20. storočie, a najmä obdobie rokov 1939 – 1945. Práve táto pomerne krátka, ale dynamická etapa slovenskej ako aj svetovej histórie v sebe ukrýva snáď najtajomnejšie a najpálčivejšie historické otázky, na ktoré hľadajú odpovede predovšetkým historici. Na Slovensku sa javí ako najkontroverzejšie obdobie vyhlásenie a následná existencia prvej Slovenskej republiky (1939-1945). Aj po vyše šesťdesiatich piatich rokoch slovenská odborná, ale i laická verejnosť stále diskutuje o negatívnych, či v menšej miere pozitívnych aspektoch jej trvania. Slovenských historikov a občanov neustále rozdeľujú na dve skupiny otázky týkajúce sa politických predstaviteľov štátu (dominuje tu predovšetkým osoba prezidenta Jozefa Tisa), aspektov vzniku republiky, jej zapojenia do frontových udalostí 2. svetovej vojny, či hospodárskej (ne)prosperity štátu. V konečnom dôsledku sa však vždy zabúda na každodenný život jednoduchých občanov, ktorí si aj napriek zložitej vojnovej situácii museli zabezpečovať veci bežnej potreby a vychovávať svoje deti.

Tragický osud mala v pohnutom období 2. svetovej vojny aj takmer osemnásťtisícová skupina ukrajinských, poľských a ruských utečencov – jedna z vetiev obrovskej masy sovietskeho obyvateľstva, ktorá sa v rokoch 1943 – 1944 začala zo svojich domovov posúvať pred postupujúcou Červenou armádou ďalej na Západ. Ich dlhá cesta do neznáma mala krátku zastávku i na území vtedajšieho Slovenského štátu.

Marxisticko-leninská historická veda a komunistický režim označoval týchto utečencov za kolaborantov, zradcov, fašistov a ich prisluhovačov, vrahov, zločincov a dával im aj ďalšie prívlastky podobného charakteru. Pritom išlo o obyčajných ľudí, väčšinu ktorých tvorili ženy, deti, starci, nemocní – rodinní príslušníci vojakov, dobrovoľníkov, antibolševických partizánov a dôstojníkov, ktorí sa dali do služieb Tretej ríše alebo bojovali na dvoch frontoch proti fašizmu a bolševizmu (a nemecký ústup využili na odchod do emigrácie), a to z rôznych dôvodov, príčin a presvedčení. Viacerí bojovali za svoj vlastný štát bez bolševickej totality, umelo vytváraných hladomorov, väzníc, táborov, kolchozov, za krajinu pozbavenú teroru, represálií, deportácií a obmedzovania slobôd a za dôstojný život. Poučení

predchádzajúcimi skúsenosťami zo stalinského ZSSR a na vlastnej koži vyskúšanou diktatúrou proletariátu radšej volili útek do Európy a neistú budúcnosť v cudzích krajinách.

V tomto smere sa odкрýva doteraz neprebádaný sociálny rozmer existencie Slovenskej republiky, ktorá poskytla s blížiacim sa koncom vojny azyl veľkej skupine utečencov z východu, predovšetkým susedných krajín – Ukrajiny a Poľska.

Slovenská historiografia nám dodnes neposkytla takmer žiadne informácie o pobyte ukrajinských, poľských a ruských emigrantov na území Slovenska v lete a na jeseň roku 1944 a daná problematika tak ležala zabudnutá v žltých a sčasti i roztratených stránkach archívnych dokumentov po takmer celom Slovensku. Až krátky odsek v knihe Bohuša Chňoupka „Banderovci“ a vykreslenie zložitých peripetií súvisiacich s presunmi a životnou neistotou ukrajinských utečencov v knihe Jozefa Cígera-Hronského „Svet na Trasovisku“ bol pre autorov monografie motivujúcim faktorom odhaliť osudy cudzincov nachádzajúcich sa takmer pol roka v slovenských mestách a dedinách.

Autori sa vo svojom bádání pustili po stopách emigrantov od prechodu slovenských hraníc a postupne sa snažili zmapovať organizáciu, prijatie, zadelenie do práce, či formy zásobovania tejto obrovskej masy ľudí v rôznych slovenských okresoch.

S pobytom utečencov na Slovensku úzko súvisel aj prechod Kaminského brigády (RONA) slovenskými regiónmi do Maďarska a v neposlednom rade aj pôsobenie 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien № 1) pri potlačení SNP, o ktorých je na Slovensku málo poznatkov. Rovnako i tieto udalosti odohrávajúce sa na konci druhej svetovej vojny upadli postupne do zabudnutia.

Práve na nastolenú a do dnešnej doby iba minimálne spracovanú problematiku slovenskej histórie z rokov 1944 – 1945 sa snažili autori vo svojej publikácii nájsť odpovede a aspoň sčasti odkryť jedno z bielych miest slovenských dejín.

PRAMENE A POUŽITÁ LITERATÚRA

A. Archívne zdroje:

Slovenský národný archív Bratislava:

fond: Povereníctvo vnútra (1945-1950) – obežníky;

fond: Povereníctvo vnútra (1945-1950) – bezpečnosť;

fond: 209.

Štátny archív v Banskej Bystrici:

fond: Pohronska župa II 1940-1945.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Banská Bystrica:

fond: Okresný úrad Banská Bystrica 1923-1945.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Banská Štiavnica:

fond: Mestský úrad Banská Štiavnica 1923-1945;

fond: Okresný úrad Banská Štiavnica 1923-1945.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Kremnica:

fond: Okresný úrad Kremnica 1923-1945;

fond: Okresný úrad Nová Baňa 1923-1945.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Lučenec:

fond: Obvodný notársky úrad Divín 1924-1944;

fond: Obvodný notársky úrad Poltár 1897-1944;

fond: Obvodný notársky úrad Tomášovce 1932-1944.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Rimavská Sobota:

fond: Obvodný notársky úrad Klenovec 1872-1945;

fond: Obvodný notársky úrad Tisovec 1924-1945.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Zvolen:

fond: Okresný úrad Krupina 1923-1945;

fond: Okresný úrad Zvolen 1923-1945.

Štátny archív v Banskej Bystrici pobočka Veľký Krtíš:

fond: Okresný úrad Modrý Kameň 1923-1944.

Štátny archív v Bratislave pobočka Skalica:

fond: Okresný úrad Myjava 1923-1945.

Štátny archív v Bratislave pobočka Trenčín:

fond: Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom 1923-1945;

fond: Okresný národný výbor Nové Mesto nad Váhom 1945-1960.

Štátny archív v Bytči pobočka Žilina:

- fond: Okresný úrad Žilina 1923-1945;
- fond: Okresný úrad Veľká Bytča 1923-1945;
- fond: Úrad práce v Žiline 1940-1945.
- Štátny archív v Bytči pobočka Čadca:
 - fond: Okresný úrad Čadca 1923-1945.
- Štátny archív v Košiciach pobočka Košice:
 - fond: Okresný národný výbor Košice-Okolie 1945-1948.
- Štátny archív v Košiciach pobočka Michalovce:
 - fond: Okresný národný výbor Michalovce 1945-1948.
- Štátny archív v Košiciach pobočka Rožňava:
 - fond: Okresný úrad Revúca 1923-1944.
- Štátny archív v Levoči:
 - fond: Okresné žandárske veliteľstvo Stará Ľubovňa 1919-1945;
 - fond: Žandárska stanica Stará Ľubovňa 1919-1947;
 - fond: Žandárska stanica Podolinec 1919-1947;
 - fond: Žandárska stanica Spišská Belá 1919-1947.
- Štátny archív v Levoči pobočka Poprad:
 - fond: Obvodný notársky úrad Poprad 1923-1945;
 - fond: Okresný národný výbor Poprad 1945-1960;
 - fond: Obvodný notársky úrad Stráže 1923-1945;
 - fond: Okresný národný výbor Kežmarok 1945-1948.
- Štátny archív v Levoči pobočka Stará Ľubovňa:
 - fond: Obvodný notársky úrad Podolinec 1923-1944;
 - fond: Okresný úrad Stará Ľubovňa 1923-1945.
- Štátny archív v Prešove:
 - fond: Šarišsko-zemplínska župa 1940-1945.
- Štátny archív v Prešove pobočka Bardejov:
 - fond: Okresný národný výbor Bardejov 1945-1948.
- Štátny archív v Prešove pobočka Vranov nad Topľou:
 - fond: Obvodný notársky úrad Vyšný Žipov 1940-1944.
- Vojenský historický archív Trnava:
 - fond: A-55;
 - fond: Ministerstvo národnej obrany Slovenskej republiky (MNO SR) 1939-1945, spisy dôverné 1940-1945 (2. časť: 1943-1945);
 - fond: MNO SR 1939-1945 spisy tajné 1939-1944;
 - fond: Operace „Banderovci“ 1945-1948;

fond: Veliteľstvo pozemného vojska (1944);
fond: Zbierka OVDS.

Súkromný archív M. Kmeťa, Banská Bystrica.

Súkromný archív M. Šmigela, Banská Bystrica.

B. Dobová tlač:

Demokratičeskij golos, 1946

Die Wehrmacht, 1943

Signál, 1943

Slovák, 1944

Východoslovenská pravda, 1946

C. Publikované dokumenty:

Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty. 3. zväzok. Bratislava 1984

LACKO, Martin: Situačné hlásenia okresných náčelníkov (január – august 1944). Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky 1939-1945. I. diel. Trnava 2005.

PREČAN, Vilém: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. II. diel. Nemci a Slovensko 1944. Bratislava 1971.

Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Zost. Vilém Prečan. Bratislava 1965.

C. Literatúra:

ANDRUCHOWYCZ, Juraj – STASIUK, Ahdrzej: Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Srodkowa. Wolowiec 2001.

APPLEBAUM, Anne: GULAG. Dějiny. Praha – Plzeň 2004.

AUSKÝ, S. A.: Dobrovolníci. Europská politika a druhá světová válka. Praha 2002.

AUSKÝ, Stanislav: Kozáctvo (Poslední nástup a zánik). Praha 2003.

BABEROWSKI, Jörg: Rudý teror. Dějiny stalinismu. Praha 2004.

BOJKO, Olexandr – GOŇEC, Vladimír: Nejnovější dejiny Ukrajiny. Brno 1997.

C. HRONSKÝ, Jozef: Svet na Trasovisku. Martin 1991.

ČUJEV, Sergej: Ukrajinskij legion. Moskva 2006.

FREMAL, Karol: Slovenská republika po 29. auguste 1944. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945). [Ed.:] Šmigel, M., Mičko, P., Surný, M. Banská Bystrica 2006, s. 7-14.

FREMAL, Karol: 14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spisbe o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny. In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. [Ed.:] Šmigel, M., Mičko, P. Banská Bystrica 2005.

HALCZAK, Bohdan: Lemkowszczyzna w latach 1944-1947. In: Pivdennyj archiv (istoryčni nauky). Vypusk XVI. Cherson 2004.

HALCZAK, Bohdan – ŠMIGEL, Michal: K problematike postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu. Akcia "Visla". In: Acta historica Neosoliensia, 7/2004. Banská Bystrica 2004, s. 187-198.

HARBUEOVÁ, Ľubica: Ruská emigrácia a Slovensko (Pôsobenie ruskej pooktóbrovej emigrácie na Slovensku v rokoch 1919 – 1939). Prešov 2001.

HRONSKÝ, Marián: Generálny útok okupačných vojsk. In: Ľud, roč. 26, 1974, č. 178, s. 4.

CHŇOUPEK, Bohuš: Banderovci. Bratislava 1989.

CHREŇO, Jozef: Malý slovník slovenského štátu. Bratislava 1965.

KONEČNÝ, Stanislav: Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: Čo dala – vzala našim rodákom optácia. [Ed.:] Gajdoš, M. Košice – Prešov 2002, s. 30-38.

KORČEK, Ján: Slovenská republika 1943–1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999.

KOVAĽ, Mychajlo: Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945. Historický časopis, roč. 43, 1995, č. 4, s. 668-687.

LACKO, Martin: Sovietske vojnové zločiny na západnej Ukrajine v lete 1941 a ich vplyv na bojovú morálku slovenského vojska. *Politické vedy*, roč. 8, 2005, č. 2, s. 63-87.

LACKO, Martin – TESÁREK, Pavel: 1. východomoslimský pluk SS na Slovensku (október 1944 – február 1945). Trnava 2006.

LANGER, Juraj – MLYNARČÍK, Jozef: Protifašistický odboj na Orave. Banská Bystrica 1967.

LETZ, Róbert: Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny. [Ed.:] Bystrický, V., Fano, Š. Bratislava 1994.

MIČKO, Peter: Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2006.

MOTYKA, Grzegorz: Ukraińska partyzantka 1942 – 1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa 2006.

PIHIDO-PRAVOBEREŽNYJ, Fedir: Velyka Vitčyzhana Vijn. Spohady ta rozдумы očevydcja. Kyjev 2002.

PEKÁR, Martin: Pomery na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie ľudáckeho režimu. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945). [Ed.:] Šmigel', M., Mičko, P., Syrný, M. Banská Bystrica 2006, s. 278-292.

PODOLEC, Ondrej: Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945). [Ed.:] Šmigel', M., Mičko, P., Syrný, M. Banská Bystrica 2006, s. 15-31.

RIPEC'KYJ, Modest: Istorija kuriňa „Rena“. In: Taktyčnyj Bidtinok UPA 26-tyj „Lemko“: Lemkivščyna i Peremyščyna (Dokumenty i materialy). Litopys Ukrajins'koji Povstans'koji Armiji, tom 33. Toronto – Ľviv 2001.

SCHVARC, Michal: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1939 – 1944 (od autonómie po Povstanie). Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944. Bratislava 2006.

ŠAJBAN, Juraj: Povstanie v Pliešovciach. In: Zborník Múzea SNP I. Banská Bystrica 1966.

ŠMIGEL, Michal – KRUŠKO, Štefan: Opcia. Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946. Prešov 2005.

ŠMIGEL, Michal – SYRNÝ, Marek: Banderovci. Dve tváre ukrajinského nacionalizmu. In: História, roč. 4, 2004, č. 11-12, s. 17-20.

ŠMIHULA, Daniel: Orientácia na ruskú alternatívu. Rusi a Ukrajinci na Slovensku. In: Literárny týždenník, roč. 11, 1998, č. 43, s. 13.

TEJCHMAN, Miroslav: Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky. Praha 1999.

TOLSTOJ, Nikolaj: Oběti Jalty. Praha 1998.

UHRIN, Marian: Bojové akcie 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika v roku 1944. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944-1945). [Ed.:] Šmigel, M., Mičko, P., Syrný, M. Banská Bystrica 2006, s. 69-82.

VJATROVYČ, Volodymyr: Sotennyj „Burlaka“. Lviv 2000.

VIDŇANSKYJ, Stepan: Ukrajina a ukrajinská otázka v politike Česko-Slovenska v rokoch 1918 – 1948. In: Historický časopis, roč. 45, 1997, č. 3, s. 420-439.

VIDŇANSKYJ, Stepan: Ukrajinská emigrácia v medzivojnovom Česko-slovensku. In: Historický časopis, roč. 40, 1992, č. 3, s. 370-385.

VNUK, František: Katynské lesíky na Slovensku. In: Horúce témy. Zost. Čomaj, J. Bratislava 1991.

VOVKANYČ, Ivan: Čechoslovaččyna v 1945-1948 rokach. Narys istoriji perechidnoho periodu. Užhorod 2000.

ZILYNSKYJ, Bohdan: Ukrajinci v českých zemích v letech 1945 – 1948. Praha 2000.

D. Rukopisy:

TAKÁČ, Ladislav: Kordovci. Nepublikovaný rukopis.

SCHVARC, Michal: Die Beteiligung der Waffen-SS – Formationen bei der Niederschlagung des Slowakischen Nationalaufstandes. Referát prednesený na seminári v Bernriede, 21. marca 2005. Nepublikovaný rukopis.

E. Internetové zdroje:

HEIKE, Wolf-Ditrich: Ukrajins'ka Dyvizija „Halyčyna“. [online]. Toronto – Paris – München 1970. [citované 21. január 2006]. 7. časť. Na Slovaččyni. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/heike/r07.html>

LAZURKO, Roman: Na šľachach Jevropy. [online]. Chicago 1971. [citované 19. apríl 2006]. 6. časť. Slovaččyna. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/lazurko/r06.html>

POBIHUŠČYJ-REN, Jevhen: Mozajika mojih spomyniv. [online]. München - London, 1982. [citované 30. júl 2006]. III. časť. V dyviziji „Halyčyna“. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/ren/r316.html>

TYS-KROCHMALUK, Jurij: Ščodennyk nacional'noho heroja Seleпка Lavočky. [online]. Buenos-Ayres, 1954. [citované 30. júl 2006]. III. časť. Dostupné na WWW: <http://combatant.onestop.net/selepko/part4.html>

SUMMARY

EVACUATION IN THE SIGN OF ESCAPE

Polish and Ukrainian refugees in Slovakia in 1944

The year 1943 meant a crucial turn in 2nd World War. Fascistic troops were retreating at all group of armies and loosing occupied territories in the east. The changed situation influenced also a part of USSR nations members that were escaping westwards together with German troops before Red Army. There was another emigration wave from Soviet Union to Central and Western Europe where its number is calculated to millions. One of such refugees flow affected territory of Slovakia in 1944 too. It concerned especially refugees coming from Ukrainian Halič and eastern Poland. Their way led from the territory of Ukraine to General Governing where they were waiting for entrance permission to the territory of Slovak Republic (1939-1945) for some time. Finally, based on partial contribution of nazi Germany, Slovak government agreed to accept a group of 18-thousand Ukrainian, Polish and Russian refugees to the territory of the republic who were provided with asylum and right of permanent residence in the country at the end of summer of 1944. After coming to Slovakia refugees went through registration and quarantine and were placed to villages and towns of especially Central and Eastern Slovakia. They were provided with accommodation, feeding and health care and gradually, they were integrated into working process of the country. Gradually, the situation had been changed and after eruption of Slovak National Uprising in Central Slovakia there was a start of an end of emigrants' stay in Slovakia. Proceeding eastern group of armies contributed to it too. Subsequently, in October 1944 resettlement of the refugees to German Empire started. Besides Slovak and German authorities also members of Ukrainian 14th Waffen-Grenadier division der SS (Galizien Nr. 1) that was shifted to Slovakia in order to Uprising suppression took part in the process of further evacuation westwards. Germany insisted on shift of the refugees especially because of lack of working labor and Germany itself managed selection of refugees for work to the Third Empire. Thus, transfer of most of Ukrainian, Polish and Russian refugees from the territory of Slovakia to Germany started to be implemented in November and was finalized in December 1944. After refugees leaving also the 14th Waffen-Grenadier division der SS (Galizien Nr. 1) left Slovak territory and went over to Austrian territory after Slovak National Uprising suppression at the beginning of February 1945. Thus a short episode of stay of most of Ukrainian, Polish and Russian refugees on Slovak territory was closed and their way was directed farther westernwards. Those, who dared to stay on the territory of Slovakia, were exposed to Soviet repatriation action after Red Army coming to the country and in following post-war years what meant their unconditional punishment and deportation to the USSR.

РЕЗЮМЕ

ЭВАКУАЦИЯ В ПРИЗНАКЕ БЕГСТВА

Беженцы с Украины и Польши в Словакии в 1944 году

1943 год представляет собой принципиальный поворот во Второй мировой войне. Фашистические войска отступали на всех фронтах и постепенно теряли оккупированные территории на Востоке. Измененная ситуация имела влияние и на состояние граждан народов СССР, которые вместе с германскими войсками бежали перед Красной Армией на Запад. Доходит к дальнейшей эмиграционной волне из Советского Союза в Центральную и Западную Европу, их количество насчитается на миллионы. Одна из таких беженческих волн постигла в 1944 году и территорию Словакии. Прежде всего это были беженцы из украинской Галиции и Восточной Польши. Их трасса вела из территории Украины до Генералгубернии, где некоторое время ожидали разрешения вступления на территорию Словацкой Республики (1939-1945 гг.). Словацкое правительство с помощью нацистической Германии наконец решилось принять в конце лета 1944 года на территорию республики 18-ти тысячную группу украинских, польских и русских беженцев, которым предоставила азил и право на постоянное место жительства в стране. После прихода в Словакию беженцы были зарегистрированы, прошли карантин, после чего были размещены в сёлах и городах прежде всего в Центральной и Западной Словакии. Беженцам было предоставлено жильё, питание, были обеспечены медицинские службы и были постепенно зачислены в трудовой процесс страны. Постепенно ситуация менялась и после вспышки Словацкого Национального Восстания (СНВ) в Центральной Словакии приближается конец пребывания эмигрантов в стране. Этому помог и приближающийся Восточный фронт. Постепенно, уже в октябре 1944 года, начинается их переправа в Германию. Кроме словацких и немецких учреждений на процессе их дальнейшей эвакуации на Запад брали участие члены 14 украинской дивизии СС-Галиция /14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1)/, которая была перемещена в Словакию с целью подавления Восстания. Германия настаивала на их перемещении, главным образом по причине недостатка рабочей силы и отбор беженцев на работу в Третий Рейх лично руководила. Трансфер большинства украинских, польских и русских беженцев из территории Словакии в Германию вполне реализуется в ноябре и оканчивается в декабре 1944 года. Территорию Словакии одновременно оставляет и 14 дивизия СС-Галиция, которая по подавлении СНВ в начале февраля 1945 года, перешла на австрийскую территорию. Этим по существу заканчивается краткий эпизод пребывания большинства украинских, польских и русских беженцев на

словацком территории и их путь продолжалась на Запад. Те, которые решили остаться в Словакии, после прихода Красной Армии в страну и в последующих годах были подвергнуты действиям советской репатриационной акции, которая обозначала их безусловную депортацию и наказание в СССР.

Michal Šmigel' – Peter Mičko

EVAKUÁCIA V ZNAMENÍ ÚTEKU

(Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944)

Vydala:

Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej
Bystrici

www.fhv.umb.sk

Formát A5, rozsah 120 strán, náklad 170 ks, rok vydania 2006

Tlač: Bratia Sabovci, s.r.o., Zvolen

ISBN 80-8083-282-X

EAN 9788080832827